

Günəl Məlikli

- 22095 -

İlham Əliyevin siyasi strategiyasında milli prioritetlər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı-2018

1450

*Monoqrafiya AMEA Fəlsəfə İnstitutunun Elmi Şurasının
14 noyabr 2018-ci il tarixli iclasında müzakirə olunaraq
çapa tövsiyə olunmuşdur (protokol № 8).*

Elmi redaktor: **İlham MƏMMƏDZADƏ**
fəlsəfə elmlər üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər: **Hadı RƏCƏBLİ**
siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru, professor
Şəmsəddin HACIYEV
iqtisad elmlər üzrə elmlər doktoru, professor
Elman NƏSİROV
siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru, professor
Aqiyə NAXÇIVANLI
siyasi elmlər üzrə elmlər doktoru, professor

Məlikli G. İlham Əliyevin siyasi strategiyasında milli prioritetlər.
Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2018, 200 s.

Monoqrafiyada cənab prezident İlham Əliyevin siyasi strategiyasında milli prioritetlər problemi araşdırılır. Burada milli prioritetlərdə tarix və müasirlik məsələsi, Azərbaycanın xarici siyasət doktrinası və xarici siyasət strategiyası milli dövlət maraqlarının formalaşdırılması baxımından nəzərdən keçirilir, XX əsrdə Azərbaycanın milli dövlətçiliyə doğru keçdiyi tarixi yol və XX-XXI əsrlərdə milli mədəniyyətin formalaşmasında siyasi münasibətlərin rolu təhlil olunur, müstəqilliyə doğru aparan yolda ümummilli lider Heydər Əliyev fenomeni və milli prioritetlərin təyin edilməsində cənab prezident İlham Əliyevin rolu araşdırılır. Bundan başqa, Azərbaycanın gələcəyini formalaşdıran müasir siyasi strategiya nəzərdən keçirilir. Monoqrafiya müəllimlər, tədqiqatçılar, doktorantlar, tələbələr, mütəxəssislər və geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN:978-9952-508-94-9

© Məlikli G.,
2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş..... 6

FƏSİL I. AZƏRBAYCANIN SİYASİ TARİXİNDƏ MÜASİR MƏRHƏLƏNİN YERİ

- 1.1. Milli prioritetlərdə tarix və müasirlik 11
1.2. Azərbaycanın dinamik inkişaf modeli 29
1.3. Azərbaycanın xarici siyasət doktrinası və xarici
siyasət strategiyası milli dövlət maraqlarının
formalaşdırılması baxımından 43

FƏSİL II. XX-XXI ƏSRLƏRDƏ MİLLİ RUH VƏ MİLLİ DÜŞÜNCƏNİN TƏŞƏKKÜLÜ YOLLARI

- 2.1. XX əsrdə Azərbaycanın milli dövlətçiliyə doğru
keçdiyi tarixi yol..... 63
2.2. Milli ideologiyanın təşəkkül tapmasında liderin rolu 84
2.3. XX-XXI əsrlərdə milli mədəniyyətin formalaşmasında
siyasi münasibətlərin rolu..... 94

FƏSİL III. MÜASİR AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN TƏŞƏKKÜL TAPMASI VƏ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

- 3.1. Müstəqilliyə doğru aparan yol: Heydər Əliyev fenomeni..... 111
3.2. Milli prioritetlərin təyin edilməsində İlham Əliyevin rolu..... 128
3.3. Azərbaycanın gələcəyini formalaşdıran siyasi strategiya:
imkanlar və gerçəklik 153
NƏTİCƏ 171

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT 176

"Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirəcək, Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnənirəm ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim tələyüklü məsələləri, planları, işləri, İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə ümidlər bəsləyirəm".

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan xalqının ümummilli lideri

"Sabitlik, təhlükəsizlik, əmin-amanlıq, iqtisadi inkişaf, maddi rifah – bu amillər ölkənin ümumi inkişafını təmin edir. Biz bu siyasəti bundan sonra da davam etdirəcəyik".

İLHAM ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

GİRİŞ

Postsovet məkanında xalqların ümumi tarixi taleyə malik olmalarına baxmayaraq, bu ölkələrin, həmçinin Azərbaycanın, siyasi elmində yeni müstəqillik əldə etmiş dövlətlərin siyasi inkişaf xüsusiyyətlərinin, eləcə də, siyasi inkişaf strategiyalarının formalaşmasında siyasi liderlərin rolunun təhlilinə kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir. Dünyada gedən proseslərin qarşılıqlı asılılığı və bölgədəki ölkələrin formalaşmasına imkan yaradan və ya mane olan hadisələrin xüsusi rolunun qiymətləndirilməsi siyasi elmlərdə olan boşluğun doldurulması ehtiyacının olmasını göstərir. Postsovet müstəqil dövlətlərinin siyasi quruluşu ümumi xüsusiyyətlərə malik olsa da, onun yaranması və inkişafı xüsusi tarixi konteksti ilə müəyyən olunur. Tədqiqatçıların əksəriyyətinin fikrincə, yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin formalaşması prosesi özünəməxsus bir şəkildə həyata keçir. Burada siyasi elitanın formalaşması xüsusi şəraitdə, köhnə sovet imperiyasının qalıqları üzərində, iqtisadi xaos və həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, ictimai şüurda boşluq şəraitində həyata keçirilirdi.

Milli dövlətlərin yaranması suveren dövlət əlamətlərinin formalaşması ilə yekunlaşır. Bazar iqtisadiyyatı üzərində qurulan yeni cəmiyyət, şübhəsiz, köhnə partiya nomenklaturasının təcrübəsindən faydalana bilər, çox hallarda məhz köhnə və yeni kadrların öz fəaliyyətində bir-birinin tamamlaması ağır iqtisadi və sosial-siyasi məsələlərin həllinə yardım göstərə bilər. Azərbaycanın düşdüyü ağır siyasi və iqtisadi böhrandan çıxara biləcək yeganə insan 1969-cu ildə Azərbaycanda hakim olan və Sovetlər ölkəsinin "demokratik mərkəziyyət" prinsipi üzərində qurulan siyasi quruluşdan, eyni zamanda Azərbaycana qarşı çox vaxt məkrli siyasətdən dəfələrlə xilas edən

Heydər Əlirza oğlu Əliyev olmuşdur. Nəzərinizə təqdim edilən bu əsərin başlıca vəzifəsi Heydər Əliyevin layiqli, siyasi və mədəni varisi Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi milli strategiyasının başlıca istiqamətlərinin təhlili olacaqdır.

Müasir dövrdə dövlət başçısı hər bir ölkədə hakimiyyətin və dövrün simvolu kimi qəbul edilir. Dəyişən dünya liderlik keyfiyyətlərinin də dinamikasını şərtləndirir. Ölkədəki real vəziyyət liderin müəyyən obrazını daha qabarıq təqdim edir¹.

Tədqiqatçılar qeyd etdiyi kimi, "Azərbaycan xalqının Ümum-milli Lideri Heydər Əliyevin layiqli varisi, Azərbaycan prezidenti İlham Əliyevin hələ hakimiyyətə gəlişindən xeyli öncə bəyan etmişdi ki, "mənim siyasi kursum Heydər Əliyev strategiyasının tərkib hissəsi, onun davamıdır. Ulu öndərin siyasəti dəyişməz olaraq qalacaq və Azərbaycan xalqının gələcək təminatının, işıqlı, firavan həyatının qarantının əsas atributu kimi yaşadılacaq. Heydər Əliyev siyasəti yaşamalıdır. Bu, zamanın tələbidir. Bu, yeganə siyasətdir ki, Azərbaycanı daha da gücləndirəcək, Azərbaycan xalqının həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağa xidmət edəcəkdir"². Cənab İlham Əliyev siyasi kursunu şərh edərkən ona da aydınlıq gətirdi ki, Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu da dəyişməz olaraq qalacaqdır. "Bu gün bizim strateji seçimimiz Avropaya, Avropa ailəsinə, strukturlarına inteqrasiyadır"³.

Bundan başqa, "İlham Əliyev Avropa siyasətində yeni deyildi. Prezident postuna əyləşənəcən o, Azərbaycan diplomatiyasını Avropada təmsil etmişdi. Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi ölkəmizi Qərbi dünyasının nüfuzlu siyasi təşkilatı olan Avropa Şurasında təmsil edərək, təcrübəli, peşəkar siyasətçi kimi Avropalı par-

¹ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, s.26

² Qocatürk N. İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, "Nurlan", 2008, s. 430.

³ Yenə orada, s. 430.

lamentarilərin yetərincə nüfuzunu və hörmətini qazanmışdı. Qərb ölkələrinin, Avropa cəmiyyətlərinin demokratiya yolundakı inkişaf təcrübəsinə yiyələnmişdi. Həmin təcrübə imkan verdi ki, İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Avropaya daha da yaxınlaşsın»⁴.

Analitiklərin gəldiyi qənaətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, Cənab "İlham Əliyev qısa bir vaxt ərzində çox çevik siyasət həyata keçirərək ölkədə liberal islahatlar aparmaqla yanaşı, demokratik təsisatları gücləndirdi. Qanunlar təkmilləşdirildi, qaydalar yeniləşdirildi, strukturlar beynəlxalq normalara uyğunlaşdırıldı. Daxili siyasət strategiyası ilə yanaşı, xarici siyasətin istiqamətləri müəyyənləşdirildi. Bütün istiqamətlərdə, istər Şərq, istər Qərb, istərsə də uzaq Amerika qitəsi ilə olsun, bu siyasətin konturları tamamilə aydın və dəqiq idi. "Biz bütün ölkələrlə əməkdaşlığa açıq, xarici siyasətimiz səmimidir, dürüstdür" çağırışı ilə dünyanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarının yüksək tribunasından dünya dövlətlərinə, aparıcı təşkilatlara, iri şirkətlərin rəhbərlərinə müraciət edərək, Azərbaycan hakimiyyətinin siyasi kursunu bəyan elədi"⁵.

Oxucuların diqqətinə yetirilən bu tədqiqatda müasir Azərbaycanın siyasi idarəçiliyində milli prioritetlərin təmin olunmasında cənab Prezident İlham Əliyevin söyləri və atdığı addımları sistemli şəkildə, cərəyan edən siyasi hadisələrin tarixi və məntiqi ardıcılığı fonunda təhlil edilməsi cəhd edilir.

Əsərdə üç fəsil boyunca ardıcıl olaraq bir sıra məsələlərə münasibət bildirilir. O cümlədən, biz qarşımıza bir sıra problemlərin həllində, siyasi prioritetlərin həyata keçirilməsində Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi inkişaf konsepsiyasını göstərməyə və təhlil etməyə çalışdıq.

İlk növbədə, qarşımızda milli prioritetlərdə tarix və müasirliyin nisbətini təyin etmək vəzifəsini qoyduq. Azərbaycanın dinamik inkişaf

⁴ Qocatürk N. İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, "Nurlan", 2008, s. 430.

⁵ Yenə orada, s. 432-433.

modeli həmin prioritetlər üzərində qurulur. Burada, şübhəsiz, siyasi rəhbərliyin iradəsi və qərarları böyük əhəmiyyət kəsb edir. Daha sonra, Azərbaycanın xarici siyasət doktrinası və xarici siyasət strategiyası milli dövlət maraqlarının formalaşdırılması baxımından təhlil edilmişdir.

Növbəti problemlər XX əsrdə Azərbaycanın milli dövlətçiliyə doğru keçdiyi tarixi yolunun təhlili ilə bağlı olmuşdur. Hesab edirik ki, burada milli ideologiyanın təşəkkül tapmasında liderin rolu xüsusi olaraq göstərməlidir. Bu istiqamətdə də araşdırma apardıq.

Mənəviyyat və ideologiya ilə sıx bağlı olan bir sahə də var. Bu da XX-XXI əsrlərdə milli mədəniyyətin formalaşmasında siyasi münasibətlərin roludur. Bu məsələyə monoqrafiyada da xüsusi önəm verilmişdir. Çünki dövlətin siyasi rəhbərliyinin qəbul etdiyi mühüm qərarlarından biri də məqsədəuyğun olaraq insanların dünyagörüşünün, mənəvi mədəniyyətinin milli mental dəyərlər üzərində qurulması ilə bağlı olmuşdur.

Monoqrafiyanın sonuncu bölməsində ölkənin müstəqilliyə doğru getdiyi inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyev fenomeninin başlıca cəhətləri təhlil edilmişdir. Heç kəs üçün sirr deyil ki, müasir Azərbaycanın memarı məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevdir. Ümummilli lider Heydər Əliyevi onun ali vəzifəsində xalqın iradəsi ilə əvəz edən Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətdə milli prioritetlərin təyin edilməsi xüsusiyyətlərini göstərməyə müvəffəq olduq. Nəhayət, üçüncü fəslin sonuncu bölməsində Azərbaycanın gələcəyini formalaşdıran siyasi strategiyanın yeni imkanları və onların reallaşması yolları barədə araşdırma apardıq.

Monoqrafiyada seçilən konseptual yanaşma ümumelmi metodlar üzərində qurulmuşdur. Burada, ilk növbədə, sistem yanaşmanı qeyd etmək lazımdır. Elmi-nəzəri ədəbiyyatın təhlili ilə yanaşı biz Ulu öndər Heydər Əliyevin və Cənab prezident İlham Əliyevin çıxışlarına, nitqlərinə, imzaladığı rəsmi sənədlərə müraciət etdik. Statistik

göstəriciləri təhlil etməklə yanaşı metodoloji əhəmiyyət kəsb edən və Azərbaycanın siyasi elminin formalaşmasında layiqli rol oynayan akademik R. Mehdiyevin, müasir siyasi proseslərin siyasi təhlilini aparıb lazımi qənaətləri çıxaran professor Ə. Həsənovun, geosiyasi proseslərin burulğanında Azərbaycanın mövqeyini ətraflı şəkildə təhlil edən N. Məmmədovun yaradıcılığından xeyli faydalanmışıq. Azərbaycan dövlətinin siyasi inkişafında öz dəyərli sözünü deyən hər bir müəllifin əsərlərinə müraciət edərək, onlara öz münasibətimizi bildirməyə çalışdıq.

Təhlil tarixi-məntiqi prinsip üzərində qurulmuşdur. Dövlətimizin indiki inkişafını təyin edən əsas amilləri təhlil etməklə yanaşı bu amillər sırasında başlıcası olan cənab Prezident İlham Əliyev şəxsiyyətində siyasi rəhbər amilini ətraflı araşdırmağa səy göstərdik.

Biz əsaslandırmağa çalışdıq ki, demokratik dəyərlərə nail olunması yolunda yeni ideoloji oriyentirlərin axtarışı necə həyata keçirilib, burada milli özünəməxsusluq nədən ibarət olub. Xalqın rəyi ilə hesablaşmaq və yeni düzgün qərarları qəbul etmək, ən çətin məsələlərin həllində xalq ilə bir olmaq prinsipi üzərində qurulan siyasət indiki rəhbərliyin, yəni Prezident İlham Əliyevin amalı və həyatı prinsipidir. Bu əsərdə məhz bunu biz əsaslandırıb sübut etmək vəzifəsini qarşımıza qoyduq.

FƏSİL I

AZƏRBAYCANIN SİYASİ TARİXİNDƏ MÜASİR İNKİŞAF MƏRHƏLƏSİNİN YERİ

1.1. Milli prioritetlər: tarix və müasirlik

Hər bir millətin dünya siyasi məkanında özünəməxsus yeri var. Bu yer ilk növbədə onun tutduğu coğrafi ərazisi, keçdiyi tarixi yolu ilə təyin olunur. SSRİ dağılandan sonra formalaşan postsovet məkanını təxminən üç hissəyə bölürlər: Birinciyə Rusiya ilə integrasiya layihələrinin reallaşdırılmasında iştirak edən dövlətlər aiddir, yəni Rusiya başda olmaqla Belarus, Qazaxıstan, Ermənistan, Qırğızıstan və Tacikistan. Onların liderləri, həmin ölkələrdə formalaşmış siyasi elita Moskva ilə sıx əməkdaşlıq etməyə ehtiyac duyur.

İkinci qrup Avroatlantik təhlükəsizlik sisteminə və Avropa iqtisadi strukturlarına qoşulmağa çalışan, NATO-nun və Avropa Birliyinin üzvlüyünə daxil olmağa cəhd edən ölkələrdən ibarətdir, yəni bu Ukrayna, Moldova və Gürcüstandır. Onlar siyasi kursunu Avropaya istiqamətləndirərək bunu ardıcılıqla və davamlı şəkildə reallaşdırırlar.

Üçüncü qrupa aid ölkələr Rusiyanın başçılıq etdiyi integrasiya layihələrində iştiraka maraq göstərmir və Avropa İttifaqına girməyə çalışmırlar.⁶

Müasir dünyanın siyasi məkanında milli dövlətlərin vəziyyəti uzun sürən tarixi inkişafın nəticəsidir. Azərbaycan Respublikası müstəqil dövlət olaraq həm də onun ərazisində yaşayan millətlər birliyi, azərbaycan xalqı olan tarixi birliyin dövlətidir. Bizim dövlətimiz

⁶ Постсоветское пространство: что происходит? // <http://russianview.com/>

milli prioritetlərin formalaşması istiqamətində uzun və möhtəşəm tarixi yolu keçmişdir.

XIX əsrdə birinci siyasi formalaşma dalğası nəticəsində Qərbi Avropada milli dövlətlərin təşəkkül tapması prosesi qurtardı və Balkanlarda, sonra isə Şərqi Avropada müharibələrarası dövrdə milli dövlətlər yarandı. Nəhayət, XX əsrin sonunda keçmiş SSRİ və Yuqoslaviya xalqlarının öz müqəddəratının təyin edilməsi ilə bağlı mübarizə başlandı. SSRİ-nin dağılması ilə bu mübarizə qurtarmadı. Azərbaycan bu gün öz inkişafında demokratik prinsiplərindən irəli gələrək həyat fəaliyyətinin bütün sahələrində tolerantlığı və dünyəvi dəyərləri nümayiş etdirir.

Akademik Ramiz Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi, "XIX əsrdə başlanan, XX əsrdə fasilələrlə davam edən və hazırda da baş verən ümumdünya integrasiya prosesinin tarixi analoqu olmayıb və yoxdur, ona görə də ümumdünya integrasiyasının faydalı və mənfi cəhətlərinə ölçülüb-biçilmiş və əlaqələndirilmiş şəkildə yanaşmaq son dərəcə vacibdir. Beləliklə, yeni minilliyin əvvəlində qloballaşma dünya təfəkkürünün və tərəqqinin yeni, öncül istiqamətinə çevrilmişdir. Hesab edilir ki, ümumiyyətlə, XXI əsr qloballaşma əlaməti altında keçəcəkdir"⁷.

Qloballaşma kütləvi cəmiyyətin formalaşmasına əsas yaradır. Kütləvi cəmiyyətin əsas göstəriciləri aşağıdakılardır: sosial həyatın bütövləşməsi və standartlaşdırılması, ictimai rəyi əks etdirən müxtəlif stereotiplərin meydana gəlməsi, kütləvi şəkildə mediya, duyğu və hisslərə təsiretmə (şou şəklində) və s. vasitəsilə insanların şüuruna təsir etmək və s.⁸. Əsrlər boyu formalaşmış və elmin gücünə, texnologiyanın, təhsil sisteminin inkişafına, tibbi müalicə və qidalanmanın yaxşılaşmasına əsaslanan insanların ömrünün artması, kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı və s. müşahidə olunmuşdur.

⁷ Mehdiyev R. Qloballaşma dövründə dövlət və cəmiyyət // <http://azerbaijan.news.az/index>

⁸ Wallerstein I. The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York, 1974, pp.18-80

Müasir dünya sistemində müstəqil milli dövlətlər (nation-states) əsas rolu oynamağa davam edir. 1648-ci ilin məlum Konqresindən sonra qurulmuş Vestfal beynəlxalq nizamı (Vestfal sülh müqaviləsi əsasında) dünya siyasətində suveren dövlətlərin başlıca mövqelərini və dövlətlərarası münasibətləri bir neçə yüzilliyə müəyyən etdi.

Ancaq milli dövlətlər bu gün dünya səhnəsində tək aktor deyillər. XX əsrin ikinci yarısında beynəlxalq münasibətlər sisteminə yeni aktorları daha da fəal qəbul etməyə başladılar – beynəlxalq təşkilatlar, çoxtərəfli diplomatiya forumları, çoxmilli korporasiyalar, böyük şəhərlər, transsərhəd regionlar, fərdlər. Beynəlxalq həyatda onların rolunun və dəyərinin artımı XX əsrin son onilliklərdə xüsusilə özünü biruzə verdi. Bu gün, demək olar ki, bir aktorun monosentrist sistemi bir çox aktorların polisentrist beynəlxalq sistemi ilə tədricən əvəz olunur⁹.

Beynəlxalq münasibətlərdə öz roluna və əhəmiyyətinə görə dövlətdən sonra ikinci yerdə beynəlxalq təşkilatlar durur. İlk əvvəl XIX əsrin başlanğıcında və ortasında formalaşan beynəlxalq təşkilatlar qeyd olunmalıdırlar. Bu 1815-ci ildə yaranmış Reyn Gəmiçiliyi Üzrə Mərkəzi Komissiya, həmçinin Ümumdünya Teleqraf İttifaqı (1865) və Ümumi Poçt Şurası (1874) təşkilatları idi. Birinci beynəlxalq təşkilatlar iqtisadiyyat, nəqliyyat, mədəniyyət, dövlətlərin sosial maraqları sahəsində yaradılırdı, və öz hədəflərinə görə qeyri-siyasi sahələrlə (law politics) birgə transsərhəd əməkdaşlığa yönəldilmişdilər.

Belə təşkilatların (və ya beynəlxalq inzibati ittifaqların) sayı, XX əsrin başlanğıcında artdı; onlara Səhiyyə Üzrə Komissiya, Daşqınlarla Mübarizə Üzrə Komissiya, Nəqliyyat İttifaqı və başqaları aid idilir. Artan sənayeləşdirmə bununla yeni beynəlxalq təşkilatların yaradılması ehtiyacına səbəb olaraq kimya, elektrikləşdirilmə və nəqliyyat sahəsində idarə etməni tələb edirdi. Malların, xidmətlərin,

⁹ Снапковский В. Международные организации в системе международных отношений // Белорусский журнал международного права и международных отношений. Минск: 2000. № 3, с.14

informasiyanın və insanların transsərhəd axını ona gətirib çıxardı ki, XX əsrin başlanğıcında kvaziqlobal, öz mahiyyətinə görə avrosentrist, dünya təsərrüfatı sistemi əmələ gəldi. Bu sistemi idarə etmədə əhəmiyyətli rolunu beynəlxalq təşkilatlar oynayırdılar¹⁰.

Siyasi sferada birinci beynəlxalq təşkilatların sələfləri 1815-ci il Vyana konqressindən sonra yarandı. Onda Avropa Konserti adlandırılan, və ya 5 böyük dövlətdən (İngiltərə, Prussiya, Rusiya, Avstriya və Fransa) ibarət olmuş pentarxiya beynəlxalq təşkilatı əmələ gəldi. Avropa Konsertinə təhlükəsizlik sahəsində beynəlxalq təşkilatlarının nümunəsi kimi baxmaq olar, hansı ki, Avropa işlərində rəhbərlik edən beynəlxalq təşkilat roluna iddia edirdi. Konsert konqreslərin və konfransların sistemini təşkil edirdi, burada 5 ölkə həmin çərçivədə beynəlxalq böhranların və münaqişələrin nizama salması və həlli məsələlərini nəzərdən keçirdi. Tarazlıq prinsipi Avropa Konsertinin fəaliyyətinin əsas prinsipi idi.

Millətlər Liqasının fəaliyyəti beynəlxalq təşkilatların inkişafında növbəti əhəmiyyətli mərhələ idi, 1919-cu ildə yaradılmış Millətlər Liqası Avropa Konsertindən iki əhəmiyyətli fərqə malik idi: 1) o tanınmış akt – beynəlxalq Millətlər Liqasının Nizamnaməsi əsasında yaradılmışdı; 2) o kollektiv təhlükəsizlik prinsipi üzərində qurulurdu.

Ancaq yeni dünya müharibəsinin qarşısını almaq üçün yaradılmış Millətlər Liqası müvəffəqiyyətsizliyə uğradı, çünki burada kollektiv təhlükəsizlik prinsipi öz tətbiqini tapmadı. Kollektiv təhlükəsizliyə, silahsızlaşdırma, münaqişələrin sülh nizamlanmasına və beynəlxalq hüquqa hörmət etməsinə kömək edə biləcək təşkilatdan o, müasir Britaniya tədqiqatçısı K. Arçerin ifadəsinə görə, "öz mənafeələr dairəsindən kənar siyasəti tətbiq etməyi və ya Liqanın Ni-

¹⁰ Снапковский В. Международные организации в системе международных отношений // Белорусский журнал международного права и международных отношений. Минск: 2000. № 3, s.16

zamnaməsinə görə nəyi isə itirməyi arzu etməyən ölkələrin məhəl qoymadığı «boş qabığa» çevrildi»¹¹.

Millətlər Liqası Almaniya və SSRİ kimi «təftişçi dövlətləri» öz tərkibinə buraxmamaq üçün iradəsini bir yerə toplamadı.¹² Zaman göstərdi ki, BMT-in Nizamnaməsi, Millətlər Liqasının Nizamnaməsinə nisbətdə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin saxlanılmasının, həmçinin qeyri-siyasi sferada əməkdaşlığın inkişafının daha çox nüfuzlu aləti olmaq əhəmiyyətinə malik idi. XX əsrin ikinci yarısında BMT beynəlxalq münasibətlər sistemində hökumət, həm də qeyri-hökumət beynəlxalq təşkilatları əlaqələndirərək mərkəzi yeri tuta bildi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə bağlı ixtisaslaşdırılmış və digər təşkilatların geniş şəbəkəsi yarandı.

BMT-nin və digər beynəlxalq təşkilatların fəaliyyəti müəyyən beynəlxalq şəraitdə keçirdi. Bu şərait onların müvəffəqiyyətlərini və uğursuzluqlarını qabaqcadan yetərincə təyin edirdi. BMT 1945-də 1990-cı illərdə beynəlxalq münasibətlərin müharibədən sonrakı sisteminin iki ən əhəmiyyətli amilini müəyyən edən şəraitdə inkişaf edirdi. Onlardan birincisi Şərqi və Qərbi arasında «soyuq müharibə» idi, ikincisi - inkişaf etmiş Şimal və geridə qalmış, kasıb Cənub arasında artan iqtisadi münaqişə idi.

«Soyuq müharibəni» bitirdikdən sonra beynəlxalq təşkilatların funksiyaları obyektiv şəkildə genişləndi, potensial olaraq beynəlxalq münaqişələrin nizama salması qabiliyyətini yüksəltdi və qlobal problemlərin həllinə yönəltdi. Ancaq, 1990-cı illərdəki BMT-in fəallığı təcrübəsinin göstərdiyi kimi, bu təşkilat, «soyuq müharibə»dən dərhal sonra ona həvalə edilən və artmaqda olan ümidləri doğrultmadı. Dövlətlərarası qarşılıqlı təsirin ən əhəmiyyətli sahəsi olan beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə gəlinə isə demək lazımdır ki, həmin

¹¹ Снапковский В. Международные организации в системе международных отношений // Белорусский журнал международного права и международных отношений. Минск: 2000. № 3, s.17

¹² Yenə orada, s.21

dövlətlərin milli eqoizmi əvvəlki kimi dövlətlərarası əməkdaşlıqdan üstün idi.

Üçüncü minilliyin sərhəddində beynəlxalq münasibətlər sistemi, və ya, Qərb ədəbiyyatında qəbul edilmiş adı ilə desək, beynəlxalq sistem (International System), öz inkişafının yeni keyfiyyət mərhələsinə daxil olur. Müasir dünyaya onun təsirini inqilabi olduğu kimi xarakterizə etmək olar. "Soyuq müharibə" dövrünün beynəlxalq sistemi və ya 1945-1990-cı illərdə mövcud olmuş Yalta-Potsdam sistemi dağıldı¹³.

Yalta-Potsdam sistemini əvəzləyən yeni beynəlxalq sistem, radikal dəyişikliklərin gür mərhələsini yaşayır. 1980-1990-cı illəri əhatə edən dövrdə cəhanşümul əhəmiyyətli hadisələr baş verdi: Şərq və Qərb arasında qarşıdurmanın dayandırılması, sosializm düşərgəsinin dağılması, SSRİ-in parçalanması, onlarla yeni müstəqil dövlətin Avrasiya qitəsində meydana çıxması. Bir neçə ildə onilliklər boyunca «soyuq müharibə» zamanı baş verən dəyişikliklərdən beynəlxalq aktorların onların münasibətlər modelində və davranış qaydalarında daha dərin dəyişikliklər baş verdi.

Müasir beynəlxalq sistemin bəzi xüsusiyyətlərini göstərək:

1. Milli dövlətlər əvvəlki kimi onun əsas aktorudur. Bu gün onların sayı demək olar ki, 200 vahidə qədər artdı, yəni BMT-in ilkin üzvü olan 51 dövlət ilə müqayisədə 4 dəfə artıb. Ərazi müstəqilliyi prinsipi əsasında siyasi hakimiyyət beynəlxalq hüququn ilkin subyekti olan ayrı-ayrı dövlətlər üçün saxlanır. Ancaq global problemlərin artan miqdarının həllində onların imkanı azalır. Avropanın və Asiyanın böyük ərazilərində «real sosializm» nəzəriyyə və təcrübəsinin iflası ona gətirib çıxardı ki, kommunist utopiyasını dövlət-millətin yaradılması konsepsiyası əvəz etdi. Millətçilik bu cəmiyyətlər üçün konstruktiv güc rolunu oynayır.

¹³ Современные международные отношения / Под ред. А.В. Торкунова М.: РОССПЭН, 2000. 290 с., с. 19

2. Beynəlxalq təşkilatların (hökumətlərarası və qeyri-hökumət) artan miqdarı 1960-cı ildə dünyada 154 hökumətlərarası və 1268 qeyri-hökumət təşkilatı var idi. 1996-cı ildə onların miqdarı müvafiq olaraq 224 və 12 961 vahidə qədər artdı. Beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq idarəetmə sisteminin xüsusi formasını yaradırlar, bu forma isə siyasi, iqtisadi və sosial sahələrdə dövlətlərin artmaqda olan qarşılıqlı asılılığı ilə əlaqədar olduqca çox lazımlıdır. Beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq hüququn subyektidirlər. Beynəlxalq təşkilatlar xüsusi beynəlxalq qanun institutudurlar. Bütövlükdə, artıq dövlətlərin tamamilə öz üzərinə götürə bilmədiyi dövlətlərarası idarəetmənin müəyyən funksiyalarını öz üzərinə götürür.

3. Son üç onillik ərzində beynəlxalq siyasətin qloballaşması prosesi gedir. Qloballaşma şəraitində qarşılıqlı təsir hər şeydən əvvəl özünü iqtisadiyyat, texnologiya, kommunikasiya, elm və nəqliyyatın transsərhəd sahələrində göstərir. O, demək olar ki, qarşılıqlı asılılığın kompleks sisteminə, dərinliyin müxtəlif dərəcəsi ilə bütün dövlətləri, cəmiyyətləri, təşkilatları, aktorları və fərdləri cəlb edir.

Qarşılıqlı asılılığın yeni keyfiyyəti yalnız millətlərarası prosesləri idarə etmənin dövlət cəhdlərini çətinləşdirmir, həm də onların beynəlxalq nizama salmasını tələb edir. Qloballaşma risklərin və təhlükələrin (ekoloji böhran, miqrasiya, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, cinayətkarlıq, narkotik alveri və s.) bir-biri ilə çulğalaşması ilə müşayiət olunur¹⁴.

4. Beynəlxalq sistemin ziddiyyətliyi qloballaşma ilə paralel olaraq mərkəzləşdirmənin zəifləməsində, regionallaşma və çoxqütblülüyündə özünü ifadə edir. Beynəlxalq sistemi müəyyən edən Şərq-Qərb struktur münaqişənin konfiqurasiyası artıq birqütblülük deyil. Gücün yeni regional mərkəzləri formalaşır. Çoxqütblülük Yaponiyanın və Almanıyanın yüksəlməsində, həmçinin ən əhəmiyyətli regional dövlətlər olan Çində və Braziliyada görünür. Regional qruplaş-

¹⁴ Организация Объединенных Наций. Основные факты. М.: 2000, 369 с.

malar və beynəlxalq təşkilatlar («böyük yeddilik» - Rusiyanın iştirakı ilə, Avropa İttifaqı, NAFTA, İslam Konfransı Təşkilatı, ACEAN və başqaları) beynəlxalq sistemdə dövlətlərlə birlikdə aparıcı aktor olurlar.

5. Beynəlxalq sistemdə münasibətlərdə əksdurmanın mərkəzinin Şərq - Qərb istiqamətindən Şimal - Cənub oxuna yerdəyişməsi. Zəngin Şimal ilə kasıb Cənubun münaqişəsi əsasında, tamamilə fərqli siyasi, iqtisadi və mədəni imkanlara, həm də inkişaf etmiş ölkələrin imkanlarına əsaslanan ox. İnkişaf etmiş ölkələrin böyük qrupunun daxilində 120-dən çox dövlətdən ibarət olan "Qrup 77" dərəcələrə ayırma prosesi gedir. Ondan kiçik OPEK və "yeni sənaye ölkələri" adlanan, kifayət qədər zəngin və inkişaf etmiş ölkələr qismi ayrılır. Digər tərəfdən, zəngin və kasıb ölkələr, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında uçurum artır. Məşhur Amerika politoloqu S. Hantinqtonun "Sivilizasiyaların toqquşması" kitabında dedi-yi kimi, "soyuq müharibə" bitəndən sonra Şimal - Cənub oxu üzrə gərginliyin artması bir çox şeydə sivilizasiya amilləri ilə bağlıdır¹⁵.

6. Şərq-Qərb münaqişəsində məzmunun dəyişməsi «güc» anlayışının ölçüsündə və məzmununda dramatik döngəsinə gətirib çıxardı. Gücün klassik əlamətləri (ərazinin ölçüləri və dövlətin əhalisinin miqdarı, onun geosiyasi vəziyyəti, silahlı qüvvələrin sayı və s.) və artıq bir çox münasibətlərdə dövlətin ərazi müstəqilliyi öz mənasını itirdi. Qərb siyasi fikri «toxunmaqla hiss olunan güc» və «duyulmayan güc» anlayışlarını elmi dövryyəsinə daxil etdi. «Toxunmaqla hiss olunan güc» kateqoriyası gücün yuxarıda göstərilən ənənəvi əlamətlərini özünə daxil edir. Görünür ki, «duyulmayan güc» kateqoriyası ilk baxışda görünməyən və duyulmayan elmi-texnoloji baza, iqtisadiyyatın sənaye və maliyyə potensialı, valyuta, insan kapitalı, sosial təhlükəsizliyin zamanətləri, dövlətin siyasi və sosial

quruluşunu müdafiə etməyə əhalinin səfərbər qabiliyyəti kimi dövlət gücü əlamətlərindən ibarətdir. Gücün bu yeni ölçüləri daha çox dövlətin yerini və statusunu əhəmiyyətli dərəcədə müəyyən edir¹⁶.

7. V. Voykenin sözləri ilə desək, dünya sistemi, «növlərin eyni zamanda olması ilə» rastlaşır («mit der Gleichzeitigkeit von Ungleichzeitigkeiten»). Daha aydın dillə desək, tarixi dövr və sosial məkan kimi fundamental anlayışlardan söhbət gedir. «Dünya keçid cəmiyyətinin» hələlik az müəyyən edilmiş və formalaşmış şəraitdə bir tərəfdən, demərkəzləşdirmə və dövlətlərarası münaqişələrin regionallaşması, digər tərəfdən - dövlətlərarası hərbi və ölkədaxili ictimai-siyasi münaqişələrin üst-üstə düşməsi baş verir. Həmin zaman İqtisadi əməkdaşlıq və inkişaf təşkilatına birləşmiş dünya avroatlantik məkanının sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri Şərq-Qərb münaqişəsinin öhdəsindən gəlməsi nəticəsində daha çox sabit və təhlükəsiz oldu, dünyanın başqa regionlarında isə qeyri-sabitlik və qarşıdurmalar kəskin şəkildə artdı. Beynəlxalq sistem üçün qloballaşmanın və beynəlxalq münasibətlərdə lokal cəmiyyətlərin, qarşılıqlı təsirlərin və dərəcələrə ayırmanın, mərkəzləşdirmənin, fraqmentliyin yaxınlaşmanın və müstəqilliyin və qarşılıqlı asılılığın paralelliyi səciyyəvidir.

Müasir beynəlxalq sistemin xarakteristikasını yekunlaşdıraraq, yenidən vurğulamaq istəyərdik ki, o keçid xarakterinə malikdir, özündə Vestfal beynəlxalq nizamının (Vestfal sisteminin) və formalaşmaqda olan yeni dünya nizamının əhəmiyyətli xüsusiyyətlərini birləşdirir.

Bununla birlikdə dünya siyasətinə və iqtisadiyyatına qeyri-hökumət aktorlarının rolu və təsiri artır. «Soyuq müharibə»nin sonu, beynəlxalq sistemin bipolyarlıq vəziyyətinin bitməsi və ABŞ-ın tək superdövlət qalması beynəlxalq sistemin yeni əhəmiyyətli amillər

¹⁵ Тарасов И. Перспективы внешнеполитического единства ЕС // Международные процессы. 2007. № 3, с. 56-72

¹⁶ Тарасов И. Перспективы внешнеполитического единства ЕС // Международные процессы. 2007. № 3, с.42

kimi qiymətləndirilməlidir. Buna «soyuq müharibə» illərində artıq əmələ gəlmiş və özünü elmi cəhətdən ifadə etmiş texnologiya və informasiya inqilablarının proseslərini, qloballaşmanı, Şimal-Cənub ox üzrə münaqişənin gücləndirilməsini əlavə etmək lazımdır. Şərq-Qərb münaqişəsinin dayandırılmasından sonra bu amillər yeni ölçü və dinamikanı əldə etdi¹⁷.

Bir sıra yuxarıda göstərilən beynəlxalq sistemin tipik xüsusiyyətləri (beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsi, qloballaşma, «soyuq müharibə»nin sonu, çoxqütblülük) dünya siyasətində çoxtərəfli diplomatiyanın rolunun artmasına imkan yaradırdı. Çoxtərəfli diplomatiya ənənəvi ikitərəfli diplomatiyadan hərəkət etdiyi mühit, və ya fəaliyyət məkanı ilə fərqlənir. Bu səhnədə beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq konfranslar və yüksək səviyyədə görüşlər (sammitlər) çıxış edirlər.

Çoxtərəfli diplomatiya Vestfal dövlət-mərkəzçi nizamı ilə eyni zamanda yarandı. Onun bir çox sahələrində aparılan çoxtərəfli diplomatiya əsasən müharibədən sonrakı sülh nizamlanması ilə bağlı forumlarda özünü bildirirdi (1815-ci il, Vyana konqressi, 1919 – 1920-ci və 1946-cı illər - Paris sülh konfransları). Müasir dünyada çoxtərəfli diplomatik fəallıyyət əsasən beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində aparılır (BMT, NATO, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və başqaları)¹⁸.

Qloballaşma diplomatiyanın dəyərinin artmasına və eyni zamanda onun çətinləşməsinə gətirib çıxarırdı. Məlum oldu ki, o problemlərin həlli üçün ikitərəfli diplomatiyadan daha çox qloballaşma ilə doğurulanlardan faydalanır. Bir çox, bəlkə də bütün beynəlxalq əlaqələrin ciddi problemləri özünə dövlətlər və beynəlxalq təşkilatların çox payını cəlb edir.

¹⁷ Тарасов И. Перспективы внешнеполитического единства ЕС // Международные процессы. 2007. № 3, s.42-44

¹⁸ Woyke W. (Hrsg.). Handwörterbuch Internationale Politik. Aktualisierte Aufl. Bonn, 1998. Einleitung. S. X., s. 174–175

TMK və Beynəlxalq elmi-tədqiqat təşkilatların nümayəndələri peşəkar diplomatlarla, siyasətçilərlə və beynəlxalq tədqiqatçılarla BMT-nin və digər beynəlxalq təşkilatların salonlarında öz aralarında rəqabətə girirlər. Hökumətlər, beynəlxalq idarəetmə kadrları, mətbuat nümayəndələri arasında öz təşkilatlarının maraqlarına uyğun lobbiciliklə məşğul olan qeyri-hökumət aktorlarının rolu artır. Beynəlxalq elmi təşkilatlar nümayəndələri xüsusi, çox spesifik məsələlərin həlli vaxtı peşəkar diplomatlardan daha böyük bilikləri göstərir. Qeyri-dövlət aktorları içərisindən peşəkar diplomatik kadrlara qarşı duran «diplomatik kontrelita» adlandırılan qüvvə formalaşdırılır. Alman «beynəlxalq siyasətin Lüğəti» (1998) «milli dövlət diplomatiyasında paralel elita» anlayışını istifadə edir. Buraya çoxtərəfli diplomatiya sahəsində işləyən diplomatlar daxildir.

Çoxtərəfli və ikitərəfli diplomatiya arasında bir sıra fərqlər mövcuddur. Çoxtərəfli diplomatiya diplomatiyanın bu və ya digər tipi üçün tələb olunan bilik bazasına və informasiyaya malikdir. Ənənəvi diplomatiyada başqa dövlətin paytaxtında öz ölkəsini təqdim edən diplomat hər iki tərəfin milli maraqlarını anlamağa məcburdur. O, bilməlidir ki, bu maraqlar haradasa uyğun gəlir, harada isə fərqlənirlər. Ona qəbul edən ölkə, siyasi sistem və siyasi mədəniyyət haqqında biliklər, görüşdüyü insanlarla tanışlıq lazımdır.

Çoxtərəfli diplomatiya sahəsində uğur qazanmaq üçün digər ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların iştirakçılarını daha yaxşı tanımaq lazımdır. Çoxtərəfli diplomatiya sahəsində çalışan diplomatlar siyasi mühitə, müxtəlif dillərdə danışan insanlara, fərqli mədəniyyətlərin daşıyıcılarına, həmçinin iştirakçı ölkələrin milli maraqlarının nəzərə alınmasını tələb edən şəraitə uyğunlaşmağı bacarmalıdırlar¹⁹.

Ənənəvidən çoxtərəfli diplomatiyanın ikinci fərqi ondan ibarətdir ki, birinci tip böyük sayda insanlarla müntəzəm ünsiyyət ilə mü-

¹⁹ Woyke W. (Hrsg.). Handwörterbuch Internationale Politik. Aktualisierte Aufl. Bonn, 1998. Einleitung. S. X., s. 174-175

şayiət olunur. Buna görə işgüzar əlaqələrin dəstəklənməsindən və onların siyasi, iqtisadi və mədəni fərqlərindən asılı olmayaraq diplomatlarda öz həmkarları ilə yola getmək qabiliyyəti olmalıdır. Çox ehtimal ki, çoxtərəfli forumlarda iki ölkənin siyasi və hərbi çəkisi onların ideoloji və mədəni fərqlərindən daha əhəmiyyətlidir.

Bununla əlaqədar olaraq Ey. Salliven çoxtərəfli görüşlərin iştirakçıları üçün BMT-da təqdim edilmiş ölkələrin dini və mədəni müxtəlifliyinə səmimi hörmətlə yanaşmanın əhəmiyyətini qeyd edir. Tolerantlığa və bu müxtəlifliyə dözümlü olmayan nümayəndələr başqalarını öz baxışlarını nəzərə almağa inandıra bilməzlər və nəticədə BMT-in konsensusundan kənarda qala bilirlər. Əksinə, kim ki, başqa xalqların və dövlətlərin dininə və mədəniyyətinə hörmət edir, onların daha çox şansları var ki, digər nümayəndələr ilə birgə qətnamələrin layihələrinə ümumi yolu tapmağa malik ola bilərlər²⁰.

Çoxtərəfli diplomatiyanın ikitərəfliyə üçüncü fərqi beynəlxalq təşkilatlar və onların orqanlarında parlament proseduru qaydalarından istifadə fəaliyyətinin açıqlığı ilə bağlıdır. Beynəlxalq təşkilatlar bir çox qərarların hazırlaması və qəbul olunmasında parlament orqanlarında olan eyni strukturlara malikdir. Ancaq beynəlxalq təşkilatların əksəriyyətinin və dövlət hakimiyyətinin bir çox qanunverici orqanlarının və analoji strukturlarının arasında əhəmiyyətli fərqlər mövcuddur. Məlumdur ki, BMT-nin heç bir işçisi, Birinci katib daxil olmaqla, Britaniya baş nazirinə və ya ABŞ Konqressinin Nümayəndələr Palatasının spikerinə oxşar hakimiyyət və səlahiyyətlərə malik deyil. Ancaq BMT-də də partiya intizamı yoxdur və dövlətlər blok səsvərməsindən rahat çəkinə bilirlər. BMT-da diplomatlar öz Xarici İşlər Nazirliklərinin təlimatlarına uyğun olaraq səs verməlidir. Praktiki olaraq onlar ikitərəfli münasibətlər sahəsində çalışan diplomatlardan nisbətən daha çox müstəqildir.

²⁰ Sullivan E. Multilateral Diplomacy in the Post-Cold War World // Multilateral Diplomacy and the United Nations Today. Ed. by J. P. Muldoon, J. P. Aviel, R. Reitano, E. Sullivan. Boulder. Colorado, 1999. P. 203

Çoxtərəfli diplomatiyanın xüsusi növü – ikidən çox dövlət rəhbərlərinin yüksək səviyyədə görüşləridir (sammitlər). «Soyuq müharibə» dövründə belə sammitlər olduqca nadir idi. 1990-cı ildə çoxtərəfli sammitlər istisna yox, daha çox qayda oldu. BMT-in tarixində 1992-ci ilin yanvar ayında dövlət rəhbərləri və ölkə hökumətlərinin iştirakı ilə Təhlükəsizlik Şurasının daimi şura üzvlərinin birinci iclası olmuşdur. 1970-ci illərin ortalarından başlayaraq və 1990-cı ildən etibarən Rusiya prezidentinin qoşulduğu «Böyük yeddi»lik dövlətləri rəhbərlərinin görüşləri keçirilir. Çoxtərəfli sammitlər MDB-in liderləri tərəfindən də, istər MDB dövlət başçılarından Məsləhət Şurası çərçivəsində, istərsə də ondan kənarda tətbiq edilir.

Müasir çoxtərəfli diplomatiya ötən əsrlərin «köhnə diplomatiya»-sından əhəmiyyətli dərəcədə fərqli olaraq, daha çox ictimai və açıq olan «yeni diplomatiya»nın tərkib hissəsidir. Müasir diplomatlar ilə istər ikitərəfli, istərsə də çoxtərəfli səviyyədə jurnalistlər, müxbirlər, kütləvi informasiya vasitələri işçiləri işin peşəkarlıq bacarıqlarına yiyələnmişlər.

Çoxtərəfli uğurlu diplomatiya sahəsində fəaliyyətin əhəmiyyətli şərtlərindən biri kimi bir dövlətin digər dövlətin nümayəndələri ilə onların ana dilində ünsiyyət yaratmaq bacarığını hesab etmək lazımdır. Məlum olduğu kimi, BMT-da altı rəsmi dil qüvvədədir. Rəsmi iclaslarda bu dillərdə sinxron tərcümə təmin olunur, lobbicilik var və məsələlərin ilkin müzakirəsi ilə bağlı qeyri-formal görüşlər keçirilir. İki və ya daha çox dilə malik olan diplomatlar onların «təkdilli» həmkarlarından fərqli olaraq daha böyük müvəffəqiyyətə nail ola bilirlər. Onlar vasitəçilər kimi hərəkət edə və ikitərəfli və çoxtərəfli tərcüməçilərdən daha geniş mühitə cəlb edilə bilirlər²¹.

²¹ Gallayitti G. The Limits of International Organization: Systematic Failure in the Management of International Relations // The Politics of Global Governance: International Organizations in an Independent World. Ed. Paul F. Diehl. London, 1997. P. 375-414

Çoxqütblü dünyada çoxtərəfli görüşlər və konfranslar bir fəvqəl dövlətin birtərəfli hərəkətlərindən daha əhəmiyyətli vasitə ola bilər.

Dünya «keçid cəmiyyətində» çoxtərəfli diplomatiya ənənəvi diplomatiya ilə, qloballaşma millətçilik ilə əvəz olunması, ayrı-ayrı dövlətlərin milli maraqlarının təqibi dünya birliyi ilə bir yerdə yaşayır. Qarşıda çoxtərəfli diplomatiyanın əhəmiyyəti artacaq, amma şəxsi maraqlara uyğun olaraq hərəkət edən müstəqil dövlətlər beynəlxalq sistemin əsas aktoru qalacaqlar.

8. Beynəlxalq təşkilatların hüduqları. Elmi ədəbiyyatda bələdçilik və idarəetmə aləti kimi beynəlxalq təşkilatların çıxış etdiyi beynəlxalq nizamlaşma prosesi barəsində pozitiv təsəvvür var idi. Belə ki, funksionalizmin tərəfdarları hesab edirlər ki, qloballaşma və qarşılıqlı asılılıq beynəlxalq strukturlarının idarə etməsinin bütövləşməsinə doğru aparır. Liberal institusionalizm beynəlxalq sülhü iqtisadi və sosial institutlarla əlaqələndirir və XX əsrin ikinci yarısında beynəlxalq təşkilatların sürətli artımını dünyada sosial dəyişikliklərlə izah edir. Tənqidi nəzəriyyənin tərəfdarları güman edirlər ki, gələcək beynəlxalq təşkilatlar dövlətlərin qarşılıqlı təsirinin əsas institusional forması olacaqlar²².

Azərbaycanın milli prioritetlərinin formalaşmasının tarixi yolunu araşdırmaq məqsədilə, ilk növbədə, bu tədqiqat üçün zəruri olan bir sıra baza kateqoriyalarını təyin etmək lazımdır. Proseslərin təhlili siyasət anlayışına müraciətimizi zəruri edir.

Azərbaycanın böyük ensiklopediyaçı alimi, görkəmli filosof və dövlət xadimi Nəsirəddin Məhəmməd Tusi (1201-1274) geniş elmi-təbii, fəlsəfi görüşlərlə yanaşı, siyasi və geosiyasi məsələlərə aid qiymətli ideyalar və fikirlər söyləmişdir. Onun siyasət və dövlət haqqında yazdıqları əsasən "Əxlaqi-Nasiri" əsərində toplanmışdır.

²² Дробот Г. А. Роль международных организаций в мировой политике: основные теоретические подходы // Вестник Московского университета. Сер. Социология и политология. М.: 1999. № 1. с. 140-142

N. Tusinin nəzəriyyələrində belə bir fikir irəli sürülür ki, insan bütün varlığı ilə təbiətə bağlıdır, "onun elə xüsusiyyətləri var ki, onların bəzisi heyvanat, bəziləri nəbatat, bir qismi də cansız cisimlərlə şərikdir. N. Tusi irsi bütün Orta və Yaxın Şərq üçün, eləcə də Azərbaycan xalqının düşüncə tərzinin formalaşmasında və inkişafında xüsusi rol oynadığından, Şərqi dünyanın tərkib hissəsi olan Azərbaycan üçün bir ensiklopedik məlumat xəzinəsidir. İntibah dövrünə aid olan elmi və bədii irs Azərbaycan mədəniyyət tarixində xalqın mənəvi dəyərlərinin ayrılmaz bir hissəsi kimi baxıla bilər və onların miras hüquqlarının irəli sürülməsinə imkan verir.

Əsasən liberal nəzəriyyəni qəbul edən Aristotel və Platondan başlayaraq Kant və Qrotiusa qədər gəlib çatan idealist və liberal məktəbi təmsil edən siyasətşünaslar siyasəti bir işbirliyi və mənəfətlərin uzlaşdırılması prosesi kimi görürlər. Realist məktəbin nümayəndələri isə siyasəti daha çox rəqabət prosesi və hətta mənəfe rəqabəti kimi qəbul edirlər. Siyasət eyni zamanda siniflərarası rəqabətdir. Yaxud istehsal vasitələri üzərində rəqabətdir. Əmək və sərmayə arasındakı, burjaziya və proletariat arasındakı rəqabət, yaxud qarşıdurmadır²³.

Hamının qəbul etdiyi ümumi bir yanaşma olmasa da, bir çox elm adamları, siyasəti, insanların müəyyən məqsədə çatmaq və sahib olduqları fikirləri həyata keçirmək üçün göstərdikləri, bəzən əməkdaşlıq və uzlaşma, bəzi hallarda isə rəqabət və toqquşma şəklində ortaya çıxan bir strateji təsir prosesi kimi izah edirlər²⁴. Siyasi proseslər getdikcə daha mürəkkəb xarakter daşıyır, cəmiyyətin idarə olunmasında əhəmiyyətli rol oynamağa başlayır. Siyasətin təhlili əsasında böyük bir kompleks siyasi elmlər formalaşaraq burada yaranan nəzəri və tətbiqi məsələlərin həllinə yardım edir.

²³ Hikmət Babaoğlu. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər (dərslük), Bakı, "Çinar-Çap", 2010, s.87

²⁴ Yenə orada, s.89

Siyasi araşdırmalarda önəmli rol oynayan digər anlayış vətəndaş cəmiyyəti məsələsidir. Hegelin siyasi baxışlarında "vətəndaş cəmiyyəti" anlayışının şərhinə geniş yer verilmişdir. Onun təliminə görə "vətəndaş cəmiyyəti" dövlətin bir aspektidir. "Vətəndaş cəmiyyəti" şəxsiyyətin və qrupların mənafeyini müdafiə etməli olan siyasi təsisatlar və muxtar orqanların, habelə insanlar arasında kortəbii şəkildə formalaşan hüquqi münasibətlərin sistemidir²⁵.

Hegelin fikrincə, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı artıq onun əsası kimi dövlətin olmasını nəzərdə tutur. Hegelə görə dövlət nəzəriyyəsi üç formada təzahür edir:

- fərdi dövlət şəklində (dövlət quruluşu, daxili dövlət hüququ);
- xarici dövlət hüququ kimi (dövlətlərarası münasibətlər);
- ümumdünya tarixində (bütün dövlətlərin müqayisəli şərh).²⁶

Hal-hazırda vətəndaş cəmiyyəti demokratik cəmiyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Sosial həyatın bu sahəsinin daha sürətlə və uğurla inkişafına hüquqi dövlətin təşəkkül tapması səbəb olur. Buna görə də hər bir dövlət rəhbərliyi çalışır ki, öz ölkəsində demokratik ənənələrini daha da möhkəmləndirsin, bununla da vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesini sürətləndirsin.

Nəhayət, XXI yüzilliyin simvolu "sürət, dinamika" və əvvəlki zamanla müqayisə olunmayan "temp" anlayışlarıdır. Amerikalı intellektual T. Fridmana görə, "XX əsrdə böyük dövlətlər kiçikləri "udurdusa", XXI əsrdə "sürətli" dövlətlər ləng, asta templə gecikən ölkələri "həzm edəcəkdir". Bu sözlərin sadə həqiqəti köhnə simvolları imtina etmədən yeni dünya qurmağın qeyri-mümkünlüyünü ifadə edir. "Sürət" tempinin əksi olan ləngimə ötən yüzilliyin simvolu kimi tarixdə qalmışdır²⁷.

²⁵ Azər Şirinov, N. İbadov. Politologiya. Bakı, 2015, s.30

²⁶ Yenə orada, s. 30-31

²⁷ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşüncələr. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, s.9

Bu anlayış əslində heç də yeni deyil. Məlumdur ki, dövrdən dövrə cəmiyyətin inkişaf tempi və sürəti artır. Bu təbii bir haldır. Burada insanlar və sosial qruplar arasında formalaşan münasibətlər və əlaqələrin getdikcə daha mürəkkəb xarakter almasını gərək unutmayaq. Dövlətlərin isə qeyri-bərabər inkişafı onların əvvəlki tarixi mərhələlərinin xüsusiyyətləri ilə təyin olunmuşdur. Burada ilk növbədə resurslar uğrunda mübarizəni göstərmək lazımdır.

Dövlətlərin gücü və beynəlxalq imici, dünya siyasətinə təsirləri indi geniş ərazilərin, əhalinin, təbii sərvətlərin və hərbi gücünün ölçüsü ilə yox, dünya miqyasında resurslar uğrunda mübarizə meyarı ilə ölçülür.

İndiki beynəlxalq siyasi durum çoxqütblü dünyanın siyasi panoramını bildirir. Burada bölgələr, siyasi maraqlar üzrə bilrləşmələri, qruplaşmaları göstərmək olar. Aparıcı rolu fəvqəl dövlətlərin mövqeyi oynayır.

F. Fukuyama "ABŞ modelinin süqutu" adlı son əsərində müasir dünyanın dinamik, qeyri-sabit, qeyri-müəyyən reallığında adekvat inkişaf modeli axtarıqlarını, "fəvqəlvəzifə" adlandırır. Hesab edir ki, "böyük ideyalar mürəkkəb tarixi epoxa kontekstində doğulur"²⁸. Bütün dünya üçün məqbul, adekvat sayıla biləcək optimal model isə o, "cazibədar model" meyarı ilə səciyyələndirir. Azərbaycanın milli və regional hüduqları aşaraq qlobal dünya kontekstində fəal aktor kimi daxil olması İlham Əliyevin həssas dövlətçilik fəhminin, müasir siyasi rəhbər təcrübəsinin olmasını göstərir²⁹.

Tarix belə gətirdi ki, Azərbaycan dünya siyasi sisteminin ayrılmaz və özünəməxsus bir üzvünə çevrildi. Keçdiyimiz şərəfli və çətin yolda biz müəyyən sivilizasiya çərçivəsində, təbii-coğrafi sərhədlərdə mədəni, siyasi və hüquqi məkanı, təsərrüfatçılıq formalarını, əmək sahələrinin müxtəlifliyini, sahibkarlıq sahələrini yaratdıq, hər

²⁸ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşüncələr. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009 s.26

²⁹ Yenə orada, s.26

bir sahəyə məxsus təfəkkür tərzini, mənəvi-əxlaqi davranışı və yanaşmaları formalaşdırdıq.

Nəticədə, Azərbaycan müstəqil ölkə olaraq özünəməxsus milli iqtisadiyyata, yəni tarixən formalaşmış və dövrün tələblərinə daima uyğunlaşan bölgü, mübadilə və istehlak sahələrindən ibarət istehsalat malik olaraq hal-hazırda yüksək iqtisadi potensiala malikdir. Burada ilk növbədə təbii ehtiyatları, istehsalat, əmək, elmi-texniki potensial qeyd olunmalıdır. Bundan başqa, idarəetmə sisteminin dövrün tələblərinə müvafiq olaraq təkmilləşdirilməsi nəticəsində ölkədə idarəetmənin bütün pillələrində məsuliyyət, cavabdehlik, əks əlaqə, səmərəlilik günü-gündən artmaqdadır. İdarəçilik sistemində aparılan islahatlar öz bəhrəsini verir, yeni, cavan və bacarıqlı kadrlar potensialı formalaşır, sosial-iqtisadi və siyasi idarəçilik sistemlərində inkişaf prinsiplərinə uyğun olaraq fəaliyyət həyata keçirilir.

1.2. Azərbaycanın dinamik inkişaf modeli

Müstəqil Azərbaycan Respublikası əldə etdiyi müstəqilliyi möhkəmləndirmək, öz dövlət quruluşunu daha da inkişaf etdirməklə ölkələr sırasında xüsusi yer tutur. Belə bir prioritetlə yanaşı, həm də iqtisadi inkişaf ön plana çəkilir. Əvvəlki tarixi-siyasi təcrübə, mövcud şəraitin real qiymətləndirilməsi müstəqil Azərbaycanın inkişaf yollarının əsas istiqamətlərini təyin etməyə imkan yaratmışdı.

Azərbaycanda beynəlxalq ekspertlər, analitiklər və nüfuzlu reyting agentlikləri tərəfindən yekdilliklə təsdiqlənmiş "dinamik inkişaf modeli" artıq "cəlbədic model" statusu qazandı. Optimal model kimi bunu qəbul etmək və ya qəbul etməmək, yəni global siyasi nizam şəraitində Azərbaycanın strateji baxımından mövcud olması məsələsi ilə əlaqəlidir. Azərbaycanın dinamik inkişaf prosesində cənab prezident İlham Əliyevin fəaliyyəti müasir mütərəqqi siyasi lider parametrlərinə tam uyğundur.

Bu dinamik inkişaf modelinə, ilk növbədə, onun tərkib hissəsi olan iqtisadi proqramlar daxildir. Bildiyimiz kimi, milli iqtisadiyyat başlıca vəzifə sabitliyə nail olmaqdan ibarətdir, daha konkret olaraq buraya ümumdaxili məhsulun, məşğulluğun artması, qiymət siyasəti, xarici balans məsələləri daxildir. Məlumdur ki, milli istehsalın həcmnin sabit yüksək artım templəri normal, yəni tələb olunan mallar və xidmətlərin artımını təmin edir. Burada kəskin dəyişikliklər, böhranlar və tənəzzül halları istisna olunur. Digər tərəfdən, qiymətlər siyasəti istehlakçıların alıcılıq qabiliyyətinə xələl gətirmədən, eyni zamanda istehsalı stimullaşdırmaq imkanına da malik olmalıdır.

Akademik Ramiz Mehdiyevin göstərdiyi kimi, bu gün Azərbaycanın iqtisadi potensialının global rəqabətə davamlılığın üstün amilinə çevrilməsi, paralel olaraq siyasi qüdrətin, milli birliyin, xalqın rifahının təmin edilməsinə yönəlməsi məşhur aforizmi yada salır:

“Dövlət xalq üçündür”. İqtisadi yüksəliş və islahatların dinamik lideri olan ölkə obrazı isə tanınmış siyasətçinin deyimini xatırladır. Marqaret Tetçerə görə, “iqtisadi tərəqqi vasitədir, məqsəd isə insan mənaiviyyatının, ruhunun dəyişdirilməsidir”³⁰.

Bu baxımında hətta bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətin, təklif və sorğunun nisbətinin vəziyyətindən asılı olaraq insan kapitalının yüksələn xəttlə inkişafı təmin olunur.

Dinamik inkişaf modelinin əsas elementlərindən biri də dövlət başçısının simasıdır. Dövlət başçısı liderlik keyfiyyətlərinə malik olmasa dövlətin qüdrəti kifayət qədər yüksək ola bilməz.

Amerikalı politoloq-alim C. Saymonton Avropanın siyasi, dövlət xadimlərinin, ABŞ prezidentlərinin, bütövlükdə dünyada 342 liderin fəaliyyətini təhlil edərək belə bir yekun qənaət irəli sürmüşdür: hər bir konkret tarixi mərhələdə liderin şəxsi, intellektual, strateji potensialı yaşanan zamanın tamamilə fərqli, əvvəlki dövrdə rast gəlinməyən, original “situation amillərin” təsirlərini duymaq, onların mənfi nəticələrinin dəf edilməsi gedində yeni strateji dizaynın təşəbbüskarı kimi sınaqdan çıxır, milli və beynəlxalq etiraf səviyyəsinə yüksəlir³¹. Yəni idarəçilik sistemində liderin mövqeyi, həyata keçirdiyi siyasəti əhəmiyyətli dərəcədə ölkənin inkişafına təsir edir.

Digər tərəfdən dünya tarixinin təcrübəsi göstərir ki, böyük şəxsiyyətlərin ideyaları cəmiyyətdə baş verən hadisələrə ciddi təsir göstərir. Bu baxımdan, liderin dünyəvi baxışları, həyat təcrübəsi və inkişaf strategiyasında ifadə etdiyi siyasi iradəsi ən çətin anlarda ən yaxşı seçim etməyə imkan verir.

Beləliklə, siyasi lider onun qayğısına qalır ki, hədəflər və nəzərdə tutulmuş hərəkətlər əhalinin müvafiq qruplarının tələblərinə cavab versin, real imkanlara uyğun olsun, optimal siyasi həlləri tapsın. Si-

³⁰ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2009, s.37

³¹ Yenə orada, s.31

yasi lider özünə qarşı olan xalq dəstəyini təmin edərək hakimiyyət və xalq arasında əlaqəni möhkəmləndirməyə, öz siyasi mövqeyini aydınlaşdırmağa çalışır.

Liderin bütöv bir milli dövlət quruculuğu və inkişafında, milli birliyin və maraqların qorunmasında rolu əvəzolunmazdır. Bütün bu vəzifələrin reallaşdırılması imkanı onun şəxsi keyfiyyətlərinə, inamına və təcrübəsinə əsaslanır. Milli maraqlar isə ölkənin gələcək inkişafı məqsədləri ilə təyin olunur.

Dövlət başçısı, bu məqsədlərin və ona nail olmaq üçün vasitələrin seçimini, fəaliyyət planının hazırlanmasını təmin etməklə milli maraqların müəyyənəlməsində əsas rolu öz üzərinə götürür. O, riskləri və mövcud vasitələri dəyərləndirir, ölkənin xoşbəxt gələcəyini təmin edəcək yeni perspektivlər haqqında qərarlar verir³².

Liderin əsas vəzifəsi cəmiyyəti parçalanmadan vətəndaş qarşıdurmasından qorumaq, söyləri integrasiyaya yönəltmək, mərkəzdənqaçan tendensiyalara, sosial həyatın əsaslarının dağılması təhdidlərinə qarşı durmaqdır. O cəmiyyətin daxilində münasibətləri nizama salmalı, müxtəlif qrupların toqquşmasında arbitr funksiyasını yerinə yetirməlidir. Onun başlıca vəzifəsi qanuniliyi və ictimai asayışı dəstəkləmək, özbaşınalıqdan və qanunsuzluqdan vətəndaşları müdafiə etməkdir.

Akademik Ramiz Mehdiyevin hesab etdiyi kimi, yeni dövrün idarəetmə qrupunu formalaşdırmağın mümkün yollarından və amillərindən yalnız bəziləri aşağıdakılardır:

- milli mənlük şüurun qorumağa və Azərbaycan cəmiyyətinin milli ideyasını formalaşdırmağa imkan verən baxışların saxlanması və çoxaldılması;
- siyasi liderliyin institutionallaşması və peşəkarlaşması, rasio-nal elitar bürokratiyanın formalaşması;

³² Heydər Əliyev mənim həyatımda. I cild. Məsləhətçi: Ramiz Mehdiyev; Tərtibçi: İxtiyar Hüseynli. Bakı: “Azərbaycan”, 2013. s.8

- vətəndaş cəmiyyətinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi, dövlət idarəçiliyi sisteminin maksimum demokratikləşməsi və şəffaflığı;

- plüralizmin, ümumən demokratiyanın, yerli özünüidarənin və vətəndaş cəmiyyəti tərəfindən hakimiyyətə nəzarətin başqa formalarının inkişaf etdirilməsi³³.

Burada siyasi liderə olan yüksək tələblər bir daha vurğulanır. O iti zəkaya, analitik qabiliyyətlərə, möhkəm iradəyə, cəsarətə və qətiyyətə malik olmalıdır. Öz liderindən onun davamçıları dürüstlüyü, xalqa sədaqəti, ictimai fayda və ədalətə qarşı qayğını gözləyirlər.

Dövlətin inkişaf modeli həm də sabit siyasi struktura malik olmalıdır.

Sabitlik olmayan şəraitdə demokratiya və vətəndaş cəmiyyəti barədə hər hansı söhbətlərin mənası yoxdur. Sabitlik olmayan, Aristotelin dediyi "dövlət vətəndaşların xoşbəxt yaşamaları üçün yaradılmışdır" həqiqətini vətəndaşların başa düşmədiyi ölkədə hüquq bərabərliyinə və şəffaflığa istiqamətlənmiş ictimai şüur formalaşdırmaq çətin məsələdir. Nəhayət, sabit siyasi struktur olmadan milli demokratik tranzitin müəyyənəddici amilinin – sabit iqtisadi sistemin olmasını təsəvvür etmək mümkün deyildir. Prezident İlham Əliyev deyir: "İqtisadi artım və cəmiyyətin demokratikləşməsi siyasətimizin əsas elementləridir və biri digərsiz mümkün ola bilməz. İqtisadi cəhətdən güclü ola bilərsən, amma demokratiya yoxdursa, şəffaflıq yoxdursa, insan hüquqları qorunmursa, uğura qazana bilməzsən".³⁴

Növbəti vacib anlayışlardan biri hakim elita anlayışıdır. Bu elita tərəfindən "siyasi, iqtisadi və sosiomədəni gerçəkliyin aşağıdakı amillərinin başa düşülməsi ilə eyniləşdirilir:

³³ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı, "Şərq-Qərb", 2009, s.90

³⁴ Mehdiyev Ramiz. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008, s.10

- şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları dövlət-cəmiyyət qarşılıqlı münasibətlər müstəvisinin mühüm prioritet vəsiləsidir. Eyni zamanda, dövlətin şəffaf və demokratik rejim qurulmasına yönəlmiş modernləşmə xətti elə dəyərlər sistemini təcəssüm etdirir ki, orada vətəndaş keyfiyyətcə yeni aspektdə çıxış edir, onun hüquqlarının təmin edilməsi müasir demokratik inkişafın imperatividir. Bu tezis əsasını Prezident İlham Əliyevin aşağıdakı fikri təşkil edir: "Biz qanunun aliliyinin təmin olunduğu, yüksək səviyyədə şəffaflıq olan, hər bir insanın sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşadığı və bütün azadlıqlardan istifadə etdiyi cəmiyyət qururuq"; demokratiya xətti Azərbaycan dövlətçiliyinin inkişafının əsas vektoru və milli inkişaf strategiyasının həlledici amilidir; demokratiya və onun ardınca gələn liberallaşma vətəndaşa maksimum azadlıqlar verməklə, azadlıq ideyasının və səmərəli dövlətçilik konsepsiyasının birləşməsinin mahiyyətini müəyyən edir; ölkədə demokratikləşmənin və onun ardınca gələn liberallaşmanın ilkin şərtləri *iqtisadi modernləşmə + mərhələli demokratikləşmə = vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması* prosesinin başlanğıcı sxeminin reallaşdırılmasını təmin edən mühüm iqtisadi dəyişiklər nəticəsində yaranır. Bu tezis Prezidentin belə bir fikri ilə də təsdiqlənir: "Azərbaycanda makroiqtisadi göstəricilər ən yüksək səviyyədədir və dünyada bunun analoqu yoxdur"; İqtisadiyyatın inkişafı isə bütövlükdə ölkəni daha sabit demokratik quruluş həddinə yaxınlaşdırır;

- ölkədə vətəndaş cəmiyyəti iqtisadiyyatın modernləşməsi, ictimai həyatın demokratikləşməsi, milli məkanın sistemli liberallaşması paradigması gerçəkləşdikcə formalaşacaqdır. Cənab Prezident İlham Əliyev deyir: "Biz hesab edirik ki, regionumuzun gələcəyi cəmiyyətimizin nə dərəcədə uğurla müasirləşdirilməsindən asılı olacaqdır. Yəni demokratik islahatların inkişaf etdirilməsi, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi siyasi sistemin, cəmiyyətimizin müasirləşdirilməsi siyasətində daha fəal olmağımızdan asılı olacaqdır";

- ölkədə demokratik transformasiyanın və vətəndaş cəmiyyəti qurulmasının əsası *hərtərəfli azadlıq = güclü hakimiyyət* formulunun başa düşülməsinə əsaslanır. Prezident İlham Əliyev bu tezisi yekunlaşdıraraq vurğulayır: "Məqsədimiz müasir güclü dövlət yaratmaqdır. İqtisadi cəhətdən güclü dövlət yaratmaq, sosial rifah cəmiyyəti qurmaqdır. İnsanları narahat edən bütün məsələləri həll etmək, azad cəmiyyət yaratmaqdır ki, insanlar rahat, gözəl yaşasınlar, rifah içində yaşasınlar";

- XXI əsrdə bəşəriyyətin müasir inkişafının əsas aspekti olan qloballaşma daxili siyasi mühitin formalaşmasına mühüm təsir göstərir. Buna görə də cəmiyyətin inkişafının xarici və daxili amilləri arasında tarazlıq yaratmaq bacarığı möhkəm və səmərəli dövlət sisteminin qorunub saxlanmasının mühüm elementidir³⁵.

Azərbaycan dövlətçiliyinin zəminini yaradan Azərbaycan Cümhuriyyəti nümayəndələri də vaxtilə Qərb və Şərq nailiyyətlərini birləşdirərək belə bir tarazlığın yaradılması üçün çalışmışdılar. Aydındır ki, burada «hər bir ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi strategiyalarını müəyyən edən böyük tədqiqatçılar olmalıdır, bu strateji xətti geniş kütlələrə, iş adamlarına çatdırmaq, izah etmək, yaymaq, təbliğ etməyi bacaran mütəxəssislər olmalıdır. Burada təşkilatçılıq qabiliyyətlərə malik olan şəxsiyyətlərə ehtiyac var ki, xarici əlaqələr, beynəlxalq siyasət və ordu quruculuğu, eləcə də ölkənin iqtisadi həyatının təşkili və idarə olunması ilə bağlı mükəmməl fəaliyyəti və lazımı siyasəti həyata keçirə bilsin.

İstənilən ölkədə belə bir idarəçilik kadrlarının hazırlanması, siyasi elitanın formalaşması ümdə vəzifələrindən biridir. Burada təhsil və istehsalat yüksək səmərə verərək, insan kapitalının yetişdirilməsi üçün öz inkişaf xəttini müəyyən etməlidir.

Bu gün Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan genişmiqyaslı iqtisadi islahatların və quruculuq işlərinin

³⁵ Mehdiyev Ramiz. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008 s.47-50

ideya-siyasi təməllərinin elmi-fəlsəfi tədqiqinə böyük ehtiyac var. Heç bir uğur təsadüfi qazanılmır. İndiki müvəffəqiyyətlərimiz məhz dahi lider Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin bəhrələridir. Ona görə Azərbaycanda müasir dövlət quruculuğunun fəlsəfi əsaslarının öyrənilməsi vətəndaş cəmiyyətinə keçidin başlıca tendensiylərini müəyyənləşdirmək üçün çox vacibdir³⁶.

Ümumilikdə "Hər bir dövlətin tarixində dünya inkişafının qanunlarından irəli gələn dönüş nöqtələri, mürəkkəb keçid mərhələləri, ziddiyyətlərlə müşayiət olunan çevriliş xarakterli dəyişikliklər olur"³⁷. Getdikcə daha da mürəkkəbləşən dünyada baş verən hadisələrin təhlilini verib mərkəzi inkişaf tendensiyləri müəyyən etmək üçün elmi və siyasi kadrlar lazımdır.

Ölkədə bütün fəaliyyət sahələri elə bir istiqamətdə inkişaf edib fəaliyyət göstərməlidirlər ki, ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni-mənəvi strategiyası nəticədə idarəçiliyin yüksək mədəniyyətinin, ölkədə əmin-amanlığın formalaşması üçün zəmin yaransın. Yalnız yüksək siyasi mədəniyyət üzərində qurulan siyasi fəaliyyət sağlam bəhrə və nəticə verə bilər.

Ölkənin idarəçiliyində daha bir qrup anlayışlar **milli maraqlar** anlayışı ilə bağlıdır. Milli maraqlar millətin maraq və mənafeələrini ifadə edərək milli ideologiyada öz təəcəssümünü tapır. Milli maraqlar insanların milli şüuruna, onların dünya haqqında təsəvvürlərinə əsaslanır.

Bildiyimiz kimi, kommunist ideologiyası zəminində idarə olunan Sovet dövründə "milli dövlət" termini qadağan edildi. Buna baxmayaraq, ümummilli lider Heydər Əliyevin bacarıqlı rəhbərliyi sayəsində "milli maraqlar" konsepsiyası Azərbaycan xalqının şüurunda dərin kök salmışdır. Sovet dövründə, 1980-ci illərin sonlarında milli maraqlar ideyasının ardıcıl həyata keçirilməsi sayəsində ölkədəki

³⁶ Yeni Siyasət: inkişafa doğru. I cild Mehdiyev Ramiz. "Azərbaycan" qəzetinin "Azərbaycanın özü qədər əbədi" silsiləsindən IV kitabı, "Oskar" NPM mətbəəsi, 2008, s.128

³⁷ Yenə orada, s.6

milli hərəkətin genişləndirilməsinin təməli qoyuldu və 1991-ci ildə müstəqillik üçün əsas yarandı.

Milli şüur dövlət siyasətinin təsiri altında formalaşır, burada tarixi yaddaş və gündəlik həyat haqqında olan təsəvvürlər də müəyyən rol oynayır. Milli maraqlar cəmiyyətin daxili və xarici amilləri əsasında formalaşır, daima dəyişir və dövlət siyasətinin ciddi nəzarəti altında olur. "Milli maraq" fenomeninin real məzmununu dərk etmək hər liderə nəsib olmur. Özünün müxtəlif təzahürlərində bəzən bu nəinki milli, həmçinin "antimilli" qüvvələrin maraq dairəsinə də daxil ola bilən bir anlayışdır. İngilis dilli ölkələrdə "milli maraqlar" dövlət maraqları ilə sinonim kimi tətbiq edilir. Xalq dövlətdə təşkilatlanmış millət kimi, millət də öz növbəsində "dövlət" kimi adekvat tərcüməsini tapır. Bu anlayışların sinonimik yaxınlığı Avropada milli dövlətlərin yaranma ənənəsindən qaynaqlanır.³⁸ Azərbaycanda milli dirçəliş keçən əsrin əvvəllərində başlandı və müxtəlif dövrlərdə bir çox amillərdən təsirlənərək bizim günümüzdə gəlib çatdı. Müasir dövrdə milli maraqlar özündə həm strateji, həm də konkret anlayışlarını birləşdirərək azərbaycançılıq ideologiyası şəklində yaşayır və inkişaf edir.

Digər tərəfdən, milli maraqlar anlayışı həm də milli mənsubiyyət anlayışına yaxındır və "milli dövlət maraqları" və ya "milli sosial maraqları" anlayışı kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Bu ifadəni belə başa düşmək lazımdır ki, hər bir Azərbaycan ərazisində yaşayan vətəndaş, milliyətindən asılı olmayaraq dövləti dəstəkləməli, ümumi maraq və mənafeələrini müdafiə etməlidir.

Akademik R. Mehdiyevin doğru qeyd etdiyi kimi, "milli maraq və ideologiya statik məzmunlu anlayış deyil, tarix və zamandan asılı olaraq, yeni ideyalarla zənginləşir. Milli marağın strateji aspekti konkret dövrün taktiki uğurlarını təmin edən ideyalarla qidalanır. Subyekt-

vizmdən, mücərrəd sxemlərdən azad olan milli ideya isə pragmatik məzmunu ilə dəyişikliklərin başlıca səbəbkərinə çevrilir"³⁹.

Ümumilikdə hər bir insan, ölkə vətəndaşı iş yerində, hər bir həyatı situasiyasında ümumi dövlət üçün yəni, dövlət naminə çalışmalı və bunun üçün öz səylərini əsirgəməməlidir.

Bildiyimiz kimi, 1990-cı illərin ortalarında Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda müstəqil dövlətin qurulması, dövlətçiliyin gücləndirilməsi, idarəetmə proseslərinin mərkəzləşdirilməsi və milli iqtisadiyyatın durğunluq prosesinin dayandırılması ilə bağlı ictimai-siyasi və iqtisadi islahatlar aparmağa başladı. Milli tariximizin bu dövrü milli dövlətçiliyin yaradılması üçün vacib olan həlledici mərhələni təşkil etdi və bu yanaşmanın əsas konsepsiyası Azərbaycan cəmiyyətinin siyasi, iqtisadi və sosial modernləşdirilməsinin prioritet komponenti kimi həyata keçirilməyə başlandı.

Milli maraqların əsasını, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tarixən formalaşmış etnik təfəkkürün müxtəlif ifadə formaları, həyat tərz, əldə edilmiş idarəçilik formaları, dünyagörüşü təşkil edir.

Akademik Ramiz Mehdiyev belə bir misal gətirir: "ABŞ-ın 32-ci Prezidenti Franklin Delano Ruzvelt (1882-1945) bir dəfə demişdir: "Müəyyən ölkədə hansı ideologiya olursa-olsun, onun milli mənafeləri dəyişməzdir". Biz konstruktiv rəqabətin idealını məhz bunda görürük, yəni siyasi prosesin hər bir aktoru başa düşür ki, məqsəd birdir – Vətənin rifahı. Prezident İlham Əliyev siyasi prosesin aktorlarına dəfələrlə müraciət edərək, onları ölkədə həyata keçirilən ümummilli layihələrə və təşəbbüslərə münasibətdə rəşadətli mövqe tutmağa, sonradan davamlı siyasi məkan formalaşdırmaq məqsədi ilə iqtidarla əks-elitanın dialoqunun tərkib hissəsinə çevrilməyə çağıranda məhz bu tezisə əsaslanırdı"⁴⁰.

³⁸ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən, Bakı, "Şərq-Qərb", 2009. s.21

³⁹ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən, Bakı, "Şərq-Qərb", 2009. s.21

⁴⁰ Mehdiyev Ramiz. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti, Bakı, "Şərq-Qərb" 2008, s.40

Deməli, siyasi maraqların və menafelərin, siyasi ideyanın düşünülməsi və ifadə edilməsi, müdafiə edilməsi və müxtəlif strategiyalarda reallaşmasına yardımçı ola biləcək qüvvələrdən biri məhz dövlətin ali rəhbərliyi, onun nüfuzu, bacarıqları və qabiliyyətləridir.

Hal-hazırda Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlarında fəal təmsilçilik siyasətini həyata keçirir. Milli maraqların parlaq ifadəsi kimi belə bir faktı gətirmək olar ki, Azərbaycan BMT, ATƏT, Avropa Şurası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, MDB, GUAM, AÇG, QDİƏT, İKT, TBB, Parlamentlərarası Birlik, Avropa İttifaqı, NATO, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Bankı kimi beynəlxalq təşkilatların üzvüdür. Buraya həm də Avropanın yenidən qurulması və inkişafı Bankı, İslam İnkişaf Bankı və digər təşkilatlar daxildir. Dünyanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarında aktual nümayəndəlik müstəqil Azərbaycan dövlətinin xarici siyasət strategiyasının aparıcı istiqamətlərindən biridir və bu proses açıq və demokratik bir cəmiyyət vasitəsilə sürətlə inkişaf edir. Ölkənin nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı daim genişlənir. Bu təşkilatlarla siyasi, iqtisadi, mədəni, humanitar, hərbi və digər sahələrdə əməkdaşlıq Azərbaycanın dövlət maraqlarının daha dəqiq ifadə olunması və beynəlxalq arenada aparıcı rol oynayan ölkələrlə əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə yönəlmişdir.

Beləliklə, Azərbaycanın müasir inkişaf və fəaliyyət modeli bir çox amillərlə, o cümlədən milli maraqlar anlayışı ilə sıx bağlıdır. İqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdə baş verən mühüm dəyişikliklər bunun əyani sübutudur.

"Əsrin müqaviləsi" ilə başlayan bu siyasi addımlar 1970-ci illərdə Azərbaycanı, Xəzər hövzəsini dünya ölkələrinin maraq dairəsinə çevirdi. Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafı, nəqliyyat sisteminin bərpası, dünya standartları səviyyəsinə ucaldılması, TRACECA proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq Azərbaycanın, Qafqazın və

Mərkəzi Asianın inkişafına və maliyyə imkanlarının genişləndirilməsinə köməklik etmişdir.

Azərbaycanın dünya ölkələri sistemində getdikcə genişlənən fəaliyyət dairəsi onun və həmin ölkələrin qarşılıqlı maraqlarının nəzərə alınması üzərində qurulur. Burada bölgə və müxtəlif regionlarında siyasi qüvvələrin nisbətinin nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Fransanın keçmiş prezidenti Jak Şirakin dəvəti ilə Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarından 1997-ci il oktyabrın 10-11-də Strasburqda keçirilən ikinci zirvə görüşündə iştirakı ölkəmizin Avropa Şurası ilə əməkdaşlığının tarixində yeni bir dövrün başlanğıcını qoydu⁴¹. Belə siyasi hadisələr çox olmuşdur və Azərbaycanın sürətlə inkişafına, dünya siyasi və iqtisadi arenasında uğurlu addımların atılmasına gətirib çıxarmışdır.

Bir hadisə xüsusilə qeyd olunmalıdır: Azərbaycan Prezidentinin Avropa Şurasının zirvə toplantısında iştirakı tarixi hadisə idi. İlk dəfə müstəqil Azərbaycan dövlətinin başçısı Avropa Şurasının zirvə toplantısında iştirak etdi və müstəqil Azərbaycanın demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu sahəsində görülən işlər və Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı işlər barədə danışdı.

Bildiyimiz kimi, "Ulu öndər Heydər Əliyev düşünülmüş siyasət yürütməklə Azərbaycanın müstəqil dövlətçiliyinin qorunmasına nail olmuşdur. Belə ki, neft-qaz sektorunda yeni müqavilələr bağlandı, dünyanın aparıcı neft şirkətləri ölkəmizlə əməkdaşlıq etməyə başladılar. Böyük neft siyasəti Azərbaycan Respublikasının Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın bir neçə ölkəsinin (ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı)

⁴¹ Qocatürk N. İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, "Nurlan", 2008, s.339

13-ə yaxın məşhur neft şirkəti (Amoko, BP, MakDermott, Yunokal, ARDNŞ, Lukoyl, Statoyl, Ekson, Türkiyə petrolları, Penzoyl, İtoçu, Remko, Delta) arasında müqavilə imzalanması ilə başlandı və "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın iqtisadi inkişafının təməli daşına çevrildi. Bundan əlavə Ulu öndər daxili sosial siyasət sahəsində mühüm addımlar ataraq sosial təminat sisteminin yenidən qurulmasına, istehsal, xidmət sahələrinin yaradılmasına, vergi işinin yenidən və səmərəli təşkilinə, bank sektorunun yaranması və inkişafına nail oldu"⁴².

Bu fakt tarixi hadisə olaraq dövlətimizin siyasi inkişaf istiqamətini, ölkənin daxili inkişafını müəyyən etdi.

Ölkəmiz 1992-ci ildən Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olmuşdur. Respublikamızın QDİƏT-dəki iştirakının əsas məqsədi Təşkilatın Qara dəniz regionunda xüsusi rol oynadığını və onun rolunu gücləndirdiyini, bölgəyə konstruktiv münasibət göstərdiyini, Avropaya integrasiya siyasətinin bütün istiqamətlər üzrə integrasiyasını göstərməklə Bakıda idarə olunan neft strategiyasının davamlılığını təmin etməkdir. Azərbaycanın tranzit potensialının gücləndirməsi istiqamətində də imkanları böyükdür.

2011-ci il 28 may – Respublika Günü münasibətilə keçirilən rəsmi qəbulda İlham Əliyevin çıxışını xatırladaq: "Azərbaycan beynəlxalq əlaqələr istiqamətində çox düşünülmüş və balanslaşdırılmış siyasət aparır. Bu siyasət xalq tərəfindən dəstəklənir. Bu siyasət imkan verir ki, bütün ölkələrlə qarşılıqlı maraq əsasında bərabər-hüquqlu əlaqələr yaradaq, onları möhkəmləndirək. Biz bu yanaşmanın tərəfdarıyıq. İlk növbədə, qonşu ölkələrlə əlaqələrimiz daha da güclü olmalıdır. Bu əlaqələr çox yüksək səviyyədədir. Biz bu əlaqələri tərəfdaşlıq əlaqələri kimi qiymətləndiririk. Növbəti illərdə xarici siyasətimizin bu istiqamətə daha da böyük diqqət verilə-

cəkdir. Biz bu bölgədə yaşayırıq və qonşularla münasibətlərimizin inkişafı bizim üçün prioritet məsələdir"⁴³.

Beləliklə, Azərbaycan beynəlxalq əməkdaşlıq vasitəsilə regionda integrasiya proseslərinin və qloballaşmanın inkişafına yardım edir. Öz geostrateji mövqeyindən, resurslarından və potensialından istifadə edərək, Azərbaycan Şərq və Qərb arasında körpü rolunu oynayır. Bu mənada Azərbaycanın davamlı sülhsevər və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq siyasəti onun regionda geosiyasi münasibətlər baxımından gərginliyi aradan qaldıran və bərabər-hüquqlu iş mühiti yaradan dövlət imicini formalaşdırdı. Bu amil Azərbaycanı dünya ictimaiyyətində etibarlı tərəfdaş olduğunu təsdiqlədi, Xəzər hövzəsində və Cənubi Qafqazdakı transmilli layihələrinə diqqəti artırdı və onun bölgədəki geosiyasi roluna ciddi maraq formalaşdırdı.

Xarici siyasətin prioritet istiqamətlərindən biri kimi Avropaya integrasiyasını müəyyən edən Azərbaycan hökuməti hal-hazırda Avro-Atlantik strukturları və aparıcı Qərb dövlətləri ilə ikitərəfli münasibətlərini genişləndirir. Prezident İlham Əliyevin Qərb ölkələrinə hər il çoxlu sayda rəsmi və işgüzar səfərləri üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurlu sosial-iqtisadi siyasətinin strateji məqsədi milli iqtisadiyyatın formalaşması və dünya iqtisadi sisteminə integrasiyadır. Dövlətin milli prioritetləri zəngin irs olaraq mövcud beynəlxalq və daxili vəziyyətdən asılı olaraq inkişaf edir. Burada əsas prioritetlər Konstitusiya, dövlətimizin ali qanunları ilə müəyyən edilir və həyata keçirilir.

Beləliklə, müasir çoxqütblü dünyada integrasiya proseslərinin güclənməsi, yeni siyasi-coğrafi məkanlar strategiyasının yaradıl-

⁴² Məlikli G. Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyində sosial siyasətin yeri və rolu. "İndiqo" mətbəəsi, Bakı: 2018, s. 89-90

⁴³ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin seçilmiş nitqləri. Bakı: SAM center for strategic studies, 2013, s.147

ması şəraitində Azərbaycanın siyasəti, Azərbaycan dövlətinin siyasi fəlsəfəsinin başlıca prinsipləri ölkəmizin tarixi, mədəni və etnik özünəməxsusluğundan irəli gələrək formalaşmışdır. Biz, ilk növbədə, bölgə xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq dünya məkanına müəyyən siyasi addımları atırıq. Burada mövcud iqtisadi, sosial-mədəni, tarixi şərait nəzərə alınır. Ölkə rəhbərliyi müvafiq siyasəti həyata keçirməklə, bir sıra integrativ strukturlara qatılır, ölkənin siyasi maraqlarını nəzərə alaraq tədbirlər reallaşdırır. Bu zaman fəvqəl dövlətlərin maraqlarında üstünlük tapmaq ölkə siyasətinin xüsusiyyətlərindən biridir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikası Cənab Prezident İlham Əliyevin səyi, fəaliyyəti nəticəsində inkişaf, tərəqqi dövrünü yaşayır və beynəlxalq arenada öz layiqli yerini tutmaqdadır.

1.3. Azərbaycanın xarici siyasət doktrinası və xarici siyasət strategiyası milli dövlət maraqlarının formalaşdırılması baxımından

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının geosiyasi vəziyyətinin təhlili, ilk növbədə, beynəlxalq vəziyyətin qiymətləndirilməsi üzərində qurulur. Dünya birliyinin iqtisadi və siyasi bölgüsü beynəlxalq mühitə və siyasi rejimlərin dəyişilməsinə təsir edir. Azərbaycan öz siyasi təsisatların inkişafına və təkamülünə geosiyasi durumu baxımından təsir edir. Dünyaya integrasiya həm də ölkənin daxili siyasi durumunda əks olunur, digər tərəfdən siyasi sistemin demokratikləşdirilməsi dünya nizamının təkamülünə də səbəb olur. Deməli, burada siyasi həyatda daxili və xarici amillərin nisbəti nəzərə alınmalıdır.

Azərbaycanda xarici siyasət strategiyası milli dövlət maraqları əsasında qurulur. Milli dövlət maraqları milli identikliyin xarakterini özündə ifadə edir. Bu baxımından milli identiklik anlayışı millət anlayışı ilə sıx bağlıdır. Milli özünüdərk tarixi yaddaşın və tarixi təfəkkürün əsasında əmələ gəlir. Burada etnik birliklər, adət-ənənələr, həyat tərz, ənənəvi idarəçilik formaları da mühüm rol oynayır. Kollektiv şüur üzərində qurulan milli mənsubiyyət barədə təsəvvürlər dövrdən-dövrə dəyişilsə də, ümumi əsas, ümumi kök tarixi inkişaf boyu özünü qoruyub saxlayır. Milli identikliyi təmin etmək, onun məzmununu daha dolğun və geniş formalaşdırmaq işində başlıca zəmin hüquqi və siyasi amillərdir. Bu baxımından ölkəmizin ali qanunu olan Konstitusiyada milli identiklik ilə bağlı əsas müddəalar öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar respublikadır; Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti daxili məsələlərdə yalnız hüquqla, xarici məsələlərdə isə yalnız Azərbay-

can Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn müddəalarla məhdudlaşır; Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyəti hakimiyyətlərin bölünməsi prinsipi əsasında təşkil edilir; – qanunvericilik hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi həyata keçirir; icra hakimiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə mənsubdur; məhkəmə hakimiyyətini Azərbaycan Respublikasının məhkəmələri həyata keçirir⁴⁴.

Azərbaycanın xarici siyasət doktrinası və xarici siyasət strategiyası, regional münasibətlər ilə yanaşı həm də Avropa İttifaqı ilə münasibətlərin və əlaqələrin formalaşması üzərində qurulur. Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olması beynəlxalq münasibətlər sisteminə ölkəmizin mövqeyinin formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Bildiyimiz kimi, "Aİ ilə Azərbaycan arasında 1996-cı ildə imzalanmış Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi (TƏS) siyasi dialoq, demokratik institutların inkişafına dəstək, iqtisadi əməkdaşlıq və sərmayələrin təşviqi kimi mühüm proseslərdə çərçivə bazası rolunu oynamaqdadır. Aİ-nin göstərdiyi yardım Azərbaycanda islahatlar prosesinin sürətləndirilməsinə, çoxlu sayda layihələrin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir"⁴⁵.

10-11 oktyabr 1997-ci il tarixində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Strasburqda Avropa Şurası üzv dövlətlərinin dövlət və hökumət başçılarından ikinci zirvə toplantısında iştirak etmiş, Avropa Şurasının rəhbərliyi altında ölkəmizin demokratik prosesləri, onun Avropa strukturları ilə əlaqələrinə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın mövqeyinə toxunmuşdur.

Bundan əvvəl Ümummilli lider Heydər Əliyev Avropa Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarından zirvə görüşündə-

⁴⁴ "Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri. Azərbaycan Respublikasında xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların bayraqlarının istifadəsi qaydaları haqqında". "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, Bakı, 2013, s.7.

⁴⁵ Məmmədov Novruz. Geosiyasətə giriş. İki cild. II cild. – Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2011, s.259

ki nitqində (11 sentyabr 1997) söyləmişdi: "Planetimizdə baş vermiş çox böyük müsbət dəyişikliklər – soyuq müharibəyə son qoyulması, dəmir pərdənin götürülməsi Avropanı birləşdirmiş, demokratiya yolu seçən yeni müstəqil dövlətlərin Avropa strukturlarına inteqrasiyasına imkan yaratmışdır..."⁴⁶

2001-ci il yanvarın 25-də Prezident Heydər Əliyevin iştirakı ilə Strasburqda Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına qəbuluna həsr olunmuş rəsmi mərasim keçirildi və dövlətimizin bayrağı bina qarşısında qaldırıldı.

Dünya azərbaycanlılarının lideri Heydər Əliyev İsveçrədəki Azərbaycan Cəmiyyəti İdarə Heyətinin bir qrup üzvü ilə görüşdəki çıxışında (30 yanvar 2000, Davos) Azərbaycan – Avropa Birliyi əlaqələrinin daim davam etdirilməsi zərurətini qeyd edərək, bu əlaqələrin qarşılıqlı inkişafa təməl yaratdığını vurğulamışdır: "Azərbaycanın Avropa birliyinə qoşulması respublikamız üçün çox böyük imkanlar verir. Ümumiyyətlə indi qitədə və dünyada Avropa Birliyinin fəaliyyəti bütün sahələrdə - həm iqtisadi, həm də siyasi sahədə çox genişdir. Ona görə də indi Avropa Birliyi ilə əlaqələrimizin inkişaf etməsi respublikamız üçün hərtərəfli mənfəətlidir"⁴⁷.

Azərbaycanın Avropa Şurasının tam üzvü seçilməsindən sonra bu strukturla əlaqələri genişləndirmək üçün mühüm addımlar atılmışdır. Əlaqələri daha da dərinləşdirmək üçün bir sıra qarşılıqlı səfərlər edildi.

Məlumdur ki, Azərbaycanda Avropa Sosial Xartiyasının müddəalarını həyata keçirmək üçün konkret iş aparılır. Hazırda Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi Avropa Sosial Xartiyasının maddələrinə uyğun bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Hal-hazırda insanların əmək hüquqlarını təmin etmək üçün

⁴⁶ Ülusal R. Heydər Əliyev və Azərbaycan-Dünya münasibətləri: siyasətdən mədəniyyətə. Bakı: "İDEAL-PRINT", 2010, s.148-149

⁴⁷ Yenə orada, s.149

lazımı işlər aparılır. Ümumiyyətlə, ölkəmizdə Avropa Sosial Xartiyasının tətbiq edilməsində böyük irəliləyişlər var. Bu, pensiya və əmək haqqının artması, digər sosial problemlərin həlli kimi məsələlərdir. Gələcəkdə əlilliyi olan şəxslərin və miqrantların hüquqlarının inteqrasiyası sahəsində Nizamnamənin tətbiqinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulur.

2001-ci ildə Avropa Şurasına qoşulduqdan sonra Azərbaycan Respublikası ilk dəfə 14 may 2014-cü il tarixdən altı ay müddətinə təşkilatın Nazirlər Komitəsinə rəhbərlik etmişdir. İlham Əliyevin Prezidentliyi dövründə, Azərbaycan üzv dövlətlərlə və strukturun müxtəlif qurumları ilə qarşılıqlı anlaşma baxımından işləyən Avropa Şurasının fəaliyyətinin təməl sütunlarını təşkil edən insan hüquqlarını, qanunun aliliyini və demokratiyanı daha da inkişaf etdirmək üçün bütün lazımi addımlar atdı.

Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə münasibətləri MDB ölkələrinə texniki yardım (TACIS), Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi (TRACECA) və digər proqramlar çərçivəsində inkişaf etdirilir. 1999-cu ildə Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında qüvvəyə minmiş Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi siyasi dialoq, demokratiyanın inkişafı, iqtisadi əməkdaşlıq və investisiyalar üçün əsas yaradır.

2004-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Yeni Qonşuluq Siyasətinə daxil edilməsi və 2006-cı ildə bu siyasət çərçivəsində qəbul edilmiş Azərbaycan-AB Tədbirlər Planının tətbiqi siyasi dialoq və siyasi, iqtisadi və institusional islahatlar sahəsində əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirib, yeni bir keçid üçün əsas yaratdı.

2006-cı ildə Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlıq haqqında Anlaşma Memorandumu Azərbaycan Respublikasında energetika mənbələrinin və nəqliyyat yollarının diversifikasiyası, Azərbaycan Respublikasında enerji infrastrukturunun inkişafı və modernləşdirilməsi, enerji resursları-

nın səmərəli istifadəsi və tükənməz enerji mənbələrindən istifadəsinə kömək olacaqdır.

Azərbaycanın Avropa Şurasına üzvlüyündən sonra, AŞPA Monitoring Komitəsinin respublika üzrə həmməruzəçiləri ölkəmizin qəbul etdiyi öhdəliklərin yerinə yetirilməsini nəzərdən keçirmək üçün Bakıya müntəzəm səfər edirlər. Hər dəfə hazırlanmış hesabatlarda Azərbaycan tərəfindən verilən öhdəliklərin yerinə yetirilməsi yüksək qiymətləndirilmiş və ölkəmizin demokratiya sahəsində mühüm inkişafına nail olması faktı təsdiq edilmişdir.

Digər tərəfdən, "Şərq Tərəfdaşlığı" proqramı üzrə Praqa samitinin birgə bəyannaməsinin imzalanması Azərbaycanla Aİ arasında gələcək yaxınlaşma və əməkdaşlığın inkişafına yeni bir təkan verdi. Bu xüsusilə Cənub Dəhlizi Bəyannaməsi - Transxəzər enerji layihələrini dəstəkləyən və Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına yönəlmiş söyləri, eləcə də Avropa Birliyi ilə Azərbaycanla assosiasiya sazişi ilə bağlı danışıqları əks etdirən Yeni İpək Yolu layihəsinin qəbuluna aiddir. Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında Cənub Qaz Dəhlizi üzrə Birgə Bəyannamə, Azərbaycan Respublikası ilə 2011-2013-cü illər ərzində Avropa İttifaqı Komissiyasının Milli İndikativ Proqramı üzrə Anlaşma Memorandumu və Azərbaycan Respublikası ilə Avropa Komissiyası arasında İnteqrasiya edilmiş İnstitusional İnkişaf Proqramının Çərçivə Sənədi əməkdaşlıq üçün bir zəmin rolunu oynayacaqdır.

Bu gün Azərbaycanla Avropa Şurası arasında əməkdaşlıq yüksək səviyyədədir və ölkəmiz demokratiyanın inkişafı, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması sahələrində, bu struktura qoşulduqdan sonra vətəndaş cəmiyyətinin qurulmasında böyük uğur qazanmışdır.

Bu strukturla Avropa Şurasının tam və fəal üzvü kimi qarşılıqlı fəaliyyət göstərən və hər gün bu əməkdaşlığı möhkəmləndirən Azərbaycan, insan hüquqlarının qorunması, demokratik proseslərin inkişafı, global problemlərin həllinə yardım və beynəlxalq öh-

dəliklərə sadıq qalaraq, həmişə Şuranın prinsipləri əsasında idarə olunur.

Aydındır ki, "Xarici siyasətdə Avroatlantik məkana integrasiya kursunu əsas prioritetlərdən bir kimi müəyyənləşdirən Azərbaycan dövləti Avroatlantik strukturlar və aparıcı Qərbdən dövlətləri ilə əməkdaşlığa xüsusi önəm verdi. "Ən mütərəqqi quruluş, ən qabaqcıl tendensiyalar Avropadadır, iqtisadi cəhətdən ən inkişaf etmiş ölkələr Avropa İttifaqı ölkələridir" deyən prezident İlham Əliyev Azərbaycanın Qərbdə doğru uzanan yollarına aydınlıq gətirdi. Azərbaycan tezliklə Avropa Birliyinin qonşuluq siyasətinə qoşuldu⁴⁸.

Avropa Şurası ümumbəşəri dəyərləri təmsil edən çox vacib bir təşkilatdır və bu təşkilatın hər bir üzvü dialoq və intensiv iş əsasında gərgin işləməlidir.

Azərbaycanın Avratlantik strukturlara integrasiyası barədə ölkə Prezidenti parlamentdəki çıxışında demişdir:

"Bizim Avratlantik strukturları ilə əməkdaşlığımız çox səmərəli və müsbətdir. Bu istiqamətə böyük diqqət göstərilir və xarici siyasətimizin bu istiqaməti növbəti illərdə daha da güclənməlidir. Avropa İttifaqı ilə əlaqələr yüksək səviyyədədir. Azərbaycan beş ildir Avropa Şurasının üzvüdür və Avropa Şurası ilə artıq çox gözəl əməkdaşlıq edir"⁴⁹.

2004-cü ilin iyun ayında Avropa Komissiyasının təklifi ilə Avropa Qonşuluq Siyasətinə qoşulmuşdur. Komissiyadan ölkədəki siyasi və iqtisadi islahatlara dair hesabat hazırlamağı xahiş olundu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 1 iyun 2005-ci il tarixdə imzalanmış "Azərbaycan Respublikasının Avropaya integrasiyası üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" sərəncamı

⁴⁸ Qocatürk N. İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, "Nurlan", 2008, s.433

⁴⁹ Heydər Əliyev Müasir Azərbaycan Parlamentinin Banisidir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Nəşri. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamları və Milli Məclisdə çıxışları. Tərtibçi və müəlliflər: Səfa Mirzəyev, M. Qayıbov. Bakı: 2008, s.172

Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında əməkdaşlığın növbəti mərhələsinin başlanğıcı oldu. Fərman Avropa İttifaqı ilə siyasi, iqtisadi, nəqliyyat və enerji, hüquqi məsələlər, təhlükəsizlik, insan hüquqları və demokratikləşmə, humanitar, elmi və təhsil sahəsində əməkdaşlıq üzrə işçi qrupların yaradılmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev vurğulamışdır ki, "Biz öz qətiyyətimiz və iradəmiz sayəsində yaratdığımız və malik olduğumuz bütün imkanlardan istifadə edərək, Avropaya tam integrasiya olunmuş, açıq cəmiyyət qurmuş, güclü iqtisadiyyata və regionda güclü mövqelərə malik ölkəni formalaşdıracağıq". Prezident İlham Əliyev 2006-cı il noyabrın 7-də Brüsseldə Avropa Komissiyasının sədri Joze Manuel Barrozi ilə Azərbaycan Respublikası və Avropa Birliyi arasında enerji məsələləri üzrə strateji tərəfdaşlığa dair anlaşma memorandumu imzaladılar⁵⁰.

Azərbaycan öz müstəqilliyini bərpa etməklə bərabər, beynəlxalq münasibətlər sistemi də köklü dəyişməyə başladı və son iyirmi il ərzində baş verən hadisələr göstərir ki, bu sistem rəqabətə əsaslanır. Dövlətlər müxtəlif və bəzən mübahisəli xarici siyasət mənafeələrini həyata keçirməyə çalışmışlar. Müasir dünya düzümü ziddiyyətli fikirlər, «bipolarlıq» və «çoxpolyarlıq» anlayışlarının toqquşması ilə fərqlənir, dünya müxtəlif yerlərində siyasi və iqtisadi təsir üçün rəqabət səhnəsinə çevrildi.

Azərbaycanın müharibə vəziyyətində olması onun xarici siyasi doktrinasında və strategiyasında öz əksini tapıb. Bildiyiniz kimi, 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Sovet ordusunun hərbi birləşmələri Bakıya, eləcə də bir sıra şəhər və rayonlara, Mixail Qorbaçovun göstərişi ilə xəbərdarlıq edilmədən, yeridildi.

Nəticədə isə ermənilərin respublikamıza qarşı ərazi iddialarına, o zamankı Azərbaycan rəhbərliyinin xəyanətkar siyasətinə etiraz

⁵⁰ Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Avropa Komissiyasının sədri Joze Manuel Barrozunun təkbətək görüşü olmuşdur // <http://www.yap.org.az/az>

ələməti olaraq ayağa qalxmış xalqımıza vəhşicəsinə divan tutdu. 147 nəfər dinc, günahsız insan öldürüldü, 744 nəfər yaralandı, yüzlərlə adam həbs edildi⁵¹.

Bir gecə ərzində yer üzündən silinmiş, viran qoyulmuş Xocalıda ermənilər 613 nəfəri vəhşicəsinə qətlə yetiriblər. Onlardan 63 nəfəri uşaq, 106-sı qadın, 70-i isə ahıl insanlar olub. 1275 nəfər əsir götürülüb. Bu insanlara qarşı insanlıq tarixində görünməmiş işgəncələr verilib. Ermənilər 8 ailəni tamamilə məhv edib, bundan başqa 130 uşaq valideynlərindən birini itirib, 230 ailə isə başçısını itirib⁵².

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, hərbi işğalçı faktları, etnik təmizləmə, təxminən bir milyon azərbaycanlının qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətində yaşaması, ölkəmizin böyük bir hissəsində ermənilərin tarixi və mədəni irsimizin məhv etməsi faktı ölkəmizin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında əsas həlledici amildir. Bundan başqa, bu hal Azərbaycanın təhlükəsizliyinin qorunub saxlanılmasında və xarici siyasətinin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Əgər Dağlıq Qarabağ faciəsinin bir qütbündə erməni separatçılığı, erməni terrorizmi, Azərbaycana qarşı torpaq iddiaları durdusa, digər qütbündə, – bəzi Azərbaycan siyasətçilərinin səriş-təsizliyi, hakimiyyət hərisliyi, şəxsi ambisiyaları dururdu. Heydər Əliyev bu məsələni belə izah edirdi (Milli Məclisdə çıxışından, 23 fevral 2001-ci il):

“Bu münaqişə başlayan zaman, yəni Ermənistanın torpaq iddiası meydana çıxandan sonra ermənilər hamısı – həm Ermənistanda, həm də dünyanın hər yerində yaşayan ermənilər bütün daxili ziddiyyətləri, münasibətləri unutdular, – hamısı birləşdilər. Hamısı “miatsum” ideyası ətrafında birləşdi və gücünü bir yerə yığıb bizi bugünkü günə gətirdilər. Onlardan fərqli olaraq, Azərbaycanda bu hadisə başlayan zaman xalqımız birləşə bilmədi, xalqa rəhbərlik

⁵¹ Məlikli G. 20 yanvar faciəsi Azərbaycan tarixinə qanlı həflərlə yazılıb. // Yeni Azərbaycan qəzeti, 20 yanvar 2011-ci il

⁵² Məlikli G. Bu qan yerdə qalmayacaq. // Xalq qəzeti 27 fevral 2011-ci il

edən adamlar səbatsızlıq etdi və bir-iki ildən sonra Dağlıq Qarabağ məsələsi unuduldu, Azərbaycanda daxili çəkişmələr, vuruşmalar, hakimiyyət mübarizəsi başladı. Ona görə də belə bir vəziyyətdə ermənilər asanlıqla Azərbaycan torpaqlarını işğal etdilər⁵³.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi çərçivəsində Azərbaycan tarixinə qanlı həflərlə yazılmış Yanvar hadisələrini qeyd etmək lazımdır.

1990-cı ilin yanvarında Azərbaycanda baş verən hadisələr SSRİ ərazisində formalaşmış kompleks geosiyasi proseslərin nəticəsidir. Respublikada destabilləşmə dövrü əsasən Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ üzərində ərazi mübahisəsi ilə əlaqəli olmuşdur. Bu, regionda baş verən sabitliyin pozulması, kütləvi qırğınlar, etnofobiya, küçə yürüşlərin, mərkəzi hakimiyyət orqanlarına qarşı saymamazlıq və yerli hakimiyyət orqanlarının bacarıqsızlığı kimi hallar ilə nəticələnmişdir. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Xalq Cəbhəsi (AXC) ortaya çıxdı və respublikanın milli maraqlarını müdafiə etmək üçün hakimiyyət orqanlarından həlledici hərəkətlər tələb etdi. Nəticədə bir sıra siyasi proseslər burulğanına düşən Azərbaycan xalqı həm də qanlı Yanvar faciəsini yaşadı.

Azərbaycan müstəqil dövlətlərin bərabərliyi prinsipinə əsaslanan müstəqil xarici siyasət həyata keçirir. Şəffaflıq və proqnozlaşdırma Azərbaycanın xarici siyasətini xarakterizə edən əsas xüsusiyyətlərdir. Bütün ölkələrlə dostluq, qarşılıqlı faydalı ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələri inkişaf etdirməklə, Azərbaycan yerləşdiyi regionda və daha geniş əhatədə sülhün və yaxşı qonşuluq təşviqində maraqlıdır.

Ölkəmiz mövcud beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin təməl daşı olan beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə əsaslanan xarici siyasət yürüdür. Suverenlik, bütün dövlətlərin ərazi bütövlüyü və

⁵³ Heydər Əliyev Müasir Azərbaycan Parlamentinin Banisidir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Nəşri. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamları və Milli Məclisdə çıxışları. Tərtibçi və müəlliflər: Səfa Mirzəyev, M. Qayıbov. Bakı: 2008, s.128

daxili işlərə qarışmamaq Azərbaycanın digər ölkələrlə münasibətlərində əsas prinsiplərdəndir.

Ancaq real həyatda biz digər faktlarla qarşı-qarşıya durduq. 20-ci əsrin sonunda Xocalıda ermənilər tərəfindən törədilmiş soyqırım insanlığa qarşı ən ciddi cinayətlərdən biri hesab olundu. Dünya tarixində Xocalı faciəsi heç də Xatun, Xirosima, Naqasaki, Sonqmi, Ruanda, Srebrenitsa və Holokostun faciələri kimi dəhşətli faciələrdən geri qalmır. Bu hadisələr müharibə tarixinə vətəndaş soyqırımı kimi daxil oldu və bütün dünyada böyük bir əks-səda yaratdı.

Bildiyimiz kimi, Ermənistanın "bu cinayətkar siyasətinin davamlılığını sübut edən faktlardan biri də budur ki, təkcə XX əsrdə azərbaycanlılar 4 dəfə (1905-1906-cı, 1918-1920-ci, 1948-1953-cü və nəhayət, 1988-1993-cü illərdə) erməni millətçiləri tərəfindən törədilən soyqırımı və etnik təmizlənmələrə məruz qalmışdır. Bu işğalçı dövlətin yürütdüyü təcavüzkarlıq siyasəti 20 ildən artıqdır ki, dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verir"⁵⁴.

Erməni-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ölkəmizin təhlükəsizliyi və xarici siyasətimizin bir nömrəli prioritetini təyin edən və təcili həllini tələb edən məsələdir. Müzakirələrin ilk günlərindən etibarən münaqişənin həlli ilə bağlı Azərbaycanın mövqeyi dəyişməz qalır. Biz erməni silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən çıxarılması, Azərbaycanın bu ərazilərdə pozulmuş suveren hüquqlarının bərpası, məcburi köçkünlərin evlərinə qaytarılması, Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsində kommunikasiyanın bərpası və sosial-iqtisadi inkişaf üçün şəraitin müəyyən edilməsi kimi hərəkətlərdən başqa münaqişənin həllinə başqa bir yol görmürük. Ölkənin hərtərəfli iqtisadi inkişafı çərçivəsində, azərbaycanlıların və ermənilərin sülh şəraitində yaşamasını təmin edəcək statusunu müəyyənləşdirən hüquqi və demokratik proses Azərbay-

can Respublikası daxilində muxtariyyət çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Xocalıdakı dəhşətli soyqırımın əsl mahiyyəti 1993-cü ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra bütün dünyaya məlum oldu və 1994-cü ilin fevralında Azərbaycan Milli Məclisi Xocalı soyqırımının siyasi və hüquqi qiymətləndirməni verdi. Bundan əlavə, 26 mart 1998-ci ildə Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı ilə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı ilə əlaqədar azərbaycanlıların Soyqırımı günü elan olundu.

Cənab Prezident İlham Əliyev BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında demişdir: "Azərbaycan hesab edir ki, Birləmiş Millətlər Təşkilatı dünyanın hər bir yerində bir çox qlobal məsələlərdə, eləcə də hər bir üzv dövlətin istəklərinin nəzərə alınması və narahatlıqların aradan qaldırılmasında daha güclü və bacarıqlı olmalıdır"⁵⁵.

Dağlıq Qarabağın öz müqəddəratını təyin etməsi yalnız etnik təmizlənmələrə məruz qalan etnik azərbaycanlıların Azərbaycanın bir hissəsi kimi öz vətənlərinə qayıtdıqdan sonra mümkündür.

Münaqişənin həlli üçün hüquqi və siyasi çərçivə BMT-nin Nizamnaməsində, Helsinki Yekun Aktında, BMT Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 sayılı qətnamələrində, 2008-ci ildə Baş Assambleya tərəfindən qəbul edilmiş A / RES / 62/243 qətnamədə, həmçinin ATƏT və Avropa Şurasının müvafiq sənədlərində və qərarlarında əks olunan beynəlxalq hüquq normaları və prinsiplərinə əsaslanır. Bütün bu sənədlər Azərbaycanın suverenliyi və ərazi bütövlüyünü təsdiqləyir.

Məlumdur ki, Ermənistan Azərbaycanın ərazilərinin işğalı, işğal olunmuş ərazilərdə mono-etnik mədəniyyəti yaratdığı, ciddi beynəlxalq cinayətlər törədərək işğal altındakı Azərbaycan ərazilərində

⁵⁴ Ə.M.Həsənov. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri. Bakı, "Zərdabi LTD", 2017, s.29

⁵⁵ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin Seçilmiş Nitqləri. SAM center for strategic studies, 2013, s. 130

etnik təmizləmə siyasətini həyata keçirdiyi üçün beynəlxalq ictimaiyyət qarşısında böyük məsuliyyət daşıyır.

Azərbaycan münaqişənin sülh yolu ilə nizamlanması ideyasına sadıqdır və münaqişənin ədalətli və davamlı həlli üçün beynəlxalq hüquqa və prinsiplərə uyğun olaraq bütün səylərini səfərbər etmək üçün öz tərəfdaşları, beynəlxalq və regional təşkilatlarla fəaliyyəti quracaqdır. Eyni zamanda, sülh prosesinin uğurla başa çatdırılması erməni tərəfinin bu prosesə sadıq qalmasına və konstruktiv yanaşmasına, eləcə də beynəlxalq ictimaiyyətin ATƏT-ə üzv olan ölkələrə, xüsusilə Minsk qrupunu təmsil edən və sədrlik edən nümayəndələrinin fəal iştirakından asılıdır.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev BMT Baş Məclisinin 65-ci sessiyasında nitqində vurğuladı ki, "Münaqişənin tezliklə həll olunması istiqamətində göstərilən hazırkı səylərə baxmayaraq, Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində aparılan işlər beynəlxalq hüququ kobud surətdə pozur və işğalın cari status-kvosunun daha da möhkəmləndirilməsinə, etnik təmizləmənin nəticələrinin saxlanmasına, zəbt olunmuş ərazilərdə məskunlaşmanın aparılmasına xidmət edir, o cümlədən münaqişənin dinc yolla həllinə ciddi maneə yaradır"⁵⁶.

2010-cu ilin iyun ayının əvvəlində Avropa Parlamenti 2216 sayılı qətnaməni təsdiqləyib və erməni qoşunlarının Azərbaycanın işğal olunmuş bütün bölgələrindən çıxarılmasını tələb etdi. Eyni zamanda, Rusiya Federasiyasının Prezidenti Dmitri Medvedevin Almaniya kansleri Angela Merkellə görüşündə "dondurulmuş" münaqişələrin həll yollarını birgə axtarısa qərar verildi. Ermənistanla əməkdaşlığın yüksək səviyyəsinə baxmayaraq, Rusiyanın Dağlıq Qarabağ ətrafındakı münaqişənin həlli ilə bağlı mövqeyi Minsk qrupu çərçivəsində razılaşdırılmış prinsiplərə uyğun şəkildə tərtib edilmişdir. Rusiyanın

Xarici İşlər Nazirliyinin 24 may 2010-cu il tarixli bəyanatında göstərilmişdir ki, proses Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə və beynəlxalq hüququn digər əsas normalarına hörmət əsasında davam etməlidir.

Daha sonra, 2011-ci il 28 may tarixində Respublika Günü münasibətilə keçirilən rəsmi qəbulda cənab prezident İlham Əliyev öz nitqində demişdir ki, "Ölkə qarşısında duran əsas problem, bizim üçün ən ağırlı problem Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunmamasıdır. Bildiyimiz kimi, BMT Təhlükəsizlik Şurasının dörd qətnaməsi icra edilmir. O qətnamələrdə işğalçı qüvvələrin torpaqlarımızdan qeyd-şərtsiz çıxarılması tələb edilir. ATƏT-in, Avropa Parlamentinin, Avropa Şurasının, digər beynəlxalq təşkilatların qərar və qətnamələri Ermənistan tərəfindən icra edilmir"⁵⁷. Prezident İlham Əliyev söyləmişdir ki, "Azərbaycan öz ərazisində ikinci erməni dövlətinin yaradılmasına heç vaxt razılıq verməyəcəkdir. Dağlıq Qarabağda yaşayan insanlara, ermənilərə və oraya qayıdacaq azərbaycanlılara yüksək özünüidarə statusu verilə bilər"⁵⁸.

Dağlıq Qarabağ erməni-azərbaycan münaqişəsi ilə yanaşı, Cənubi Qafqazdakı digər yerli münaqişələrə - Cənubi Osetiya və Abxaziya münaqişələrinə də diqqət yetirilməlidir. Əslində, Qarabağ problemi bu münaqişələrin nəzərə alınması fonunda keçirilməlidir. Əvvəllər Gürcüstanın bir hissəsi olan Abxaziya və Cənubi Osetiya müstəqillik elan etdi. 2008-ci ildə Tbilisi ilə Cənubi Osetiya arasında baş verən hadisələr, hərbi qarşıdurma, Cənubi Osetiyada müstəqillik tərəfdarlarının Rusiya və onun silahlı qüvvələrinin dəstəyinin qazanmasına səbəb oldu. Rus ordusu Gürcüstandan ayrılmasının tərəfdarlarının köməyinə gəldi.

⁵⁶ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin Seçilmiş Nitqləri. SAM center for strategic studies, 2013, s.136

⁵⁷ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin Seçilmiş Nitqləri. SAM center for strategic studies, 2013, s.144

⁵⁸ İlham Əliyevin 5 illik Prezidentlik Fəaliyyəti və Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyəti. // Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası: Sosioloji tədqiqat, noyabr-dekabr, 2008. Bakı: 2009, s.55

Ümumilikdə xarici siyasətdə azad manevretmə imkanları həmişə ölkə daxilində sosial və iqtisadi sabitliyin olması ilə şərtlənir. Belə bir sabitliyin rəhni isə Heydər Əliyevin fikrincə, güclü dövlət hakimiyyəti ola bilərdi. O, əmin idi ki, dövlət güclü olarsa, millətin rifah halı da get-gedə yaxşılaşar, əksinə, dövlət zəifləsə, millət də tədricən məhvə doğru irəliləyər⁵⁹.

Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra gənc və suveren respublikamızın xarici siyasətinin məqsəd və vəzifələrini və onların həyata keçirilməsini müəyyənləşdirmək məsələsi ortalığa gəlmişdi. Eyni zamanda dövlətimizin vahid xarici siyasət xəttinin formalaşması prosesi gündəmdə idi.

Bu halda, beynəlxalq münasibətlər sistemində müasir Azərbaycan dövlətinin vəziyyətini qiymətləndirmək üçün xarici siyasət potensialımızı nəzərdən keçirmək lazımdır. Azərbaycanın xarici siyasət doktrinası və xarici siyasət strategiyası milli dövlət maraqlarının formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aydın ki, geosiyasi amil milli dövlət maraqlarının formalaşması üçün böyük əhəmiyyətə malikdir, geosiyasətin əsasları obyektiv bir reallıqdır.

Məlumdur ki, xarici siyasətin bu aspektində əldə edilən uğurlar nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında öz əksini tapmışdır. Məsələn, Dünya (Davos) İqtisadi Forumu tərəfindən hazırlanan və dünya ölkələrinin rəqabət qabiliyyətliliyini xarakterizə edən "Qlobal Rəqabətlilik Hesabatı"nda Azərbaycan MDB ölkələri arasında 1-ci yerdə göstərilib. Dünya Bankı tərəfindən dərc edilən "Doing Business" hesabatında isə Azərbaycan biznesin təşkili və aparılması istiqamətində əlverişli şəraitin yaradılması və inkişafı üçün tədbirlər həyata keçirən ölkə kimi təqdir edilir⁶⁰.

2004-cü ilin mart ayının 16-da isə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı ilə Bakı şəhərində Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayı keçirildi. Qurultaya dünyanın müxtəlif ölkələrindən ümumilikdə 1231 nümayəndə seçilmişdi. Tədbirdə 49 xarici ölkədən 593 nümayəndə və 388 nəfər qonaq iştirak etdi⁶¹.

Azərbaycan hökuməti xaricdə yaşayan soydaşlarımızın hüquqlarının qorunması üçün ciddi işlər görür. Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi bu istiqamətdə fəaliyyətini genişləndirir. Dünyanın müxtəlif ölkələrində insanların və dövlətlərin maraqlarını qorumaq üçün beynəlxalq müdafiə mexanizmi mövcuddur.

Ümummilli lider Heydər Əliyev iqtisadi sahədə də ciddi islahatlara başladı. Bununla da ölkədə bazar iqtisadiyyatının yaradılması üçün əlverişli şərait yaradıldı. Bildiyiniz kimi, Qərb ölkələrinin iqtisadi sistemini öyrənən Azərbaycan özünün iqtisadi inkişafı üçün əlverişli bir model müəyyən etmişdir. Ölkənin rəhbərliyi bazar iqtisadiyyatının hüquqi tənzimlənməsinin təşviq edilməsi üçün tədbirlər görmüş, beynəlxalq təcrübəni diqqətlə öyrənmiş və müvafiq addımları təmin etmişdir. Beləliklə, xarici şirkətlərin Azərbaycanda fəaliyyət göstərməsi üçün hüquqi əsas yaradılmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan diplomatiyası bu istiqamətdə ciddi işlər görüb və bu tendensiya davam edir. Daxili bazar güclü və müstəqil olmadıqda, onun inkişafı bir çox xarici amillərdən asılı olur.

Həmçinin İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının (İƏT) və bir çox Avropa institutları ilə əlaqələrinin genişləndirilməsi çərçivəsində Azərbaycan gənclərinin fəallaşması demokratik mühitin inkişafına böyük töhfə vermişdir, bu da Azərbaycan Xarici Siyasət strukturlarının fəaliyyəti ilə bağlıdır.

2013-cü ildə "Cənubi Qafqazın və Mərkəzi Asiyanın gələcəyi ilə bağlı strateji dialoq" mövzusunda Dünya İqtisadi Forumunun açılışında Cənab Prezident İlham Əliyevin nitqindən bəlli olduğu kimi,

⁵⁹ Abdullazadə Fatma. Heydər Əliyev. Siyasi portret. Bakı: "XXI" nəşriyyatı, 1998, s.100

⁶⁰ Məmmədov Novruz. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun, 2013, s.87

⁶¹ Məmmədov Novruz. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun, 2013, s.90

"1990-cı illərin ortalarında başladığımız layihələr nəinki Azərbaycanın iqtisadi inkişafına, o cümlədən geniş regional əməkdaşlığa yönəlmişdir. Biz Xəzər dənizini xarici sərmayələr üçün açıq elan edən ilk ölkə olduq. Biz Xəzər dənizindən Aralıq dənizinə və Qara dənizə dəhliz yaradan ilk ölkəyik. Neft və qaz dəhlizləri sonra ümumi geosiyasi və enerji dəhlizi rolunu oynamağa başladı"⁶².

Cənubi Qafqaza nəzər salsaq, Azərbaycan iqtisadi liderdir və belə simada də qalır. Azərbaycanda reallaşdırılan iqtisadi layihələr digər ölkələri, məsələn, Gürcüstanı tranzit dövlət kimi istifadə edilməsi üçün imkan yaradır.

H. Orucovun qeyd etdiyi kimi, "görməli alman filosofu L. Feyerbaxın "ən böyük tanrı" adlandırdığı dövlət quruculuğu ilk növbədə ölkənin və xalqın təhlükəsizliyinin təmin olunmasını zəruriləşdirirdi. Şübhəsiz, bu zərurəti nəzəri plandan real fakta çevirmək üçün hərbi sahəyə xüsusi diqqət yetirilməliydi. Heydər Əliyevin milli siyasət doktrinasında ordu quruculuğunda ilk növbədə xalqın mentalitetinə istinad olunurdu. Əvvəllər demişdik ki, tarix boyu xalqımız "haqlı güclüdür" prinsipi ilə yaşayıbdır."⁶³

Azərbaycanın Dövlət Sərhəd Xidmətinin əsas vəzifələri Xəzərin Azərbaycan sektorundakı respublikanın dövlət sərhədini qorumaq, beynəlxalq terrorizmlə mübarizə, qanunsuz miqrasiya və insan alveri ilə, qaçaqmalçılıqla mübarizə, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, kütləvi qırğın silahlarının komponentlərinin yayılmasına qarşı mübarizə, dənizin neft və qaz platformaları və boru kəmərlərinin qorunmasıdır.

Məlumdur ki, dövlət sərhədləri ərazi hüduqlarını müəyyən edir. Bu mənada sərhəd hər bir dövlətin müstəqilliyini, suverenliyini təsdiq edən amillərdəndir. Vaxtı ilə M. K. Atatürk qeyd edirdi ki, "Hüddud bir millətin namusunun və şərəfinin göründüyü yerdir". "Na-

⁶² 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin Seçilmiş Nitqləri. SAM center for strategic studies, 2013, s.190

⁶³ Orucov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. B.: Şərq-Qərb. – 2002, s.23

musun" və "şərəfin" mühafizəsi dövlətin əsas vəzifəsidir. Milli öndərimiz Heydər Əliyev də çox yaxşı bilirdi ki, sərhədlərin möhkəm qorunması, elə həm də təxribat-pozuculuq əməllərinin, eyni zamanda dövlətçiliyə qarşı yönəlmiş digər aksiyaların qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır⁶⁴.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin əməkdaşları qeyri-qanuni köç, narkotik maddələrin ticarəti, qaçaqmalçılıq və digər oxşar cinayətlərlə mübarizə aparmaq üçün tədbirlər görürlər.

Ümummilli Liderin tam diqqət mərkəzində saxladığı prioritet məsələlərdən biri də dövlət sərhəddinin təhlükəsizliyin təmin olunması idi. 1997-ci ildə MTN əməkdaşları ilə görüşündə o deyirdi: "Sərhədlərdən təxribatçıların, terrorçuların keçməsinə, eyni zamanda narkobiznesin həyata keçirilməsinə, cürbəcür cinayətkar adamların keçməsinə, qaçaqmalçılıq əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə yol vermək olmaz. Azərbaycana giriş-çıxış yerləri çox etibarlı qorunmalıdır. Sərhəd dəstələri bizim gömrük təşkilatı ilə, polislə sıx əməkdaşlıq etməli və hamısı birlikdə müstəqil dövlətin sərhədlərini layiqli qorunmalıdır. Bu da Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin əsas vəzifələrindən biridir"⁶⁵.

Dövlət sərhədlərinin qorunması beynəlxalq terrorçuluq, separatçılıq, sərhəddə mütəşəkkil cinayətkarlıq, qeyri-qanuni miqrasiya, narkotik qaçaqmalçılığı və kütləvi qırğın silahlarının komponentlərinin ötürülməsinə qarşı təsirli vasitədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı Cənab İlham Əliyev, rəhbərlik etdiyi dövrdən etibarən Ulu Öndər Heydər Əliyevin milli sərhəd siyasətini uğurla davam etdirir, həmişə sərhəd qoşunlarını dövlət himayəsi ilə əhatə edir. Müstəqil dövlətin sərhədlərini qoruyan zabitlər və əsgərlər Heydər

⁶⁴ Qasımov C., Bağırov X. Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının qısa tarixi. MTN-in nəşriyyatı. Bakı: 2008, s.471

⁶⁵ Yenə orada, s.471

Əliyevin ideyalarına, dövlətçiliyinə və xalqa sadiqliyini dəfələrlə sübut etmişlər.

Qeyd edək ki, azərbaycançılıq ideologiyası Azərbaycanın xarici siyasət doktrinasının və xarici siyasət strategiyasının milli dövlət maraqlarının formalaşması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu ideologiya Azərbaycanın vahid, hüquqi və demokratik dövlət kimi birləşməsinə və inkişafına yönəlib. "Azərbaycançılıq" ideologiyası Azərbaycanın müasir dövlət olması üçün unikal bir yoldur.

Akademik Ramiz Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi, "Azərbaycançılıq" xalqımızın çox əzab-əziyyətlə nail olduğu tarixi sərvətdir. O, real müstəqilliyə nail olmaq, vahid, bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlamaq və möhkəmləndirmək üçün vasitədir⁶⁶.

Demokratiya və azad iqtisadiyyatın inkişafı Azərbaycan xalqının sosial həyat şəraitinin formalaşmasının başlıca məqsədi olmaqla, "Azərbaycançılıq" ideologiyası müstəqil Azərbaycanın inkişafının sosial-siyasi və mənəvi-mədəni aspektlərini əhatə edir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünyaya Azərbaycanlılarının I Qurultayında qeyd etmişdir: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq". Ümumilikdə təhsil sistemini, mədəniyyət, fəaliyyət proqramlarını strateji məqsədlərə uyğunlaşdırmaq bütövlükdə bu sahələrdə geniş miqyaslı işlər aparılır.

"Azərbaycançılıq" ideyasının dərk olunmasının əsasında Azərbaycan xalqının tarixi, mənəvi-əxlaqi, mədəni ənənələri zəminində birlik ideyası durur və bu, nəinki indi, həm də uzaq gələcəkdə azərbaycanlıların tək-cə bir yox, bir çox nəsillərinə xidmət edəcəkdir və

⁶⁶ Mehdiyev Ramiz. Yeni dünya nizamı və milli ideya. Bakı: "Şərq-Qərb", 2016, s.20

müstəqillik, milli eyniyyət tezliklə həmin nəsillər üçün həyatı, azadlığı dərk etməyin ayrılmaz atributlarına çevriləcəkdir⁶⁷.

Azərbaycanın sürətlə inkişafı üçün güclü dövlət konsepsiyası lazım idi. Bu vəzifələr baxımından azərbaycançılıq ideologiyasını nəzərə alaraq, dövlət müstəqilliyi prosesinin və demokratik cəmiyyətin qurulmasının həyata keçirilməsinin möhkəm əsasları məhz həmin ideologiyadır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev dövlətçilik və real demokratiyadan irəli gələrək özünün tarixi missiyasını yerinə yetirdi, azərbaycançılıq ideologiyasının bünövrəsini, elmi-nəzəri zəminini yaratdı.

Bu aspektdə Mehriban Əliyevanın bir fikri çox maraqlıdır. Mehriban Əliyeva "Həyat dərsi" əsərində qeyd edir: "**Heydər Əliyev tarix salnaməsinin XX əsr üçün taleyüklü səhifələrinin iştirakçısı, yaradıcısı, aparıcısıdır**"⁶⁸.

Beləliklə, dövlət quruculuğu prosesində azərbaycan xalqının ideologiyasının əsas prinsiplərindən biri kimi universal və milli dəyərlərin birliyini nəzərə alaraq səmərəli tətbiqi müasir dövlətçilikdə bir yenilikdir. Azərbaycançılıq ideologiyasına əsaslanan mədəniyyətlərarası dialoq imkanları hazırda dövlət quruculuğu siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri hesab olunur. Azərbaycan dövlət səviyyəsində mədəni və dinlərarası dialoqu təşkil edən və cəmiyyətdə praktik olaraq həyata keçirən yeganə Qafqaz ölkəsidir. Dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan müxtəlif mədəniyyətlərin nümayəndələrinin iştirak etdiyi bu hadisələr Azərbaycanın dövlət strukturunda mədəni və dini tolerantlığın mövcudluğunun konkret sübutudur. Hazırda Azərbaycanın bu istiqamətdəki modelinə dair təkliflər yüksək səviyyədə artmaqdadır. Bütün bunlar Ümummilli Lider Heydər Əliyev ideologiyasında dövlət quruculuğunun nəzəri prinsiplərindən istifadə mexanizminin inkişafıdır.

⁶⁷ Mehdiyev Ramiz. Yeni dünya nizamı və milli ideya. Bakı: "Şərq-Qərb", 2016, s.25

⁶⁸ Məmmədov Novruz. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun, 2013, s.48

Məlum olduğu kimi, "Heydər Əliyev hesab edirdi ki, milli əsas – azərbaycançılıq, bərabərlik və Azərbaycanda yaşayan bütün millətlərin əməkdaşlığı, milli birlik, milli mənəvi dəyərlərin qorunması, ümumi tarix və ünsiyyət dilinin ümumiliyi etnik mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlıya özünü hamı üçün ümumi olan evin tikintisinə səfərbər edilmiş insan kimi hiss etməyə imkan verir"⁶⁹.

Ötən əsrin 90-cı illərində Ümummilli Lider Heydər Əliyev milli ideyanın çox qısa və çətin bir dövrdə milli reallığın təcəssümünə çevrilməsinə nail olmuşdur.

Beləliklə, milli dövlət maraqlarının formalaşdırılması baxımından Azərbaycanın xarici siyasət doktrinası və xarici siyasət strategiyasının təmin edilməsində dövlət başçısının seçdiyi istiqamət və yollar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Cəmiyyətdə cərəyan edən sosial proseslər göstərir ki, burada inkişaf ümumsivilizasiya inkişafının məcrası baxımından doğru seçilib istiqamətləndirilir, burada həm də milli maraqlar, dövlətin təhlükəsizliyi üstünlüyü təmin olunur.

FƏSİL II

XX-XXI ƏSRLƏRDƏ MİLLİ RUH VƏ MİLLİ DÜŞÜNCƏNİN TƏŞƏKKÜLÜ YOLLARI

2.1. XX əsrdə Azərbaycanın milli dövlətçiliyə doğru keçdiyi tarixi yol

Dünya sivilizasiyanın inkişaf istiqamətinə uyğun olaraq Azərbaycanın yerləşdiyi bölgənin də siyasi proseslərində ümumbəşəri, həm də konkret regional amillər öz rolunu oynayır. Bu amillər həm müxtəlif, həm də ziddiyyətli olmuşdur. Siyasi proseslər genişlənib inkişaf etdikcə, onların təhlili, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması işi də genişlənirdi. Siyasi elm sahəsi də formalaşdı ki, bunun zəminində siyasi təhlil və qiymətləndirmə, tətbiqi siyasi elmlər sahəsi, məkanla bağlı siyasi amil (siyasi coğrafiya), siyasi idarəetmə (geosiyasət) və s. meydana çıxmışdır. Bizi maraqlandıran tərəf milli amildir, yəni dövlətin ümumiyyətlə siyasi fəaliyyətində xalqın milli mənsubiyyəti, milli maraqlarının siyasətdə oynadığı rolunun qiymətləndirilməsidir.

Hər bir ölkə dünya siyasi nizamının ayrılmaz hissəsi olaraq, öz siyasi qərarlarını, addımlarını, həllərini və strategiyalarını həyata keçirir. Bu zaman həm ölkə, həm dünya birliyi tərəfindən yaradılmış bu siyasi məkanda qiymətləndirmə aparılır. Hər bir siyasi unsurun yeri müəyyən olunur. Bu da özünü konkret siyasi qərarlarda, sülh-müharibə məsələlərində, siyasi alyanslar və qruplaşmalarda, strateji yanaşmalarda, təcavüzdə və s. bildirir. Hər bir ölkənin siyasi fəaliyyəti özünü, ilk növbədə, xarici siyasətdə, beynəlxalq münasibətlərdə, strateji və müdafiəolunma işlərində, silahlı qüvvələrin

⁶⁹ Heydər Əliyev mənim həyatımda. I cild Məsləhətçi: Ramiz Mehdiyev; Tərtibçi; İxtiyar Hüseynli. Bakı, "Azərbaycan" - 2013, s.24

vəziyyətində, bir də inzibati - ərazi quruluşunda öz əksini tapır. Bu zaman xarici siyasətin əsas prinsipləri, siyasi və etnomədəni identikliyi nəzərə alınır.

Azərbaycan dövlətinin başlıca fəaliyyət prinsipi milli-etnik identikliyin qoruyub saxlanması, bu prinsipin həyata keçirilməsi yolunun dəqiqliklə həyata keçirilməsidir. Siyasi hakimiyyət təmsilçiləri həmin prinsip üzərində müvafiq siyasi aktları həyata keçirir ki, onu əhatə edən siyasi məkanla mümkün qədər əlverişli münasibətlər yarasın. Şübhəsiz ki, bu prosesə Azərbaycanın yerləşdiyi məkan, yəni onun yerləşdiyi coğrafi mühit, iqlim, landşaft, ərazidə sosiomədəni, tarixi inkişaf, burada olan təbii sərvətlər öz təsirini göstərir.

Dövlətimiz məlum coğrafi mühitə bağlı olaraq xüsusi geosiyasi mövqeyə malikdir. Yaşadığımız ərazi bütün tarixi dövrlərdə hər birimizin bir-biri ilə mənəvi bağlılığını təmin edir, tarixi yaddaşımızı daima qidalandırır. Bu tarixi məkan dövlətin tarixi inkişafına səbəb olur, onun bütövlüyünü təmin edir.

Tarixi inkişaf belə getdi ki, burada formalaşan daxili və xarici siyasi amillərin təsiri altında dövlətin böyüməsi, artması və yaxud süquta doğru hərəkət etməsi baş verirdi. Qonşu və daha uzaq dövlətlərin müqaviməti, bir qüdrətli qonşu siyasi birləşmələrin təzyiqi Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə təsir göstərirdi.

Müstəqillik yoluna qədəm qoyan Azərbaycan öz inkişafında bütün ideoloji, mədəni, istehsalat, ticarət və s imkanlarından istifadə edərək öz qüdrətini artırır. Ərazi sərvətlərindən istifadə edərək (təbii sərvətlər, coğrafi mövqe) Azərbaycan dövləti mədəni, sosial və siyasi imkanlarını daha da genişləndirməyə çalışır. Bununla belə, Azərbaycan öz coğrafi üstünlüklərindən irəli gələrək siyasi strategiyasını qurmağa çalışır. Ölkəmizin hərbi, strateji, siyasi və iqtisadi üstünlükləri həm də Xəzər dənizi ilə sərhədlərin olması ilə bağlıdır. Digər Xəzəryanı ölkələr ilə yanaşı, Azərbaycan bu dənizin imkanları və üstünlüklərinə malikdir. Sahil və neytral zonlarına nəzarət bu

üstünlüklərə aiddir. Azərbaycanın əsas strateji rəqibləri tarix boyu dəyişsə də, regional səviyyədə sabit olaraq qalır. Beləliklə, Azərbaycanın müstəqil dövlət olaraq formalaşması və inkişafının bir sıra siyasi-strateji, hərbi və iqtisadi amilləri var ki, onları həyata keçirir. Yalnız bunun zəminində Azərbaycan bölgədə və dünyada, global siyasi nizamda özünə layiq yer tutmuşdur.

Xalq hakimiyyətinin reallaşmasının birbaşa yolu referendumun və seçkilərin həyata keçirilməsidir. Bu zaman seçki prosesinin modelə rəqabətə dözümlü olmalıdır. Bildiyimiz kimi, siyasi demokratiya sisteminin formalaşması və fəaliyyətində seçkilərin rolu müstəsna"dır. Azad demokratik seçkilərin beynəlxalq standartlarının tətbiq edilməsi seçicilik hüququnda öz ifadəsini tapır. Siyasi-hüquqi nəzəriyyəsi və praktikasi baxımından elektorat və seçici demokratik dövlətin fəaliyyəti üçün bir zəmin təşkil edir. Azərbaycan, demokratik dövlət olaraq, öz milli müstəqillik dəyərlərinə və tələblərinə uyğun olaraq, elektorat siyasətini həyata keçirir. Hər bir seçki Azərbaycanın siyasi proseslərinə təsir göstərərək bu proseslərin demokratik məcraya düşməsi üçün zəmin rolunu oynayır.

Azərbaycanda seçicilik hüququnun prinsipləri əsas qanun olan Konstitutsiyadan irəli gəlir. Hər bir seçicinin azad və könüllü şəkildə seçkilərdə iştirakı təmin olunur.

Dünyada ümumi tarixi inkişaf qanunauyğunluqları var ki, bunlara bütün ölkələr və xalqlar öz sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, siyasi quruluşdan, qəbul edilmiş mədəni dəyərlərdən asılı olmayaraq tabe olmalıdır. Bütün bu qanunauyğunluqlar təbii ilkin şərtlərə, yer üzündə sosial həyatın ümumi prinsiplərinin olmasına, mədəni cəhətdən inkişaf etmiş insan təbiətinin potensialına əsaslanır.

Dəyərlər meyllərinin müxtəlifliyi insan təbiətinin təkrarolunmazlığı ilə bağlıdır, özü də bu dəyərlərin formalaşmasında sayısız-hesabsız variantlar var.

Həmçinin, qrup dəyərləri və maraqlarının formalaşması imkanı yaradan mədəni institutların sabitliyi lazımdır. İstiqamətlənmələr əsasən kütləvi xarakter daşıyır, ailədə, icmada, kollektivdə formalaşır; onlar bütün insan həyatı boyunca şəxsiyyətin sosiallaşması prosesində fəal iştirak edir.

Son 30 il ərzində formalaşan və ictimai-iqtisadi və siyasi sistemlərin, dəyərlərin, istiqamətlənmələrin əsasını aşkar etməyə çalışaq.

Hər şeydən əvvəl transformasiyaya məruz qalan dəyərlərin məzmununu, yəni onların əsas komponentlərini müəyyən edək. Onları şərti olaraq ümumbəşəri varlığına aid və keçid xarakterli dəyərlərə bölmək olar. Birinci qrupa insan həyatının (sağlamlıq, yaşama mühiti, fərdin "Mən" in təkrarolunmazlığı, humanitar dəyərlər) dəyərləri daxil olur. İkinci qrupa ünsiyyətə və insan fəaliyyətinin müxtəlif formalarına əsaslanan kollektiv mövcudluq dəyərləri (siyasi, iqtisadi, hüquqi, milli-etnik, icma, qəbilə dəyərləri, kütləvi şüur stereotipləri, müxtəlif peşəkar qrupların və cəmiyyətlərin (məsələn, elmi) dəyərləri və s.) daxildir.

Sərvət meylləri qruplarında bu və ya digər dərəcədə dünyagörüşü ideyaları öz əksini tapmışdır. Onlar dəyişkəndir, amma burada müəyyən qanunauyğunluqları aşkar etmək olar. Sərvət ideyalarının özəyi insanın özünü, dünyanı, dünyada öz yerinin təyin etməsidir. Bu lokal (şəxsi), qrup, ümumbəşəri, kosmik səviyyələrdə həyata keçirilir. Mərkəzində düşünən "Mən" yerləşən dörd dairə. Onlar şəxsiyyətin dəyərlər istiqamətlənmələrində hansı rol oynayır? Bu qiymətləndirilmələrin baza əsası insanın ümummədəni hazırlığı, bir də onun psixofizioloji imkanlarının xarakteristikasıdır. Bu, onun yaşadığı tarixi şərait, onun yaşı, cinsi, ictimai vəziyyəti, təhsil səviyyəsi, və s.-dir.

Beləliklə, yalnız insanda özünüdərk inkişafı və formalaşmasının dünyagörüşü əsasını qiymətləndirilməklə insanın özünü və dünyanı mühakimə etmək qabiliyyətini təyin etmək olar. Bu ideyalar milli və beynəlmiləl rənglərə malik idi. Onlar təlqin etmənin (kino, rəsm,

musiqi, monumental və tətbiqi incəsənət, ədəbiyyat, poeziya) məcazi-emosional formalarının, həmçinin təbliğat və təşviqatın müxtəlif növlərinin köməyi ilə insanların şüurunda həkk olunurdu. Zəngin təbii və insan resursları "demokratik mərkəzçiliyə", idarəçiliyin ciddi iyerarxiyasına, həmçinin insanların şüuruna total ümumi təsiri sistemlərinə əsaslanan hakimiyyət fəaliyyətinin səylə nizama salınmış mexanizminin vasitəsilə hərəkətə gətirilmişdi.

Bununla birlikdə dünyanın ümumi mənzərəsi təbii-elmi xarakter daşıyırdı, yəni insan və cəmiyyət haqqında təsəvvürlər təhriflərə məruz qalırdı; genetikaya və bir sıra, Qərbdə artıq inamla inkişaf edən humanitar və ictimai fənlərə sovet hakimiyyəti illərində qərəzli münasibət hamıya məlumdur. Yenidənqurma illərində formalaşmış mülayim abu-hava yalnız köhnə təsəvvürlərin dağılmasına müvəfəq olmuşdur. Hal-hazırda biz özümüz və dünya haqqında fundamental təsəvvürlərin transformasiyasının çox məsuliyyətli mərhələsini yaşayırıq.

Bu gün kütləvi şüurda müəyyən dünyagörüşü əsaslarını formalaşdıran düşüncə göstəricilərini qeyd etmək istərdik:

- istənilən innovasiyalara və ideyalara dünyagörüşünün açıqlığı, onları yəni qəbul etmək və emal etmək, düşüncə məhdudluğunun öhdəsindən gəlmək bacarığı;
- sosial informasiyanın qavranılmasında tolerantlıq, istənilən mühitdə ünsiyyət yaratmaq və fəaliyyət göstərmək bacarığı;
- bu yaxınlara qədər ictimai şüurun aparıcı tərəfi olmuş siyasi şüur özü ilə ekoloji şüur əvəz edib, bu da insan təfəkkürünün aparıcı amilinə çevrilmişdir;
- istənilən səviyyəli sosial fəaliyyətdə (ailədən tutmuş dövlətlərarası münasibətlərinə qədər) humanitar tərəfin, yəni insan amilinin (hər bir şəxsiyyətin təkrarolunmazlığı) nəzərə alınması.

Bu keyfiyyətlərə insanın sosial mühiti ilə bağlı daha çox konkret təzahürləri, yəni ailə, siyasi, iqtisadi, sosial-əxlaqi, etnik, irqi və

s. münasibətlər əlavə olunur. Burada artıq müəyyən regionu, ölkəni, ərazini, sosial qrupu götürmək və dəyər meyllərinə təsir edən dünyagörüşü əsaslarını aşkar etmək olar. Postsovet məkanının ərazisi özündə sivilisasiyanın Şərq və Qərb qollarını birləşdirir.

SSRİ-in dağılması şəraitində milyonlarla insanların taleyi inkişafın digər ümumi və konkret amillərindən asılı olmağa başladı. Yeni dəyər meylləri formalaşır, burada onların milli əsası da mühüm rol oynamağa başlayır.

Biz Cənubi Qafqazda bu prosesin xüsusiyyətləri üzərində dayanmaq istəyerdik. Əvvəlcə region üçün ümumi, tipik xüsusiyyətləri təsvir edək. Həyata münasibətin formalaşması üçün ümumi mənəvi şərtlər (dil, din, bədii yaradıcılıq, etnoqrafik göstəricilər (məişət, ənənələr, adətlər), həmçinin mentallığın ən ümumi dünyagörüşü əsasları əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qaldı; burada iki əks proses gedirdi: bir tərəfdən, mənəvi həyatın özünəməxsusluğu dağılır, digər tərəfdən isə bu, onun ayrı-ayrı tərəflərinin inkişafını stimullaşdırılır.

Sosial identiklik (onun tərkib elementləri etnik, ailə, siyasi, mədəni-ideoloji və digər formalarıdır) burada əhəmiyyətli rol oynayır, özşüur qəbul edilən yeni ideyaların və dəyərlərin xarakteri formalaşır. Sosial identikliyin formalaşması şəhər əhalisinin sürətli artımı şəraitində, həmçinin Qarabağ münaqişəsi ilə bağlı məcburi miqrasiya və kənd həyatında baş verən dəyişikliklər hesabına həyata keçir. Bütövlükdə, həyatın sürəti və tempi artıb, ənənəvi həyat tərzini transformasiyaya uğrayıb, formalaşan yeni mədəniyyət eklektik, "şəbəkə" xarakteri daşıyır. Özünə və həyata münasibət pragmatik xarakter daşıyır, dəyərlər və stereotiplər bir-birini sürətlə əvəz edir. İnsan şüurundakı əhəmiyyətli baza təsəvvürlərini dünyagörüşü bir-birinə daha çox uyğunlaşdırır, bu yuxarıda göstərilən ümumi mənəvi müqəddəm şərtlərdə, yəni dildə, dində, elmi və bədii yaradıcılıqda və s. olan proseslərdə təsdiqlənir. Təsəvvürlər elmi düşüncənin xeyrinə (ezoterik və intuitiv elementləri ilə yanaşı) yenidən qurulur.

SSRİ dağıldan sonra müəyyən müddət ərzində sovet əfsanəçiliyi və düşüncə (marksizm-leninizm və s.) stereotipləri dəyərlər istiqamətlənmələrinin əsaslarının formalaşmasında böyük rol oynamaqda idi. Tədqiq edilən məsələdə ən vacib tendensiya tamamilə yeni əsaslarda şüurda postsovet məkanının mənimsənməsidir. Bu proses ideoloji diktat olmadan, eyni zamanda ümumbəşər əhəmiyyətli mənəvi-əxlaqlı məhdudiyyətləri ilə həyata keçirdi.

Belə şəraitdə tolerantlığın formalaşması, qarşılıqlı faydalı iqtisadi və siyasi əməkdaşlığın (xüsusən təhsil sahəsində) genişlənməsi üzrə bütün səylərdən istifadə etmək lazımdır. Məlumdur ki, dünya inkişafı bir çox şeylərdə fəvqə dölətlərin geosiyasi maraqları ilə təyin edilir. Bunlara Rusiya da aiddir. Rusiya bütün postsovet ölkələri ilə bir çox tarixi hadisələrlə bağlıdır və həmişə bağlı olacaqdır.

Azərbaycan dövləti siyasi sistem olaraq dövlət və qeyri-dövlət siyasi təsisatlardan ibarətdir. Burada formalaşan siyasi təsisatların bir sıra özünəməxsusluqları var. Aydındır ki, bu təsisatların strukturu tarixən yaranmış və burada müxtəlif mülkiyyət formaları, sosial-iqtisadi maraqlar, siyasi ideyalar, siyasi məqsədlər və maraqlar özünü göstərir. Bununla belə hakim mövqə ümumdövlət mənafe və maraqları təşkil edir ki, bunların da əsasında müstəqillik illərində formalaşan və özündə milli ruhu, xalqın tarixi yaddaşını və mənafeələrini ifadə edən azərbaycançılıq ideologiyası durur. Azərbaycanda dövlət təsisatları və vətəndaş cəmiyyətinin nisbəti nədədir? Bu nisbət özünü, ilk növbədə, hakimiyyət təsisatları və təmsilçilik imkanlarının nisbətində özünü bildirir.

Müstəqillik şəraitində yaşayan və nisbətən cavan dövlət olan Azərbaycan Respublikasında siyasi təsisatların yaranması, fəaliyyət göstərməsi, dəyişilməsi və yeniləşməsi prosesi mürəkkəb şəraitdə həyata keçir. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikası köhnə Sovet imperiyasının dağılması nəticəsində müstəqilliyini elan etmişdir.

Cümhuriyyət dövründə formalaşmış demokratik ənənələrinə sadıq qalaraq burada hakimiyyətin əsas üç qolunu təmsil edən qurumlar və təşkilatlar formalaşmışdır. Aydın ki, həm də müvafiq sovet qurumları və orqanlarının təcrübəsindən və müəyyən dərəcədə kadr-lardan da istifadə olunurdu. Bu günə kimi dövlət quruculuğu işləri davam edir. İdarəçilik sistemi mərhələ-mərhələ, dövlətin ümumi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq təkmilləşir və dövrün tələblərinə uyğun formalaşır. Hakimiyyət sistemi hakimiyyət quruculuğu şəra-itində təkmilləşdirilir və inkişaf etdirilir.

Siyasi təsisatlar sisteminin formalaşması və inkişafı baxımından nəzəri təhlili və qiymətləndirilməsi də öz faydasını gətirir. Bu sahədə ilk növbədə akad. R.Mehdiyev, professor Ə.Həsənov, professor H. Rəcəbli və bir sıra digər siyasətçi mütəxəssislərin adı çəkilməlidir. Tədqiq olunan problemlər sırasında siyasi təsisatların modernləşməsi və sabitliyi, sosial təsisatların ümumdemokratik, geosiyasi, milli, tarixi kökləri araşdırılmışdır.

Burada baş verən hadisələrin izahı ümumdemokratik və ümum-milli prinsiplər baxımından aparılır. Siyasi təsisatların nəzəri təhlili onların fəaliyyət mexanizmlərinə yardımçı olur.

Azərbaycan dövləti xalqın siyasi iradəsi əsasında öz siyasi hakimiyyətini demokratik və ümummilli əsaslarda inkişaf etdirir, bununla da xalqın mənafeyinə xidmət edir. Siyasi hakimiyyətin nisbətən müstəqil, həm də qarşılıqlı şəkildə əlaqəli təsisatları fəaliyyət göstərir. Dövlət təsisatlarının fəaliyyət istiqamətləri müxtəlif olsa da, onlar vahid məqsədə - xalqın rifahına, onun tərəqqi yolunda inkişafına qulluq edir. Təsisat şəklində fəaliyyət göstərməsinin səbəblərini tarixi keçmişdə, sosial həyatın ziddiyyətli və mürəkkəb olmasında axtarmaq lazımdır.

Azərbaycan dövlətinin siyasi təsisatları müstəqillik illərində böyük tarixi təkamül yolunu keçmişlər. Hal-hazırda müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, bütün sosial sahələrdə (təsərrüfat – iqtisadi,

sosial, mədəni) təsisatlarda ixtisaslaşma dərinləşir. Dövlət qulluğu institutu təsis ediləndən sonra, bu istiqamətdə iş daha da təkmilləşib və dərinləşib. Təsisatların fəaliyyətinin əsasında başlıca prinsiplər – insan hüquqlarının təmin edilməsi, xarici və daxili təhlükəsizlik problemlərinin həlli, siyasi və hərbi vasitələrlə milli mənafehlərin müdafiəsidir. Eyni zamanda müvafiq qurumlar digər ölkələrlə bərabər hüquqlu münasibətlər qurur, dünyanın siyasi birliyində, onun təşkilatları və orqanlarının işində fəal iştirak edirlər.

Bütün dövlətlərdə olduğu kimi dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi mexanizmi nümayəndəli və icra orqanları, məhkəmə sistemi və cəbr aparatı vasitəsilə həyata keçirilir. Müvafiq qanunverici aktlar vasitəsilə hər bir adı çəkilən qurumun işi tənzimlənir və həyata keçirilir. Bütün təşkilatlar birlikdə dövlət hakimiyyətini həyata keçirirlər. Şübhəsiz, bu fəaliyyətdə siyasi rejimin xarakteri öz təsirini göstərir. Azərbaycan dünyəvi, demokratik və müstəqil dövlət olduğu üçün burada siyasi institutların başlıca məqsəd və ideyası xalqın suverenliyini, azadlığını və firavan inkişafını təmin etməkdir. Qurulan demokratik dövlətdə siyasi təsisatların da fəaliyyəti demokratik xarakter daşıyır. Bu da özünü idarəçilik sisteminin bütün mərhələlərində həyata keçirilən islahatlarda göstərir.

Getdikcə daha çox vətəndaşlar idarəçilik işlərində iştirak edir. Bu da dövlət və ictimai-siyasi təsisatların formalaşması və fəaliyyətində demokratik prinsiplərin mövcudluğunu bildirir. Müstəqillik illərində dövlət təsisatları öz tarixi təkamül yolunu keçdi. Burada siyasi rəqabət, siyasi mübarizə, siyasi kompromis və siyasi konsensus halları həyata keçirilərkən Konstitusiyanın başlıca prinsipləri gözlənilir. Aydın ki, hakimiyyət təsisatları, vəzifəli şəxslər, siyasi liderlərin fəaliyyəti müvafiq mexanizmlər vasitəsilə nəzart altında saxlanılır. Digər mühüm tənzimləyici vasitə var ki, dövlət strukturları ilə ictimai qurumların bərabər hüquqlu fəaliyyəti üçün bir əsasdır. Bunu biz vətəndaş cəmiyyətin indiki durumunda göstərə bilərik. Burada

həm də hüquqi təminat əhəmiyyətli rol oynayır. Siyasi təsisatların demokratik xarakterini məhz hüquqi baza təmin edir. Ümumiyyətlə, legitimlik hakimiyyət strukturları və siyasi qurumların qanuniliyini, ədalətliyini bildirir.

Təbii ki, belə şəraitdə hakimiyyət inhisarçı xarakter daşıya bilməz. İnhisarçılıq siyasi elitaların əvəzlənməsinin sabit, demokratik yollarının olmamasını, yeni siyasi təsisatların formalaşmamasını, köhnəlmiş strukturların və ictimai-siyasi qurumların yaşayıb qalmasını bildirir. Hakimiyyətdə bu zaman avtoritarizmə meyillər güclənir. Bu cür təhriflərin qarşısını almaq üçün Azərbaycan hökuməti idarəetmənin bütün pillələrində daima struktur islahatlar aparır. Müvafiq qanunvericilik bazası əsasında hər bir mənfi hala qarşı mübarizə aparılır.

Bu baxımdan hüquqi dövlət istiqamətində aparılan fəaliyyət təqdirəlayiqdir. Hüquqi dövlət konsepsiyasında hüquqi rejim ideyası xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bildiyimiz kimi, xalqın suverenliyi konstitutsiya yolu ilə qeydə alınıb və həyata keçirilir. Ali dövlət orqanları suverenlik prinsipini, xalqın idarəsini və mənafeyini ifadə edərək, hüquqi və siyasi cəhətdən təmin edir. Bu özünü dövlətin həyata keçirdiyi strateji xarakterli inkişaf istiqamətlərində bildirir.

Nəticədə, vətəndaşların azadlığı hüquqi cəhətdən təmin olunur, dövlət və ictimai həyat fəaliyyətinin tənzimlənməsi qanunla həyata keçirilir. Aydındır ki, demokratiya prinsiplərinin həyata keçirilməsi qanunla tənzimlənir və təmin olunur. Bütövlükdə, hüquq dövlət hakimiyyətin ayrılmaz hissəsidir. Qanunvericilik bazası onun normativ rolunda təzahür edir. Hüquq və əxlaqın nisbəti qanunlar bazası ilə təyin olunur.

Eynilə hüquq və ədalətin nisbəti qiymətləndirilir. Hüququn ədalətli olmasında heç kəsdə şübhə olmamalıdır. Beləliklə, demək olar ki, hüquqi münasibətlərin obyektiv əsasları həyatın özündə, burada formalaşmış sosial münasibətlər sistemindədir. Cəmiyyətin

siyasi sistemi elə təşkil olunub ki, burada hüquq insanların, insan birliklərinin, hakimiyyət orqanların azadlığı və müstəqilliyinin vahid meyarı və ümumi ölçüsüdür. Təbii ki, hüquq subyektləri qanun qarşısında bərabərdilər.

Dövlət hakimiyyətinin hüquq həddlərində fəaliyyəti qanunun qoruyuculuq qabiliyyəti və gücünün ardıcıl olaraq həyata keçirilməsidir. Bununla belə hakimiyyət orqanlarının hüquqi fəaliyyət çərçivəsi qanunla, dövlətin demokratik strukturlarının sabitliyi ilə təmin olunur. Bildiyimiz kimi siyasi institutların statusu, onların fəaliyyətində hüquqi çərçivə qanun səviyyəsində təsdiq olunur.

Eyni zamanda vətəndaş cəmiyyətinin də institutlaşması prosesi fəal şəkildə həyata keçirilir. Bu zaman dövlətdən, onun səlahiyyətlərindən kənar keçən ictimai həyat qeydə alınır. Vətəndaş cəmiyyəti, məlum olduğu kimi, həyat fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində (siyasi, əmək, mədəni, ailə, məişət, əxlaqi və s.) demokratiya təsisatlarının qeyri-hökumət formalarıdır. Burada həyat fəaliyyəti nisbətən müstəqil xarakter daşıyır, insanların maraqları ə hüquqları isə müstəqil birliklər və təşkilatlar vasitəsilə həyata keçirilir (məsələn, dini təşkilatlar, siyasi partiyalar, həmkarlar ittifaqı və s.).

Hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da demokratik vətəndaş cəmiyyəti dövlət hakimiyyətinin sosial mahiyyətini və məzmununu təşkil edir. Bildiyimiz kimi, vətəndaş cəmiyyəti təsisatları dövlət təsisatlarının formalaşması və fəaliyyətinə birbaşa təsir göstərir. Həm də vətəndaş cəmiyyəti siyasi iştirak formalarının inkişafı üçün bir sosial məkandır. Vətəndaş cəmiyyətinin təsisatları və insanların qarşılıqlı əlaqələri arasında birbaşa əlaqələr mövcuddur. Bu da, əslində, vətəndaşların siyasi sosiallaşmasının, özünü ifadə etmək imkanının demokratik prosesinin bir ifadəsidir. Hal-hazırda Azərbaycanda siyasi iştirak formaları olduqca rəngarəngdir. Vətəndaş cəmiyyətinin fəaliyyətində vətəndaşların hüquqları, azadlıqları və vəzifələri sistemi həyata keçirilir. Burada vətəndaş cəmiyyəti təsisatlar sistemində

demokratiyanın forma və növlərinin xeyli sayı reallaşdırılır, həyata keçirilir.

Müstəqillik əldə ediləndən sonra Azərbaycan müasir demokratik dövlətin qurulması və müasir tələblərə cavab verən xarici və daxili siyasətin həyata keçirməsi kimi fundamental problemlər ilə rastlaşdı. Azərbaycanın milli maraqlarının formalaşmasına və reallaşdırılmasına imkan yaradan, praktik və nəzəri əhəmiyyət kəsb edən amillərin nəzərdən keçirilməsi lazımdır. Milli amillərin düzgün təyin edilməsi həm xarici, həm də daxili siyasətdə optimal kursun qurulmasına imkan verir. Dünya təcrübəsi inandırıcı şəkildə onu göstərir ki, dövlətin milli maraqlarının müdafiəsi üzrə təsirli sistemin yaradılması olmadan onun müstəqilliyini və azadlığını təmin etmək mümkün deyil. Milli maraqların reallaşdırılması və təminatı, etibarlı müdafiəsi siyasi, hərbi, iqtisadi, elmi-texniki, mədəni-psixoloji və s. əsaslarının formalaşmasını tələb edir.

Azərbaycanın milli müstəqillik strategiyası Azərbaycan cəmiyyətinin daimi maraqlarının müdafiəsi məqsədi ilə bu sferada real və proqnozlaşdırılan tendensiyaların idarə edilməsi barədə ideyalardan ibarətdir.

Təhlükəsizlik sistemi funksional olaraq cəmiyyət üzvlərinin maraqlarının müdafiəsi və təhdidlərin qarşısının alınması üzrə müəyyən məsələləri yerinə yetirir. Təhlükəsizlik sisteminin strukturuna daxil olan təşkilatlar müəyyən gücə malikdirlər, bununla da təhlükəli presedentlərin qarşısı alınır. Məlum olduğu kimi təhlükəsizlik sisteminin əsas məqsədi şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarının müdafiəsidir.

Təhlükəsizlik sistemində ölçülər real, obyektiv vəziyyəti nəzərə alaraq tətbiq edilir. Buradan aydın olur ki, abstrakt, utopik anlayışlar təhlükəsizlik sistemindən uzaqdır. Çünki onlar əsas məsələləri yerinə yetirmək iqtidarında deyil. Azərbaycan Respublikasının indiki siyasəti siyasi birliyin və ərazi bütövlüyünün təminatından, bu-

nunla da, Qarabağ münaqişəsinin həllindən ibarətdir. Əlbəttə, milli təhlükəsizliyin təminatında dövlət təhlükəsizliyi anlayışı daha geniş imkanlar yaradacaq.

Milli təhlükəsizliyin reallaşdırılması o halda müvəffəqiyyətli olar ki, insanların siyasi fəallığı, onların siyasi mövqeyi aydın müəyyən edilmiş olsun. Passivlik, laqeydlilik, problemdən qaçış təhdid problemini gücləndirir. Bununla bağlı milli təhlükəsizliyin təminatı sahəsində dövlət siyasəti həmçinin ondan ibarətdir ki, hər bir insanda fəal vətəndaş mövqeyini formalaşdırsın. Belə mövqeyin əsas məzmunu zəruri olduqda, vətəni müdafiə edə bilmək, öz maraqlarını milli maraqlarla uzlaşdırmaq, öz ölkəsinə qarşı törədilən fitnəkar hərəkətlərə mümkün qədər mane olmaqdan ibarətdir. Hegel dəqiq vətəndaş mövqeyinə malik olmayan insanı ölü adlandırırdı. Vətəndaş anlamalıdır ki, o yalnız özü üçün yox, həm də ölkə üçün, xalqın, millətin, onların təhlükəsizliyi naminə yaşayır.

Müasir siyasi reallıqları nəzərə alaraq, beynəlxalq və daxili vəziyyət baxımından Azərbaycanın həyatı əhəmiyyətli hədəfləri və maraqlarını aşağıdakı qaydada müəyyən etmək olar:

1. əksər əhəlinin maraqları naminə demokratik islahatların keçirilməsi, hüquqi və sosial dövlətin yaradılması;
2. suverenliyinin, müstəqilliyin, ölkənin ərazi bütövlüyünün müdafiəsi, Qarabağ münaqişəsinin həlli;
3. əhəlinin yüksək həyat səviyyəsini təmin etmək üçün rəqabətə davamlı iqtisadiyyatın inkişafı üçün şəraitin yaradılması;
4. dəniz sərhədlərinin mövcudluğu güclü və səmərəli hərbi dəniz qüvvələrlərinin ehtiyacını əsaslandırır;
5. hərbi təhdidlərə və hücumlara qarşı tab gətirmək qabiliyyətinin daimi təminatı və s.

Azərbaycanın milli maraqlarında geosiyasi maraqlar əhəmiyyətli rol oynayır. Azərbaycan özünəməxsus əlverişli coğrafi mövqeyə

malik olaraq Qərb və Şərq arasında yerləşib. Xəzər dənizi vasitəsilə Mərkəzi Asiyanın geniş sərvətləri Avropa ölkələrinə yönəlir. Həmçinin məlumdur ki, Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neftin və qazın zəngin yataqları aşkar edilmişdir.

Azərbaycanın siyasi strategiyası əsasında sülh fəlsəfəsi durur. Milli maraqlar əsasında xarici siyasətin qurulması üçün hər şeydən əvvəl milli inkişafın əsas istiqamətlərini müəyyən etmək lazımdır. Ölkənin inkişafının bütün resursları millətin inkişafı naminə istifadə olunmalıdır. Əgər öz gücünə, bacarıqlarına inam olmasa, onda milli inkişafın lazımlı səviyyəsinin əldə edilməsi mümkün olmayacaq.

1991-ci ildə müstəqillik əldə ediləndən sonra ölkə öz qarşısında dövlət müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi və müdafiəsi, demokratiyanın formalaşması, hüquqi dövlətin yaradılması, ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpası, milli maraqlara uyğun olaraq Dağlıq Qarabağ probleminin həlli, ölkə əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, ictimai-siyasi qüvvələrin məqsəduyğun istifadəsi, dövlət idarəçiliyinin sistem və vahid konsepsiya kimi inkişafı, milli ordunun formalaşması, ictimai-siyasi sabitliyin əldə edilməsi üzrə məsələləri qoydu.

Bu problemlərin həlli üçün dövlət idarəçiliyinin bütün sistemi kompleks şəkildə cəlb edilməlidir. Xüsusi olaraq bununla bağlı Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi qarşısında bir sıra ciddi məsələlər durur, o cümlədən: hər bir insanın haqlarının, onun ləyaqətinin müdafiəsi, insanların, bütövlükdə cəmiyyətin təhlükəsizliyinin təmin olunması, hər hansı bir vətəndaşa qarşı haqsız münasibət faktlarının aradan qaldırılması, dövlət əsaslarının, qanunların pozulması və dövlət idarəçiliyi prinsiplərinin sarsıdılması, terrorçuluq cəhdlərinin yatırılması, silahlı yolla hakimiyyəti devirmək və dövlət əmlakının dağıdılması cəhdlərinin qarşısının alınması, əks-kəşfiyyatın fəaliyyətinin gücləndirilməsi və s.

Təbii ki, milli təhlükəsizlik yalnız təhlükəsizlik orqanlarının yaradılması faktlarından ibarət deyil, buraya həm də iqtisadi sistemin mühafizəsi, siyasi və əxlaqi dəyərlərin, tarixi yaddaşın və s. qorunması da daxildir.

Azərbaycanın siyasi təhlükəsizliyinin təminatı milli təhlükəsizlik siyasətinin aparıcı tərəfini təşkil edir. Siyasi sferada ölkənin milli təhlükəsizliyinin təminatı faktiki olaraq, xalqın yaratdığı siyasi təşkilatlar tərəfindən dövlət idarəçiliyi məsələlərinin sərbəst həlli imkanlarının təmin edilməsi, insan və cəmiyyət maraqları naminə daxili və xarici suveren siyasətin həyata keçirilməsi yolu ilə öz həllini tapır.

Həmçinin qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Milli təhlükəsizlik Şurası yaradılmışdır, buraya əsas dövlət strukturları daxil olur. Şurada əhəmiyyətli siyasi məsələlər, xarici siyasi strategiya müzakirə olunur. Bu Şuranın köməyi ilə milli müdafiəyə nəzarət həyata keçirilir, təhlükəsizlik, siyasi-iqtisadi, informasiya, ekoloji və digər strateji problemlər, yeraltı və yerüstü sərvətlərin xərclənməsinə nəzarət, mənəvi dəyərlərin inkişafı, dövlət quruluşunun müdafiəsi məsələlərinin həlli həyata keçirilir.

Siyasi sferada milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi hər şeydən əvvəl digər dövlətlərlə dostluq və qarşılıqlı fayda verəcək münasibətlərinin qurulmasını, beynəlxalq və regional təhlükəsizlik sistemlərində Azərbaycanın iştirakını, beynəlxalq terrorizm və millətlərarası cinayətkarlıqla mübarizə işində beynəlxalq əməkdaşlığın həyata keçirilməsini və s. nəzərdə tutur.

Beynəlxalq təhlükəsizliyin təminatında müxtəlif istiqamətlər arasında iqtisadi təhlükəsizlik aparıcı mövqe tutur. Bu hər şeydən əvvəl onunla bağlıdır ki, iqtisadiyyat milli təhlükəsizliyin bütün digər istiqamətlərinin əsasıdır. İqtisadi təhlükəsizliyin təminatı xarici və daxili təhdidlərdən həyat fəaliyyətinin bu sferasının müdafiəsini nəzərdə tutur.

Ölkənin iqtisadi potensialının artımı həm də iqtisadi təhlükəsizliyin təşkilinin yaxşılaşmasına, onun möhkəmlənməsinə, sağlam zəmində milli iqtisadiyyatın formalaşmasına imkan yaradır. Azərbaycanın əlverişli coğrafi mövqeyi, tranzit imkanları, zəngin təbii resursları ölkə iqtisadiyyatının formalaşması üçün etibarlı əsasdır.

Qlobal dünya mədəni məkanının formalaşması şəraitində Azərbaycanın mədəni və mənəvi sferalarda təhlükəsizliyinin özünəməxsusluğunun qorunmasına, tarixi və mədəni abidələrin saxlanması üçün şəraitin yaradılmasına, mədəni irsin və milli-mədəni dəyərlərin daxili və xarici hücumlardan müdafiəsi əsaslanmalıdır.

Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin əsas istiqamətləri öz aralarında sıx qarşılıqlı əlaqəlidir, ölkənin siyasi kursunun vahid sistemini təşkil edir və milli təhlükəsizlik üzrə həyata keçirilən siyasətlə təmin olunur.

Bu baxımından milli təhlükəsizliyinin vacib əsaslarından biri, milli ruhun və milli ideyanın tərkib hissəsi olan siyasi prosesin tərkib hissəsi partiya hərəkətindən danışmaq lazımdır. İlk növbədə ölkəmizdə aparıcı siyasi qüvvə olan Yeni Azərbaycan partiyasını qeyd etmək lazımdır.

Bildiyiniz kimi, YAP Azərbaycanın müasir tarixində, siyasi hakimiyyət uğrunda mübarizə, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaq üçün deyil, ölkəni vaxtilə yaşadığı böhrandan çıxarmaq üçün yaranmış bir partiyadır. Ulu Öndər Heydər Əliyev həmin məqsədləri belə şərh edirdi: "Bu partiya hakimiyyət uğrunda mübarizə aparan partiya kimi yaranmadı. Biz partiyanın nizamnaməsində yazırıq ki, partiya Azərbaycanın bu ağır dövründə, ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında iştirak etmək və Azərbaycanı bu ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün yaranır. Bu partiya parlament tipli partiyadır. Partiya yaranarkən heç kəs qarşıya məqsəd qoymurdu ki, biz hakimiyyəti devirəcəyik. Necə ki, indi ayrı-ayrı müxalifət qüvvələri hakimiyyəti devirmək haqqında, yaxud da hakimiyyət uğrunda

mübarizə aparacaqları barədə ayda bir dəfə bəyanatlar verirlər. Bizim partiya xalqı birləşdirmək və Azərbaycanın o vaxtkı mürəkkəb həyatında ölkənin problemlərinin həll olunmasında iştirak etmək, öz xidmətlərini göstərmək məqsədilə yarandı"⁷⁰.

Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının 20 illiyinə həsr olunmuş Təntənəli mərasimdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqindən bəlli olduğu kimi, "Partiyamızın ilk addımları da Azərbaycanda siyasi sabitliyin bərpasına yönəlmişdi. Təsədüfüdür ki, 1993-cü ilin yayında – Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi başlanan dövrdə cəmiyyətimizin bütün ümidləri yenə də Heydər Əliyevin dühası ilə bağlı idi. O vaxt xalqın tələbi ilə hakimiyyətə gələn ulu öndər qısa müddət ərzində vəziyyəti sabitləşdirdi və bu, imkan verdi ki, ölkəmiz inkişaf yoluna qədəm qoysun. O ildən bu günə qədər Azərbaycan yalnız və yalnız inkişaf yolu ilə gedir"⁷¹.

Məlum olduğu kimi, müstəqilliyin ilk illərində qeyri-qanuni olaraq hakimiyyəti ələ keçirən bəzi qüvvələr bu partiyanın Bakıda qurultayının keçirilməsinə icazə verməyiblər. Aktivistlər, vətənpərvər insanlar Naxçıvana gəldilər və bu partiyanın yaradılması Heydər Əliyevin sədrliyi ilə elan olundu. Bir neçə aydan sonra Heydər Əliyev xalqın istəyi ilə hakimiyyətə gəldi və ölkəmiz inkişaf yoluna qədəm qoydu. Həmin qüvvələr tərəfindən başlanan vətəndaş müharibəsi dayandı, qeyri-qanuni silahlı qruplar tərkisilah edildi, milli vətəndaşlıq həmrəyliyi üçün təməl yaradıldı. Azərbaycançılıq ideologiyası da bu gün bizim əsas ideoloji dəstəyimizdir. Ölkənin Konstitusiyası qəbul edildi, iqtisadiyyatda və siyasi sahədə ciddi islahatlar başlandı, Azərbaycan beynəlxalq

⁷⁰ Andriyanov Viktor, Mirələmov Hüseynbala. İlham Əliyev. M.: Molodaya Qvardiya, 2007, s.330-331

⁷¹ Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının 20 illiyinə həsr olunmuş Təntənəli mərasimdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. // Dırçəliş XXI əsr, 171-172/2012, s.12

izolyasiyadan çıxıb bildi, ölkəmiz haqqında həqiqət dünya ictimaiyyətinə çatdırıldı.

YAP öz fəaliyyətində milli maraqlara xüsusi önəm verir. Bu barədə partiyanın III qurultayında ölkə Prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyasının Sədri cənab İlham Əliyev belə demişdi:

“Yeni Azərbaycan Partiyası 1992-ci ildə çətin şəraitdə... müxalifət partiyası kimi yaranmışdır. Ancaq indiki bəzi müxalifət nümayəndələrindən fərqli olaraq, Yeni Azərbaycan Partiyası müxalifətdə olan dövrdə heç vaxt Azərbaycan dövlətçiliyinə, Azərbaycanın milli maraqlarına müxalifətdə olmamışdır. O vaxtkı iqtidara müxalifətdə olmuşdur və təkcə biz yox, bütün Azərbaycan xalqı o vaxtkı iqtidara mülalifətdə idi. Çünki onların yarıtılmaz fəaliyyəti nəticəsində ölkədə anarxiya, hərc-mərclik, total böhran hökm sürürdü. Demək olar ki, ölkəni uçurum kənarına gətirib çıxarmışdılar. Ölkədə gedən proseslər Azərbaycanın gələcəyini sual altına qoymuşdu və ölkə parçalanma ərəfəsində idi. Azərbaycan Azərbaycan xalqının müdrikliyi və xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin siyasi təcrübəsi, biliyi, cəsarəti nəticəsində ölkəmiz o çətin şəraitdən şərəflə çıxdı, Azərbaycan özünü bütün təhlükələrdən qoruya bildi”. Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycanın qurulması və inkişafı naminə müəyyən etdiyi proqramın həyata keçirilməsində daim onun ən yaxın köməkçiləri və silahdaşları olmuşlar. Bu gün isə partiyanın çoxminli üzvləri Heydər Əliyev yolunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşiblər. Partiyanın hər bir üzvü inanır ki, Heydər Əliyev yolu xalqımızın tarixi əhəmiyyət kəsb edən strateji seçimidir. Partiyanın III qurultayında Prezident İlham Əliyev bu barədə demişdir:

**“Heydər Əliyevin siyasəti yaşamalıdır. Bu zamanın tələbi-
dir. Bu yeganə siyasətdir ki, Azərbaycanı daha da gücləndirəcək,**

Azərbaycan xalqının həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına xidmət edəcəkdir”⁷².

YAP həmçinin beynəlxalq arenada baş verən proseslərdə fəal iştirak etmək, digər ölkələrlə münasibətlərin qurulması və bu əlaqələrin müsbət inkişafı, global problemlərin qarşısını almaq üçün əsas amillərdən biri kimi fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq təşkilatlar beynəlxalq müqavilələr əsasında yaradılır və fəaliyyət göstərilir.

Dahi lider Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycan bütün dünya üçün açıq oldu. Birləşmiş Millətlər Təşkilatından sonra Avropa Şurası, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların üzvü kimi Azərbaycan NATO-nun Sülh naminə tərəfdaşlığı proqramına qoşulmuşdur. 1996-cı ilin dekabrında ATƏT-in Lissabon Zirvə toplantısında 54 üzv dövlətdən 53-ü Qarabağın Azərbaycan torpaqları olduğunu müəyyənləşdirmişdir. Ermənistan Avropa Şurası Parlament Assambleyasında təcavüzkar dövlət kimi tanındı.

Bildiyimiz kimi, müstəqilliyimizin ilk mərhələsində bu, Azərbaycanın nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarının tanınması sayəsində mümkün olmuşdur. Respublikamızın daxil olduğu ilk beynəlxalq təşkilat İslam Konfransı idi. Azərbaycan 1991-ci il dekabrın 8-də BMT Təhlükəsizlik Şurasına, 1992-ci il yanvarın 30-da ATƏT-in Təhlükəsizlik Şurasına və 2 mart tarixində BMT-yə müraciət edib. Bu da respublikanın müstəqil dövlət kimi beynəlxalq arenada artan nüfuza malik olmasını təsdiq etmişdir.

“Bişkek protokolunun imzalanması Azərbaycana son dərəcə zəruri olan müvəqqəti dincliyi verdi, elə bir dincliyi ki, məhz bunun vasitəsilə Azərbaycanda siyasi sabitlik bərqərar oldu, “neft diplomatiyası” öz ilk uğurlarını gətirdi, Bakıda “əsrin kontraktı” imza-

⁷² Heydər Əliyev Müasir Azərbaycan Parlamentinin Banisidir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Nəşri Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamları və Milli Məclisdə çıxışları. Tərtibçi və müəlliflər: Səfa Mirzəyev, M. Qayıbov. Bakı-2008 s.123, 125

landı, yeni neft müqavilələrinin imzalanması üçün əlverişli zəmin hazırlandı, Azərbaycanda 1994-cü il 3-4 oktyabr və 1995-ci il 13-17 mart dövlət çevrilişlərinin qarşısı alındı, nəhayət, "Heydər Əliyev diplomatiyası" tərəfindən irəli sürülmüş Ümumqafqaz Təhlükəsizlik Sistemi (UTS) ideyasının reallaşdırılması üçün əməli addımlar atılmağa başlandı"⁷³.

Həm də 2001-ci ilin yanvarında Azərbaycan Avropa Şurası kimi mötəbər təşkilata üzv olaraq "Avropa evi"nin tamhüquqlu və etibarlı sakininə çevrilmiş, bu isə ölkəmizdə demokratikləşmə proseslərinə, siyasi mühitin liberallaşmasına, demokratikləşmə proseslərinə təkan verən qanunların daha da təkmilləşdirilməsinə imkan yaratmışdır⁷⁴.

Prezident İlham Əliyevin prezidentliyinin əsas konsepsiyası güclü iqtisadi bazanın formalaşması idi. Bu konsepsiya kütləvi şüurun və cəmiyyətin sosial fondlarının post-sənaye dəyərlərinin və demokratik ənənələrin mərhələlərinə çevrilməsinə imkan verməlidir. Eyni zamanda, bu, ölkənin beynəlxalq əlaqələrini təmin etmək üçün geostrateji və geoiqtisadi problemlərin kompleks həllində, milli irəliləyiş, sabitlik və dayanıqlılığın təmin edilməsində, qlobal iştirak proseslərində qlobal dəyişikliklərin formalaşmasında rolunun artması üçün son dərəcə əhəmiyyətlidir.

Qloballaşma çağırışlarına uyğun olaraq öz ideologiyasını və praktikasını quran Azərbaycan dövləti öz söylərini də qlobal miqyasda qurur. Yəni qlobal çağırışlara cavab olaraq tarazlaşdırılmış bölgə siyasəti həyata keçirilir. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dünyada baş verən bütün əsas hadisələrə və proseslərə cavab olaraq Azərbaycan rəhbərliyi müasir tələblər baxımından zəruri addımları həyata keçirir. Nəticədə, qlobal siyasi münasibətlər şəbəkəsində

⁷³ Hüseynova Hicran. Azərbaycan Avropa integrasiya prosesləri sistemində. Bakı: "Hərbi Nəşriyyat", 1998, s.67

⁷⁴ Yeni Siyasət: inkişafa doğru. II cild Mehdiyev Ramiz "Azərbaycan" qəzetinin "Azərbaycanın özü qədər əbədi" silsiləsindən IV kitabı, "Oskar" NPM mətbəəsi, 2008, s.82

bizim ölkəmiz xüsusi, özünəməxsus siyasi texnologiyalara əsaslanaraq yeni, daha mütərəqqi siyasi kontekstdə özünəməxsus məkan qurur və layiqli yer tutmağa çalışır.

Monoqrafiyanın bu bölməsini 2003-cü il tarixində Prezident İlham Heydər oğlu Əliyevin andıçmə mərasimində nitqindən aşağıdakı sözləri ilə bitirmək istərdik: "Beynəlxalq təşkilatlarda Azərbaycan çox uğurlu fəaliyyət göstərir, onun nüfuzu artır. Avropa Şurası kimi mötəbər beynəlxalq təşkilat Azərbaycanın təkidi ilə Ermənistanı işğalçı dövlət kimi tanıyıbdır. Bu proses davam edəcəkdir. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə, dünya miqyasında daha da möhkəm mövqelərə sahib olacaqdır"⁷⁵.

⁷⁵ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin seçilmiş nitqləri. Bakı: SAM center for strategic studies, 2013, s.97

2.2. Milli ideologiyanın təşəkkül tapmasında liderin rolu

Azərbaycanda milli ideologiya problemi üzrə elmi araşdırmalar aparılır, bununla belə bu sahədə hələ çox işlər görülməkdədir. XX əsrin 90-cı illərindən, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bərpasından sonra, milli ideologiya probleminin öyrənilməsində bəzi canlanma müşahidə olunur. Milli ideologiyanın təşəkkül tapmasında liderin rolu kifayət qədər yüksək olduğu üçün bunun siyasi proseslərdə əhəmiyyətinin geniş təhlil olunması zəruridir.

Qeyd edək ki, həm milli ideologiya, həm liderlik probleminin öyrənilməsi və praktik baxımından tətbiq edilməsi müxtəlif səpgidə öyrənilibsə də, cərəyan edən hadisələr bu problemə olan diqqəti daima artırır. "İdeya" və "ideologiya" anlayışları, xalqların və dövlətlərin taleyinə onların təsiri, müasir ideoloji proseslər, milli müstəqillik ideyasının mahiyyəti və mənası, onun formalaşması qanunauyğunluqları, təzahür xüsusiyyətləri, xalqımızın şüuruna onların ötürülməsi üsullarının xüsusiyyətləri bu problemin məzmununu təşkil edir. "İdeya" və "ideologiya" anlayışları və kateqoriyaları vahid və bütöv bir sistem şəklində təşəkkül tapmışdır. Milli müstəqillik ideyası prinsipləri bu sistemin ayrılmaz hissəsidir.

Xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, keçmiş İttifaq dövründə milli ideyanı və ya milli müstəqillik ideyasını, onun spesifik qanunauyğunluqlarını, cəmiyyətin və insanın həyatında yeri və dəyərliliyini araşdıran ayrıca bir elm yox idi. Hətta bu sahədə mütəxəssis hazırlayan universitetlərdə müəyyən fənnin əsasını təşkil edən bu elm sahəsini sistemli şəkildə öyrənmirdilər.

Keçmiş İttifaqda bununla bağlı belə bir prinsip qüvvədə idi ki, marksizm-leninizm ideologiyası inkişafın əsas qanunauyğunluqlarını düzgün aydınlaşdıran yeganə və doğru təlimdir və mütləq həqiqət kimi çıxış etməlidir. Nəticədə belə bir baxış üstün idi ki, bu sferanın

mütəxəssisləri yalnız marksizm-leninizm ideologiyasının hərtərəfli və dərin sahibi olacaqlarsa bu kifayətdir. Həmçinin vurğulamaq lazımdır ki, keçmiş İttifaq dövründə sosiologiya, kulturologiya, politologiya kimi elm sahələri də ümumbəşəri prinsiplərə əsaslanmırdılar. Konfliktologiya, aksiologiya, geosiyasət barədə çox məhdud məlumatlara malik idik.

Müstəqilliyin əldə edilməsi ilə vəziyyət kökündən dəyişdi. Sosiologiya, kulturologiya, politologiya kimi fənlər təhsil sisteminin tərkib hissəsi oldu.

Əvvəlki dövrlərə müraciət edək. Qədim zamanlarda ideya və ideologiya anlayışları demək olar ki, eyni kontekstdə istifadə edilirdi. Bu halda daha çox diqqət insanın dünyagörüşünün və inamının formalaşması zamanı bu anlayışların roluna və mənasına ayrılırdı. Belə ki, "animizm", "totemizm", "fetişizm" və s. müasir dini tədqiqatlarda dinin erkən formaları kimi təfsir edilən anlayışların izahı nümunəsində bu aşkar görünür. Onlardan hər biri müəyyən ideyaya və onun mütləqləşdirilməsinə inamın və inancların transformasiyası nəticəsində yarandı. Onlar tayfa, qəbilə və ya xalqın birləşməsi, mənəviyyətin və dünyagörüşünün formalaşması meyarları kimi sahələrə xidmət edirdilər. Yalnız bu mənada onları ideologiya rolunu yerinə yetirən inanc forması adlandırmaq olar.

Sonradan "ideya" və "ideologiya" anlayışlarının məzmunu və həcmi genişləndi. Böyük ərazilərdə yaşamış xalqları birləşdirən ideyalar və ideologiyalar yarandı. Onlar bu ərazilərdə yaşamış insanların həyatında çox böyük rol oynadılar. Bunu "Avesta" kitabının nümunəsində açıq-aydın görmək olar. Demək olar ki, üç min il əvvəl yaşamış bizim əcdadlarımızın inamlarını, baxışlarını və ideyalarını əks etdirən bir mənbə olmuşdur. Burada yalnız Zərdüşdün təlimi əks edilməmişdir, həmçinin o dövrün ən vacib ideyaları, mahnıları, hekayələri, bu ideya əsasında yaradılmış əfsanələr toplanmışdır. "Avesta" bir neçə kitabdan ibarətdir. Burada cəmiyyətin və insan hə-

yatının bütün sferalarında ideyalar ümumiləşdirilmiş, bu ideyalar əsasında formalaşdırılmış adətlər və həyat qaydaları xalqın məişətini özündə əks etdirir.

Bu gün inkişaf etmiş dövlətlərin əksəriyyətinin ideologiyaları ümumbəşər dəyərlərinə və demokratik prinsiplərə əsaslanır. Bununla birlikdə, müasir dünyada yanlış ideyalara və dağıdıcı ideologiyalara əsaslanan ideoloji təsirin imkanları genişlənir. Təcavüzkar millətçilik və şovinizm, neofaşizm və neokommunizm, irqçilik və dini ekstremizm ideologiyaları dünyanın sabitliyi pozmağa çalışır.

Dünya inkişafının əhəmiyyətli xüsusiyyətlərindən biri olan genişmiqyaslı integrasiya və qloballaşma proseslərini hərtərəfli öyrənmək lazımdır. Bu proseslərin, elmi-texniki və informasiya texnologiyalarının geniş inkişafı ideya-ideoloji sferaya ciddi təsiri göstərib.

Bugünkü dünyanın müxtəlif dövlətlərinin bir-biri ilə əlaqəli olan qeostrateji hədəflərinin və onların ideoloji siyasətinin öyrənilməsi insanın inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Tamahkar hədəfləri təqib edən qüvvələr bu şəraitdə əsasən ideoloji silahdan istifadə edir.

Milli ideologiya ideyasının əsas anlayışlarının və prinsiplərinin öyrənilməsi belə bir suala cavab verməyə imkan verəcək: ideoloji prinsiplər üzrə dünyanı bölmək cəhdləri niyə kəskinləşir. Belə cəhdlər, hər şeydən əvvəl, hər bir müstəqil cəmiyyətdə öz milli ideya və ideologiyasının mövcudluğunu tələb edir. Çünki bu gün daha güclü və həyatı ideologiya qalib gəlir. Bu da bəşəriyyət tarixində XX əsrin əhəmiyyətli nəticələrindən biridir.

Cənubi Qafqaz regionunda ideoloji proseslərin cərəyan etməsi xüsusiyyətləri bu sahəyə xüsusi diqqətin göstərilməsi ehtiyacını önə çəkir. Bizim regionumuz öz iqtisadi potensialı, əlverişli qeostrateji mövqeyi ilə dünyanın bir çox irticaçı qüvvələrinin diqqətini özünə cəlb edir. Regiona öz təsirini göstərməyə çalışaraq, bu qüvvələr regionda tarixən yaranmış ictimai-iqtisadi, mədəni-mənəvi əlaqələrin

dağıdılması, dövlətlərarası əməkdaşlığın və millətlərarası sülhün zəifləməsi, gərginliyin müxtəlif mərkəzlərinin yaradılmaları üçün səylər göstərir, ideoloji hücumlar təşkil edirlər.

Azərbaycana yad ideologiyaların təsirinin öyrənilməsi prosesi onu göstərir ki, ideoloji təbliğat və tərbiyə sahəsində öz həllini gözləyən hələ çox məsələlər var. Həç vaxt insan cəmiyyətində ideoloji vakuum olmayıb. Əgər ideoloji vakuum meydana çıxırsa, mütləq yadlar insan şüurunu müxtəlif ideoloji məzmunla dolduracaq, bununla da ölkə üçün təhlükə yaradacaqlar. Hətta ideoloji vakuum olmayan yerdə də sadəcə ideoloji qərarlılıq varsa, burada ideoloji təhdidlər güclənir.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli ideologiyasının formalaşması Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Azərbaycanın müstəqilliyi, milli inkişaf və dövlət quruculuğu prosesi bir sıra mühüm amillərlə əlaqəlidir. 1991-ci ildə onların siyasi, iqtisadi, mədəni və intellektual potensialından və SSRİ-nin dağılması nəticəsində yaranan əlverişli tarixi şəraitdən istifadə edən Azərbaycan xalqı öz milli iradəsini ifadə edərək 1991-ci ildə öz müstəqilliyini elan etmiş və müstəqil dövləti bərpa etmişdir. Müstəqil Azərbaycan BMT-yə üzv olmuşdur. Bu hadisə Azərbaycan xalqının ən böyük tarixi nailiyyətidir.

Professor Əli Həsənov hesab edir ki, "dünya təcrübəsi və Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin qısa təhlili göstərir ki, müstəqilliyə qovuşmaq, milli dövlət yaratmaq və onu yaşatmaq üçün əsas üç şərtin olması vacibdir. Bunlar:

- müstəqillik üçün müvafiq daxili və xarici şəraitin yetişməsi;
- müstəqillik qazanmaq, onu qorumaq və yaşatmaq üçün xalqın milli iradəsinin ortaya qoyulması və vahid milli məqsəd ətrafında birləşməsi;
- həmin dövr üçün millətin vahid milli ideyasının və iradəsinin daşıyıcısı rolunu oynayan, insanları səfərbər edərək öz arxasınca

aparmaq gücünə və qabiliyyətinə malik, cəmiyyətin əksər təbəqələrinin qəbul etdiyi milli liderin olmasından ibarətdir⁷⁶.

Milli ideya məhz milli ideologiyanın əsasını təşkil edir. Müəllif xüsusi vurğulayır ki, "Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcək müstəqil milli inkişafı ilə bağlı siyasi dünyagörüşü və konseptual yanaşması ilk dəfə hələ SSRİ dağılmamışdan qabaq – 1991-ci ilin əvvəllərində Azərbaycan parlamentinin tribunasından səsləndirdiyi fikirlərdə öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın yeni şəraitdə inkişafı ilə bağlı onun həmin dövrdə parlament müzakirələrində səsləndirdiyi fikirlər, təklif və mülahizələr, mütəxəssislərin fikrincə, müstəqilliyə doğru uzanan yolda rastlaşılan yeganə rəşional, pragmatik və uzaqgörən fəaliyyət nümunəsi idi.

Məlum olduğu kimi, müasir cəmiyyətin siyasi sisteminin fəaliyyət mexanizmi hakimiyyətin səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsi üzərində qurulur. Şərait siyasi sistemin transformasiyasına, yəni dənqurulmasına və yaxud dağılmasına gətirib çıxara bilər. Hər bir dövlətin başlıca vəzifəsi siyasi sistemin sabitliyini qoruyub saxlamaqdır. Qurulmuş siyasi rejimə həm idarəçilik üsulları, həm də milli-tarixi ənənələr təsir göstərir. Aydınır ki, sabitliyə iqtisadi, siyasi, sosial, təşkilati amillər daxildir. Sabitliyin pozulan mərhələsi böhran şəraitində meydana gəlir. Böhranın sosial əsaslarının aradan qaldırılması bəzən siyasi sistemin belə dəyişməsinə gətirib çıxarır. Bu zaman idarəçilik üsulunun seçilməsi bir çox amillərdən, o cümlədən dövlət başçısının iradəsindən asılı olur. Mühüm əhəmiyyət həm də siyasi ənənələr kəsb edir. Siyasi idarəçilik üsulunun bir çox modelləri var: Avropa, ABŞ, sosialist modeli və s. Hər bir modelin sabitliyinin və səmərəliliyinin əsasında onun ünsürləri və onların nisbəti durur.

Azərbaycanın siyasi idarəçilik sisteminin başlıca elementləri XX və XXI əsrlərin qovşağında formalaşmışdır. Əvvəlki sovet siyasi sis-

temindən miras qalmış ünsürlər böhran vəziyyətinə düşmüş bütün postsovet ölkələrində müəyyən dəyişilmə, genezis mərhələsini yaşamışdır. Təbii ki, yaranmış postsovet böhranı siyasi sistemin qeyri-sabitliyini qat-qat artırdı. Yeni sistemin böhran şəraitində qeyri-sabitliyini yalnız fəvqəl addımlarla aradan qaldırmaq mümkün idi. Burada həm də cəmiyyətimizdə milli-siyasi sistemin inkişafına təsir edən daxili və xarici amillər nəzərə alınmalı idi.

Azərbaycanda siyasi sistemin formalaşması və inkişafı tarixi göstərir ki, burada siyasi ənənələr siyasi təcrübənin ötürülməsi, forması olaraq tez-tez bir-birini əvəz edirdi. Şərqi və Qərbi qovşağında inkişaf edib formalaşan Azərbaycan dövlətçiliyi bir çox siyasi paradokslarla üzləşdi. Burada həm demokratik, həm də avtoritar ənənələr formalaşmış inkişaf edib. Müasir Azərbaycan şəraitində təşəkkül tapan demokratik inkişaf özündə müəyyən siyasi ənənəçiliyi qoruyub saxlamışdır. Söhbət, əlbəttə, ümumbəşəri dəyərlər və milli özünüdərkə əsaslanan ənənəçilikdən gedir.

Dahi lider Heydər Əliyevin Azərbaycanın müstəqil dövlətinin milli, sosial-siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni və mənəvi inkişafının məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, ölkə həyatının bütün sahələrində köhnə sosialist normalarının aradan qaldırılması və yeni prinsiplərə əsaslanan dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsi üzrə praktiki addımları Sovet İttifaqının dağılmasından qısa bir müddət əvvəl, 1991-ci ilin sentyabrında Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclis sədrinin seçilməsi ilə başladı. 1993-cü ildən Heydər Əliyev artıq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti vəzifəsində çalışırdı.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin milli inkişafı ilə bağlı həm də yeni dünyagörüşünün formalaşması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İdeoloji dünyagörüşü tərkibində inam əhəmiyyətli mənaya malikdir. İdeoloji təsəvvürlər insanın öz baxışlarının və ideyalarının doğruluğuna aid əminliyindən yaranır. Burada insan öz fəaliyyətinin ümu-

⁷⁶ Həsənov Ə. M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı: "Letterpress" nəşriyyat evi, 2011, s.21-22

mi məqsədlərə və tələblərə uyğunluğunu qiymətləndirir, öz fəaliyyət istiqamətini müəyyən edir, onu idarə edir, hamını praktik fəaliyyətə dəvət edir. Məlum olduğu kimi, hər hansı bir partiya və ya qrup öz hədəflərinə nail olmaq üçün həmişə cəmiyyətin mənəvi həyatında aparıcı yeri tutmağa və ya müvafiq olaraq onu öz maraqlarına uyğun dəyişdirməyə çalışır. Ümumiyyətlə, həyatda öz məqsədlərinə nail olmaqda ən yüngül və asan yol başqaların dünyagörüşünə öz ideyalarının tətbiqidir. Çünki əzəldən istənilən ideologiya ideoloji dünyagörüşü üzrə suallara cavab olaraq yaranırdı.

Milli ideologiyanın formalaşmasında hüquqi dövlətin rolu olduqca böyükdür. Ümummilli lider Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətinə əsasən, Azərbaycanda qanunun aliliyinə, demokratik inkişafa və siyasi plüralizmə əsaslanan bir cəmiyyət qurulur. 1993-cü ildən etibarən bu istiqamətdə ən mühüm addımlar atılıb: milli qanunvericiliyin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması, azad, plüralist cəmiyyətin yaradılması, qeyri-hökumət qurumları və müstəqil medianın yaradılması, yeni Konstitusiyanın qəbul edilməsi, çoxpartiyalı sistemin formalaşması, demokratik parlamentin qurulması, mətbuat üzərindən senzuranın bütün mexanizmlərinin aradan qaldırılması və s. Vəzifələrdən biri də dünyada demokratik ölkə imicini formalaşdırmaq və beynəlxalq ictimaiyyət ilə əməkdaşlığı genişləndirmək olmuşdur.

Milli müstəqillik ideyasının hüquqi, konstitusiya əsaslarının öyrənilməsi zamanı hüquqi dövlət ideyasının böyük əhəmiyyəti var. Bizim ölkəmizdə insan azadlığı, hakimiyyət bölgüsünün konstitusiya prinsipi, siyasi plüralizm və ictimai həyatın liberallaşdırılması, güclü cəmiyyətə güclü dövlətdən keçid kimi məsələlər, bununla bağlı həyata keçirilən işlərin mahiyyəti, xalqın milli şüuruna müstəqillik ideyasının aşılması ilə qırılmaz surətdə bağlıdır.

Ulu öndər Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətində uzun illər öz dövlətçiliyindən və milli mənəvi köklərindən, milli və dövlət maraq-

larından ayrılmış Azərbaycan xalqının öz müqəddəratını təyin etməsi vacib və perspektivli bir iş idi. Bu siyasət dövlət strukturlarının rəsmi və praktiki fəaliyyəti, iqtisadi və sosial sahələrdə mühüm rol oynayan siyasi, sosial və mənəvi proqramlardan ibarət olmuşdur.

Belə bir qənaətlə tam razıyıq ki, keçən illərdə Azərbaycan bütün sahələr üzrə Ulu öndər Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətini uğurla həyata keçirərək, nəzərə cərpacaq nailiyyətlər qazanmışdır. İctimai-siyasi həyatın demokratikləşməsi, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun, siyasi plüralizmin getdikcə dərinləşməsi, iqtisadi həyatın liberallaşması, sahibkarlıq institutlarının yaradılması və sahibkar təşəbbüskarlığına söykənən iqtisadiyyat modelinin bərqərar olması, iqtisadi və sosial infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və s. göstəricilər Azərbaycanın gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar açmışdır. Müşahidə olunan dayanıqlı inkişaf həm də hakimiyyət qarşısında yeni, uzun müddətli Milli İnkişaf Konsepsiyasının yaradılması və həyata keçirilməsi vəzifəsini irəli sürmüşdür⁷⁷.

Ulu öndərin əsas amalı və qəti fikri "Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindir, onun saxlanması, daimi, əbədi olması bundan da çətindir" ideyası olmuşdur⁷⁸.

Qeyd edək ki, son yüzillikdə siyasi şüur, siyasi münasibətlər, ümumiyyətlə, ictimai şüur digər formaları və həyat fəaliyyəti sferaları arasında getdikcə daha böyük rol oynayır. Siyasi şüur və siyasi münasibətlər insanların şüuruna, bütövlükdə, onların dünyagörüşünə fəal təsir edir. Xüsusilə tarixin dönüş anlarında ictimai şüurun siyasiləşməsi müşahidə olunur. Bu özünü sosial qrupların qütbləşməsində, sosial ziddiyyətlərin kəskinləşməsində, vətəndaş sülhünün əldə edilməsi yolunda əmələ gələn çətinliklərdə özünü göstərir. Bu, öz növbəsində, dünyaya yeni baxış bucağının yaranmasına gətirib çıxarır, insanlarda yeni baza dəyərlərinin formalaşması ilə nəticələnir.

⁷⁷ Həsənov Ə. M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı: "Letterpress" nəşriyyat evi, 2011, s.36-37

⁷⁸ Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997, s.7

Müasir dövr həmçinin siyasi həyatın təşkilinin yeni formaları ilə səciyyələnir: siyasi aktorların sayı artır, onların daha müxtəlif münasibətlər (daxili, regional, dövlətlərarası və s.) formaları meydana gəlir. Transmilli korporasiyaların iqtisadi fəaliyyəti bir dövlətin sərhədlərini çoxdan aşib beynəlxalq xarakter daşımağa başladı. Belə birliklərin gücü onlara öz şərtlərini istər öz ölkəsinə, istərsə də başqa hökumətlərə diktə etməyə imkan verir. Belə dəyişikliklər sosial proseslərin planlaşdırması və proqnozlaşdırılması sistemində, bütövlükdə, idarəetməyə təsir edir. Bir tərəfdən, həyatın unifikasiyası və standartlaşdırması artır, digər tərəfdən isə sonsuz müxtəlifliyin yaradılması imkanı genişlənir, özünü ifadə etmədə və şüurda çox variantlılıq meydana gəlir. Burada hamı üçün bərabər başlanğıc imkanları olan açıq cəmiyyətin yaradılması nəzərdə tutulur.

Bir neçə yüz il əvvəl elan edilmiş liberalizm tədricən neokonservativizmə tarazlanır, neokonservativizm cəmiyyətin və dövlətin münasibətlərini bir qədər başqa cür nizama salır: dövlətin planlaşdırmada rolu güclənir, bununla da öz vətəndaşlarının gələcəyi üçün onun məsuliyyəti artır, eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyəti üçün şərtlər yüngülləşir. Etnosentrizm etnik şüurun artması nəticəsində genişlənir, siyasi hakimiyyətə tez-tez mühafizəkar qüvvələr gəlir.

Tədqiqatçılar həmçinin cəmiyyətdə dövlətlə bağlı yeni tendensiyaları vurğulayır. Belə ki, dövlətin sabitliyi artır, o, elmin cəmiyyətin əsas məhsuldar qüvvəsinə çevrilməsini, elmi araşdırmaların və texnikanın qarşılıqlı təsirinin gücləndirilməsini təmin edir. Belə tendensiyalar yalnız inkişaf etmiş ölkələrə yox, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə özünü bildirir. Bu cür inkişaf meyilləri fonunda dövlət idarəçilik sisteminin rəhbərliyində siyasi elitanın başlıca təmsilçisinin, yəni Prezidentin rolu dövlətin qüdrətinin, imkanlarının, prestijinin və beynəlxalq aləmdə oynadığı rolunun əsas göstəricilərindən biridir.

Bunu müstəqil Azərbaycanın indiki inkişafında görmək olar. Milli mədəniyyətə və ideologiyaya qapanmaq müasir dünyanın

ümumi inkişaf xəttinə ziddir. Bununla belə milli identiklik problemi öz düzgün həllini tapmalıdır. Bildiyimiz kimi, Respublika Prezidentinin ölkənin sosiomədəni modernləşmə və əsaslı transformasiyası xətti milli ideologiyaya tələbat doğurur. Bu ideologiyanın əsas istiqamətlərinin, strategiyasının təməlini Azərbaycanın Ümummilli lideri Heydər Əliyev və Prezident İlham Əliyev qoymuşlar⁷⁹. 2011-ci il tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Beynəlxalq Humanitar Forumun açılışındakı nitqində demişdir ki, "Humanitar sahə hər bir ölkə üçün çox vacibdir. Əlbəttə, humanitar sahəyə daha da böyük diqqət göstərmək üçün ölkənin maliyyə imkanları da olmalıdır. Müstəqilliyimizin ilk illərində biz böyük çətinliklər içərisində yaşamışıq. Azərbaycanda həm iqtisadi, həm siyasi böhran yaşanırdı. Ola bilər ki, 90-cı illərin əvvəllərində bu sahəyə lazımi dərəcədə diqqət göstərilmirdi. Ona görə yox ki, bu diqqətdən kənarda qalmışdır. Ona görə ki, maliyyə imkanlarımız yox idi. Bu gün Azərbaycan dünya miqyasında iqtisadi cəhətdən ən sürətlə inkişaf edən ölkədir. Humanitar sahənin inkişafı əlbəttə ki, bizim üçün prioritetdir. Bu sahəni inkişaf etdirmək üçün bizdə imkanlar vardır"⁸⁰.

Beləliklə, azərbaycançılıq ideyası, milli ideologiyası ölkəmizdə yaşayan hər bir millətin, bütün sosial qrupların, dinlərin, partiyaların və ya sosial təbəqələrin nümayəndələri üçün ümumi ideya-mənəvi meyardır. Ulu Öndər Heydər Əliyevin və Prezident İlham Əliyevin xalqın mənafeyinə cavab verən seçdiyi siyasi strategiya insanların yeni dünyagörüşünün formalaşması yolunda əhəmiyyətli rol oynayır.

⁷⁹ Məmmədşad İlham. Elitaların təşəkkülü məsələsinə dair. // AMEA, Fəlsəfə institutu. Elmi Əsərlər, №1-2(13) Bakı: 2009, s.7

⁸⁰ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin seçilmiş nitqləri. Bakı: SAM center for strategic studies, 2013, s.168

2.3. XX-XXI əsrlərdə milli mədəniyyətin formalaşmasında siyasi münasibətlərin rolu

Müasir dövrdə insan təfəkkürünün inkişafının hər bir istiqaməti mədəniyyətdə müxtəlif dolğunluq və intensivlik səviyyələrində təqdim olunmuşdur; onlardan hər biri zəngin, mürəkkəb və ziddiyyətli inkişaf yoluna malikdir. Hər bir istiqamət dəfələrlə öz aralarında kəşmiş, malik olduqları nüfuz sahələrinin sərhədlərində bir-biriləri ilə rəqabət aparmışlar.

Mədəniyyət insanların normalarda, dəyərlərdə, o cümlədən maddi dəyərlərdə əks olunan sosial təcrübəsi kimi heç bir istisna olmadan bütün humanitar və ictimai elmlərdə tədqiqat predmetidir. Həyat fəaliyyətinin keyfiyyətini, cəmiyyətin mədəniyyətinin səviyyəsini, insanın mədəni səviyyəsini, mədəniyyətin faydalı fəaliyyət əmsalını, onun ümumi enerjisinin (entropiya) bir qisminin itkisini və s. müəyyən etmək üçün modellər və hesablamalar hazırlamağa cəhdlər edilir. Burada əsas göstərici insanın mənəvi kapitalın özəyi kimi intellektual mədəniyyətin inkişaf səviyyəsidir.

Mədəniyyətin insan həyatının mahiyyətini təşkil edən işarələr sistemi kimi nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edirik. Bu sistemdəki işarələrin məzmununun mənası tarixi, keçici xarakter daşıyır. Texnika nümunələri, elmi paradigmlər, ailədə, məişətdə, incəsənətdə olan adət və ənənələr, iqtisadi texnologiyalar, idarəçiliyin siyasi-hüquqi sistemləri kimi digər işarələr qruplarını da mədəniyyətə daxil etmək zəruridir. Qeyd olunmuş qruplardan hər biri dövrdən-dövrə keçdikdə şəklini dəyişən simvollar məcmusuna malikdir.

Siyasi sistem ümumi sosiomədəni sistemin tərkib hissəsi olaraq müəyyən dəyərlərə malikdir. Hər bir ölkədə öz siyasi dəyərlər sistemi formalaşır. Məlumdur ki, dəyərlər ictimai şüurun formalaşmasının qüdrətli aləti olaraq hər bir ictimai quruluşun təməli rolunu

oynayır. Dəyərlər insanların sosial fəaliyyətində motivasiya və nümunə şəklində çıxış edir. Aydın ki, bunlar insanların siyasi davranışına birbaşa təsir edir. Milli suverenlik illərində siyasi dəyərlər azərbaycançılıq ideologiyası əsasında formalaşır. Bu sahədə dövlət səviyyəsində aparılan təbliğat işləri, yeni dövlət quruculuğunun inkişaf istiqamətləri əhəmiyyətli rol oynayır.

Cəmiyyətin siyasi həyatında əhəmiyyətli rolu həm də siyasi meyllər və stereotiplər oynayır. Bir siyasi sistem və rejim şəraitindən digərinə keçid zamanı formalaşan yeni dəyərlər və meyllər sistemin siyasi davranışına əsaslı şəkildə təsir göstərir. Azərbaycan şəraitində formalaşan meyllər və istiqamətlənmələr ilk növbədə SSRİ-nin dağılması, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlanması, iqtisadi həyatın tənəzzülü, həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi, sonradan Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra başlanan dirçəliş və inkişaf prosesi ilə müəyyən olunurdu. Müxtəlif yaş, nəsil nümayəndələrində siyasi həyatda baş verən hadisələrin qavranılması, düşünülməsi və qiymətləndirilməsi fərqli olmuşdur. Sovet rejimi şəraitində böyüyüb formalaşan yaşlı nəslin siyasi proseslərlə bağlı meylləri və təsəvvürləri siyasi tələbatları gənc nəslin nümayəndələrindən olanlardan bir qədər fərqli idi. Müasir siyasi kommunikasiyalar sistemi elə qurulub ki, burada siyasi mövqelər, meyllər və qavramalar böyük sürətlə formalaşır və dəyişilir. Bu baxımdan dövlət tərəfindən həyata keçirilən vahid ideologiya, yəni azərbaycançılıq ideologiyasının prinsipləri böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu istiqamətdə aparılan işlər sırasında siyasi meyllər və tələbatların öyrənilməsi olduqca vacibdir.

Hər bir ölkədə olduğu kimi, Azərbaycanda da siyasi həyatın vacib tərkib hissələrindən biri siyasi mədəniyyətin formalaşması və təzahür xüsusiyyətləridir. Siyasi fəaliyyət texnologiyaları ildən-ilə təkmilləşir, siyasi həyat daha mürəkkəb xarakter alır, bu da hər bir insanın ya da siyasi elektoral qrupunun siyasi mədəniyyətin formalaşması xüsusiyyətlərinə öz təsirini göstərir. Çətin keçid dövrünü

yaşayan Azərbaycan xalqının siyasi mədəniyyəti özündə bir çox xüsusiyyətləri birləşdirir. Burada meyllər, siyasi biliklər, siyasi davranış stereotipləri və dəyərlər sistemində öz əksini tapır. Siyasi mədəniyyət özündə insanın dünyagörüşünü, onun siyasi fəaliyyət platformasını və fəal həyat mövqeyini birləşdirir. Siyasi passivlik heç də siyasi mədəniyyətin olmaması demək deyil. Burada siyasi iştirak dərəcəsi özünü biruzə verir. Siyasi sosiallaşma birbirişə siyasi mədəniyyətin formalaşmasına və inkişafına təsir göstərir. Cəmiyyətin keçid dövründə, onun inkişafının mühüm anlarında siyasi sosiallaşma prosesi daha böyük sürətlə gedir.

Vahid dövlət ideologiyasının uğurlu addımlarından biri siyasi identikliyə nail olaraq hər bir insanın siyasi iştirak dərəcəsini artırmaqdır. Azərbaycanda siyasi identikliyin formalaşması xüsusiyyətləri yaşadığımız tarixi mərhələ ilə təyin olunur. Müstəqil Azərbaycan cəmiyyətində formalaşan demokratik dövlət, günü-gündən genişlənən siyasi əlaqələr və daxili sabitliyin bərqərar olunması Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin davam etməsinə baxmayaraq, dövlətin qüdrəti və iqtisadi əsaslarının möhkəmləndirilməsi siyasi identikliyin əsas cizgilərini təyin etmişdir. Burada siyasi identikliyin formalaşması mexanizminin vacib ünsürləri siyasi addımlar, prioritetlər, dövlətin siyasi platforması, onu təmsil edən siyasi elitanın nüfuzu, həyat səviyyəsi və sosial kapitalıdır. Hər bir adı çəkilən amilin inkişaf xüsusiyyətləri siyasi identikliyin göstəricilərinə təsir edir.

Siyasi mədəniyyətin formalaşması prosesi mürəkkəb və ziddiyyətli. Bu sahədə hələ kifayət qədər araşdırmalar aparılmamışdır. İstər yerli, istərsə də xarici təcrübə göstərir ki, milli və regional siyasi mədəniyyətlərdə həm oxşar, həm də fərqli cəhətlər var. Cənubi Qafqazla bağlı demək olar ki, postsovet məkanının tərkib hissələri olmuş ölkələr oxşar siyasi halları yaşadılar, lakin onların siyasi inkişafı siyasi hakimiyyət tərəfindən irəli sürülən prinsip və müddəalarla bağlı olmuşdur. Bildiyimiz kimi, Gürcüstan, ABŞ və

NATO şüarı altında siyasi arenaya çıxış etməyə, Ermənistan isə Rusiya və onun tərəfdaşlarının irəli sürdüyü siyasətə meyillidirlər. Siyasi iştirak formaları, amilləri və tipləri müxtəlif ola bilər. Müxtəlif ölkələrdə siyasi iştirakın vəziyyəti və inkişaf meylləri müxtəlifdir. Əhəlinin siyasi iştirak fəallığı cəmiyyətin inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Bu iştirak dərəcəsi, məsələn, keçid dövrlərində artır, bu da öz təsirini siyasi mədəniyyətin təşəkkülündə göstərir.

Azərbaycanda da formalaşan siyasi mədəniyyət və siyasi iştirak formaları bir sıra özünəməxsusluqlara malikdir. İlk növbədə, cəmiyyətin sosial strukturunda baş verən dəyişikliklər insanların siyasi təsəvvürlərə və mentallığına öz təsirini göstərməkdə davam edir. Həyat tərz, peşə strukturu, təhsil sistemi, informasiya cəmiyyətinin təşəkkül tapması, miqrasiya prosesləri, şəhər əhalisinin sürətlə artması və s. proseslər, ölkənin uzun müddət ərzində müharibə şəraitində inkişaf etməsi və yaşaması kimi amillər Azərbaycan vətəndaşlarının siyasi iştirak dərəcəsinə və siyasi mədəniyyət xüsusiyyətlərinə əsaslı şəkildə təsir edir.

Siyasi iştirak problemi Azərbaycan politoloqları tərəfindən fəal şəkildə öyrənilir, bu da siyasi praktikada öz əksini tapır.

Tədqiqatçıların hesab etdiyi kimi "modernləşmənin Qərb modelinin cəmiyyətin xilasını təmin edə biləcək yeganə çıxış yolu olması haqqında düşüncələr dağıldıqdan sonra məlum oldu ki, yalnız milli mədəniyyətlərin zəminində həyata keçirilən inkişaf modeli cəmiyyət üçün münasib üsuldur. Yəni nə dünyadan təcridlə, nə də Qərbə qarışma ilə deyil, modernləşmənin endogen (daxili) şərtlərlə reallaşdırılması, hər bir xalqın öz qüvvəsinə istinad etməsi cəhdləri müvafiq nəticələr verə bilər. Bütövlükdə, modernləşmə nəzəriyyəsində və empirik təhlillərdə müşahidə olunan ziddiyyət inkişafda olan ölkələrdə bu gün özünü göstərir⁸¹.

⁸¹ Rüstəmov Afaq. Müasir dünya və Azərbaycan reallıqları: fəlsəfi təhlil. Bakı: 2017, s.30

Ümumiyyətlə milli dövlət, milli mədəniyyət və mədəni suverenlik müasir dövrün aparıcı siyasi anlayışlarıdır. Dövlətlərin milli mədəniyyət sahəsində suverenliyi tədricən özünü aydınlaşdırır. Məlum olduğu kimi, milli mədəniyyətin fenomeni Qərbi Avropanın hazırkı inkişaf mərhələsində formalaşmağa başlamışdır. Bizim zamanımızda mədəni inkişaf həm regionda, həm də etnik qrupda sürətlə inkişaf edir və bir çox dövlətlərin sosial siyasətinin təməli kimi tolerantlıq və mədəni müxtəliflik halların olduğu heç də təsadüfi deyil.

Məlum olduğu kimi, 1993-cü ildən Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda müstəqil dövlət qurma, dövlətçiliyin gücləndirilməsi, idarəetmə proseslərinin mərkəzləşdirilməsi və milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edilməsi ilə bağlı ictimai-siyasi və iqtisadi islahatlar aparmağa başlamışdır. Milli tariximizin bu dövrü milli dövlətçiliyin yaradılması üçün vacib olan həlledici irəliləyişin əsasını təşkil etdi və bu yanaşmanın əsas konsepsiyası Azərbaycan cəmiyyətinin siyasi, iqtisadi və sosial modernləşdirilməsinin prioritet komponenti kimi düşünülmüş siyasi strategiya olmuşdur.

Müasir dövrün bir sıra inkişaf xüsusiyyətləri sırasında həm də miqrasiyanın günü-gündən genişlənməsini, demoqrafik dəyişikliklərə gətirən sosial prosesləri göstərmək olar. Kütləvi şəkildə inkişaf etmiş ölkələrə köçən afrikalılar, asiyalılar və s. həmin dövlətlərin mədəni mənzərəsini xeyli dəyişdirmiş və zənginləşmişdir. Yəni başa düşmək olur ki, mədəni inkişaf yalnız milli mədəniyyətin formalaşması istiqamətində getmir.

Akademik Ramiz Mehdiyevin göstərdiyi kimi, XX əsrin son 30 ilində Azərbaycanda ənənəvi cəmiyyətdə gedən modernləşdirməni səciyyələndirərkən dörd cəhəti fərqləndirmək olar. Birincisi, ənənəvi cəmiyyətin əsas ideologemləri və ənənəvi normalarının tənqidi təhlilinin baş verməsi və mərhələ-mərhələ latent (gizli) surətdə dağılması; ikincisi, ənənəvi kommunist ideologiyası dayaqlarının dağılması və

prinsipcə başqa ictimai normalara uyğun gələn davranış modelinin formalaşması; üçüncüsü, əvvəlki fəaliyyət modellərinin böhranı; və nəhayət, dördüncüsü, yeni ictimai fəaliyyət modellərinin təşəkkülü prosesi, əhalinin getdikcə daha geniş təbəqələrinin bu prosesə tədricən cəlb edilməsi və cəmiyyətin yeni sosial strukturunun formalaşması idi⁸².

1970-1980-ci illərin başlanğıcını əhatə edən birinci mərhələ milli dəyərlərin dirçəldilməsi, əhalinin rifahı və təhsil səviyyəsinin artması ilə səciyyələnir. Ümumiyyətlə, bütün bu amillər insanların həyatına təsir göstərmişdir. Dəyişikliklər mərhələ-mərhələ həyata keçirildi. Bundan başqa transformasiyanın ikinci mərhələsi 1980-ci illərin ikinci yarısına, sovet cəmiyyətinin ideoloji dayaqlarının pozulduğu və kəskin tənqid edildiyi, "qadağan olunmayan nə varsa, hamısının" tədricən dağılmağa başladığı "yenidənqurma və aşkarlıq dövrünə" aiddir. Koorperasiya və kiçik sahibkarlıq haqqında qanunların qəbul edilməsi iqtisadi fəaliyyətin yeni modellərinin formalaşmasının bünövrəsini qoydu. Transformasiyanın üçüncü mərhələsi 1991-ci ildə müstəqilliyin əldə edilməsi, Azərbaycan cəmiyyətinin həyata keçirilməsi baş tutmayan inkişaf "layihəsi" ilə bağlı idi. Dəyişikliklərin başlanmasına belə bir inam təkan verirdi ki, bazaar iqtisadiyyatın səmərəliliyini və bunun nəticəsi kimi, əhalinin rifahının yüksəlməsini təmin edən universal mexanizm olacaqdır. 1993-cü ilin ortalarından etibarən, Ulu Öndər Heydər Əliyev ölkənin rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra, dördüncü mərhələ - Azərbaycan tənzimlənən bazar iqtisadiyyatına keçidi reallaşdırmaqla dünya siyasətinin demokratik subyekti kimi beynəlxalq aləmdə tanınmağa başladı⁸³.

XXI əsrin əvvəlində Azərbaycan öz regionunda və bütün postsovet məkanında iqtisadi baxımdan ən sürətlə və dinamik inkişaf edən bir ölkə olmuşdur. Ölkənin zəngin neft və qaz ehtiyatlarının dünya

⁸² Mehdiyev Ramiz. Yeni dünya nizamı və milli ideya. Bakı: "Şərq-Qərb", 2016, s.9

⁸³ Yenə orada, 2016, s.10

bazarına çıxmasına imkan verən layihələrin həyata keçirilməsi və nəticədə, Azərbaycanın bir tərəfdən sürətlə artan mənfəəti və bu mənfəəti effektiv şəkildə idarə etmək və iqtisadiyyatı qısa müddətdə diversifikasiya etmək məqsədi ilə ardıcıl islahatların həyata keçirilməsi müsbət nəticələr doğurdu.

Bu baxımından "Azərbaycanın müasir inkişafı simmetrik islahatların dinamikasını müəyyənləşdirməyi tələb edir, başqa sözlə, bu, elə Prezident İlham Əliyevin siyasi və iqtisadi dəyişikliklərin paralel surətdə həyata keçirilməsinin vacibliyi barədə dəfələrlə vurğuladığı fikirdir. Deməli, hər bir sahədə islahatlar bir-birini tamamlamalı, dövlətin və cəmiyyətin gələcək inkişafına şərait yaratmalı, bu prosesə yeni təkan verməlidir. İslahatlar Azərbaycan solumunun ümumi transformasiyası üçün stimül olmalıdır⁸⁴.

Azərbaycanda dövlətçiliyin inkişafının yeni mərhələsini sabitlikdən modernləşməyə keçid kimi qiymətləndirən Prezident İlham Əliyev, iqtisadi yüksəlişin intensivləşdirilməsini postmodern cəmiyyətə aparan əsas amil hesab edir⁸⁵.

Burada həm də mədəni dirçəlişdən danışmaq olar. Mədəniyyətin istifadə olunmamış yaradıcılıq potensialını açmaqla, Azərbaycanda mədəni dirçəliş davam edir, burada mədəni obyektlərin sayı çoxalır və onlar yeniləşdirilir. 2001-ci ildə Mədəniyyət Nazirliyi növbəti 5 il ərzində "Azərbaycan mədəniyyətinin dövlət inkişafı proqramı"nı hazırladı. Proqram dövlət mədəniyyət siyasətinin strateji məqsədlərinə nail olmaq məqsədini daşıdı. Mədəniyyətin inkişafı dövlətin ictimai siyasətinin bir hissəsidir. Dövlətin iqtisadi və sosial sahələrində aparılan islahatlar mədəni proseslərin dinamikasına da təsir göstərmişdir. 1998-ci ildə prezident Heydər Əliyev Avropa Şurasının humanitar prinsiplərini və demokratik mədəniyyətin prioritetlərini

əks etdirən «Mədəniyyət haqqında» qanunu təsdiqlədi. 2000-ci ildə Mədəniyyət Nazirliyi "Avropada mədəniyyət siyasəti" layihəsində iştirak etmişdir. Son illər ərzində mədəniyyətin idarə edilməsinə aid 100-dən çox qanun və fərman təsdiq olunmuş və inkişafın müəyyən istiqamətləri və perspektivləri müəyyən edilmişdir. Mədəniyyət işçilərinin sosial müdafiəsini yaxşılaşdırmaq üçün mühüm tədbirlər də görülmüşdür.

Mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması işində dövlət səviyyəsində keçirilən bir sıra tədbirlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, "Bakı-İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı-2009" Mədəniyyət ili çərçivəsində ötən 11 ay ərzində ölkəmizdə bir sıra əlamətdar tədbirlər keçirilib. Daha doğrusu, "Bakı-İslam Mədəniyyətinin Paytaxtı-2009" Mədəniyyət ilinin proqramına 100-dən artıq milli və beynəlxalq miqyaslı tədbir daxil edilib. Bakının 2009-cu ildə İslam mədəniyyətinin paytaxtı seçilməsinin ölkəmiz üçün qürurverici olduğunu deyən dövlət başçısı onu da bildirib ki, Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoqun gücləndirilməsinə öz töhfəsini verir: "Çünki bizim coğrafi vəziyyətimiz və eyni zamanda, Avropa təşkilatlarına üzv olmağımız bu unikal imkanları yaradır. Biz çalışacağıq öz səylərimizi bundan sonra da qoyaq ki, mədəniyyətlərə-rası dialoqun gücləndirilməsinə daha da böyük töhfə verək"⁸⁶.

Xalqın mədəni irsinin qorunmasına böyük diqqət yetirilir. "Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında" və "Azərbaycan dilində kütləvi nəşrlərin Latın qrafikası ilə həyata keçirilməsi haqqında" Sərəncamlar (12 yanvar 2004-cü il), Milli Ensiklopediyanın nəşrinə Heydər Əliyevin şəxsi rəhbərliyi, akademik dərəcə, tələbə, magistr və doktorantlar üçün təqaüdlərin təkrar artırılması ilə bağlı imzalanmış sənədlər bunun sübutudur. Dövlətin dəstəyi ilə 2008-ci ildə Beynəlxalq Muğam Mərkəzinin və Azərbaycan Dövlət Film Fondunun yeni binaları istifadəyə verilmişdir. Heydər Əliyev Sarayının,

⁸⁴ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, s.47-48

⁸⁵ Yeni Siyasət: inkişafa doğru. I cild Mehdiyev Ramiz. "Azərbaycan" qəzetinin "Azərbaycanın özü qədər əbədi" silsiləsindən IV kitabı, "Oskar" NPM mətbəəsi, 2008, s.177

⁸⁶ Məlikli G. Şərqlə Qərbi özündə birləşdirən şəhər. // Yeni Azərbaycan qəzeti, 27 noyabr 2009-cu il.

Milli Akademik Dram Teatrının, Rus Dövlət Dram Teatrının və Gənc Tamaşaçılar Teatrının, Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyinin, Axundov Milli Kitabxanasının, Bakı Dövlət Sirkinin və bir çox digər mədəniyyət müəssisələrinin binaları yenidən qurulmuşdur.

Ümumiyyətlə, "mədəniyyətlərə, sivilizasiyalara hörmətdə Heydər Əliyev üçün Qərb, Şərq bölgüsü simvolik idi. Yəni o, həm Qərb, həm Şərq mədəniyyətini, bir ziyalı kimi, eyni ölçülərlə qiymətləndirirdi. Bütün mənəvi nemətləri insanlığın, bəşəriyyətin tarixi neməti hesab edirdi. Aydın məsələdir ki, Şərqə məxsus ən böyük və qədim hikmətlərə dərin rəğbətini gizlətmirdi. Çünki, Şərqdə sivilizasiyaların tarixi daha qədim və dərin olduğundan onun zənginliyi də hamıya bəllidir. Amma, Qərbin elmi-texniki və texnoloji tərəqqisini də yüksək qiymətləndirməklə bərabər, onların dərinindən öyrənilməsi, Azərbaycanda tətbiqi məsələlərinə də xüsusi qayğı göstərirdi"⁸⁷.

Bu sahədə İlham Əliyevin fəaliyyəti ilə yanaşı Birinci vitse-prezidenti, YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri, Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban xanım Əliyevanın xidmətləri xüsusi olaraq qeyd olunmalıdır. Yorulmaz fəaliyyəti ilə seçilən Mehriban Əliyevanın xidmətləri ilk növbədə humanitar sahəsi ilə bağlıdır. Həmin Fondun prezidentinin birinci müavini Leyla Əliyeva ilə birgə maarif, səhiyyə, sosial iş, ekologiya, incəsənət, ədəbiyyat sahələrində yorulmadan çoxsaylı layihələrin həyata keçirilməsinə nail olmuşlar. Bu fəaliyyət cənab Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi milli strategiyaya tam uyğun olaraq həyata keçirilir.

Bu fəaliyyətə aidiyyətli təşkilatlardan, qurumlardan, müxtəlif bölgələrdən, şəhərlərdən külli miqdarda insanlar cəlb olunur, bununla da vətəndaş cəmiyyətinin təməli formalaşır, dövlət idarəçiliyində yeni kadrlar yetişir, cəmiyyətin mənəvi-mədəni əsasları möhkəmlənir. Bu iş uğurla davam etdirilir.

⁸⁷ Qaralov Zahid. Heydər Əliyevin elmi irsi (nəzəriyyə və təcrübə) II cild. "Şərq-Qərb" Bakı: 2013, s.282

Yenə də mədəniyyətin milli və ümumbəşəri mənalarını nəzərə alaraq xatırlamalıyıq ki, "Azərbaycan multimedəni dünyada" məfhumunu ehtiva edən milli inkişaf ideologemində münasibətin dəyişməsinə nəzərdə tutur. Onun tarixi, iqtisadi, siyasi, mədəni-sosioloji, sivilization-beynəlxalq və başqa kontekstləri vardır. Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bu həm birləşdirə, həm də ayıra, cəmiyyət və dövlətin tərəqqisinə həm kömək edə, həm də onları zəiflədə bilər. Yəni özünün və "başqalarının" köklərinə, mənşəyinə, mənafeyinə münasibətdə ölçü məsələsi milli inkişaf ideologiyasında onun uğurlu olması üçün həlledici əhəmiyyət kəsb edir"⁸⁸.

Ölkədə müşahidə olunan millətlərarası və dinlərarası münasibətlər sistemində harmoniya və açıqlıq zamanın sınağından keçdi və bu gün həm də sabitliyin təminatıdır.

Bununla əlaqədar Azərbaycanın mədəni həyatında baş vermiş daha bir mühüm hadisə qeyd olunmalıdır. 2009-cu ildə "Bakı – İslam mədəniyyətinin paytaxtı-2009" Mədəniyyət ilinin təntənəli açılışı oldu və bütün il ərzində Azərbaycan milli dəyərləri dünyada təbliğ olunaraq dəyərləndirildi.

İSESCO-nun İslam Konfransı Təşkilatının mədəniyyət nazirlərinin dördüncü toplantısında qəbul edilən «İslam Mədəniyyət Paytaxtları» proqramı, tarix boyunca islam mədəniyyəti, islam ədəbiyyatı, elmi və təhsil sahələrində mirasını öyrənmək və inkişaf etdirmək deməkdir. Mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoqun əsasını təşkil edən qarşılıqlı anlaşma və ünsiyyət, xalqlar və millətlər arasında qarşılıqlı faydaya əsaslanan fəaliyyət və bir yerdə yaşamaq üçün əsas olan İslam mədəniyyətinin keçmişini, bugününü və gələcəyini müxtəlif aspektlərdən birləşdirilməsi üçün bir əsasdır"⁸⁹.

⁸⁸ Məmmədzaadə İlham. Multikulturalizm fəlsəfi problem və ideologem kimi // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Elmi əsərlər, №1(18), Bakı: 2012, s.15

⁸⁹ Heydər Əliyev Sarayında "Bakı - İslam mədəniyyətinin paytaxtı-2009" Mədəniyyət ilinin təntənəli açılış mərasimi olmuşdur

Beləliklə 2009-cu ildə Azərbaycan mədəniyyətinin, ədəbiyyatının və elminin inkişafında mühüm rol oynamış və oynayan Bakı İslam mədəniyyətinin paytaxtı şərəfli adını qazanmış şəhərlərindən biri olmuşdur. Bakı şairlər, alimlər, filosoflar, mütəfəkkirlər, rəssamlar və xalq mədəniyyətini inkişaf etdirən belə bir şəhərdir ki, hər bir vətəndaşımız buna görə qürur duyur. Burada nəcib insanlar yaşayır, gözəl təbiət, inkişaf etmiş elm, ədəbiyyat, mədəniyyət, incəsənət mövcuddur. Azərbaycan mədəniyyətlərarası dialoq mərkəzində, yüksək mədəniyyət, incəsənət ənənələrinə malik olan bir ölkənin olduğunu bir daha təsdiqləmişdir.

22 dekabr 2011-ci il tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Əjdərbəy məscidinin əsaslı təmir və yenidənqurmada sonra açılışındakı nitqində demişdir ki, "dünyada multikulturalizmə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur, fikirlər səslənir, bəziləri deyir ki, multikulturalizm artıq ölüb, multikulturalizmin gələcəyi yoxdur. Azərbaycanın fəaliyyəti və Azərbaycanın timsalında görülən işlər göstərir ki, multikulturalizm yaşayır. Onun ünvanlarının biri məhz Azərbaycandır. Multikulturalizmə alternativ yoxdur. Multikulturalizmə alternativ özünütəcriddir"⁹⁰.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılan müvafiq elmi-praktik mərkəzlər və institutlar Azərbaycanın və xarici ölkələrin multikulturalizm hadisəsini fəal şəkildə öyrənir və təbliğ edir. Burada sağlam təcrübə üzrə müzakirələr və tədqiqatlar bu işin uğurla aparılması üçün bir amildir.

Bu fikrin davamı olaraq 2011-ci il tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin Beynəlxalq Humanitar Forumun açılışındakı nitqində dediyini göstərmək olar: "Multikulturalizmin alternativini özünütəcriddir. Mən inanmıram ki, iyirmi birinci əsrdə, qloballaşan dünyada hər hansı bir siyasi qüvvə özünütəcrid siyasətini aparmağa cəhd etsin.

⁹⁰ Prezident İlham Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri. Bakı: "Nəşriyyat XXI" MMC-nin mətbəəsi, 2016 s.16

Multikulturalizmin dəyərləri, əsasları möhkəmləndirilməlidir. Multikulturalizm başqa xalqın nümayəndəsinə hörmət, başqa dinə hörmətdir. Öz dininə hörmət başqa dinə hörmətdən başlayır. Multikulturalizm ayrı-seçkiliyə yol vermir, əksinə bütün xalqları birləşdirir"⁹¹.

Multikulturalizm, insan cəmiyyətində min illərlə mövcud olmuşdur və birgə yaşamağa ehtiyac duyulduğunu, müxtəlifliyin təbii əsaslarını qəbul etməkdə tolerantlığın əhəmiyyətini ifadə edir. O, digər mədəniyyətlərin daşıyıcıları ilə münaqişə olmadan necə yaşamaq yolunu öyrədir.

Beləliklə, Azərbaycan mədəniyyətinin vacib xüsusiyyətlərindən biri məhz multikulturalizmdir. 2012-ci il Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin II Bakı Beynəlxalq Humanitar Forumundakı nitqində demişdir ki, "multikulturalizmin müsbət gələcəyi haqqında fikirlər çox vacibdir və lazımdır. Azərbaycanın təcrübəsi hesab edirəm ki, əslində, multikulturalizmin ideyalarının təbliği üçün çox dəyərli və qiymətli. Çünki bir daha demək istəyirəm ki, multikulturalizm bizim həyat tərzimizdir... Həm siyasətçilərin, həm ictimai xadimlərin, vətəndaş cəmiyyəti və media nümayəndələrinin məsuliyyəti ondan ibarətdir ki, müsbət meyilləri, müsbət təcrübəni işıqlandırmaq lazımdır"⁹².

Multikulturalizm ölkənin əsas xəzinəsidir və Azərbaycan hər bir vətəndaşının əqidəsində öz əksini tapmışdır. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzi Bakının əsas elmi-mədəni mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Mərkəz artıq dünyanın bir çox ölkələrində filialını açmışdır. Azərbaycanda 28 etnik qrupun və üç monotheist dinin (islam, yəhudilik və xristianlıq) nümayəndələri yaşayır və onlar bir-birinə hörmət edirlər. Bu, dünyanın digər ölkələrinə Azərbaycanın "ixrac etdiyi" yeni dinidir. Ölkənin əsas məqsədi mədəniyyətlə

⁹¹ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin Seçilmiş Nitqləri. SAM center for strategic studies, 2013, s.170

⁹² Prezident İlham Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri. Bakı: "Nəşriyyat XXI" MMC-nin mətbəəsi, 2016, s.19

rarası platforma, tolerantlıq, dinlərarası harmoniya məsələləri üzrə dialoqun təşviqidir.

Həm də "Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoqun gücləndirilməsində öz rolunu oynayır. Bunun təbii səbəbləri vardır, çünki biz qitələrin arasında yerləşirik. Siyasi səbəbləri vardır, çünki bu, bizim siyasi əqidəmizdir və tarixi əsasları vardır. Azərbaycan həm Avropa Şurasının, həm İslam Əməkdaşlıq Təşkilatının üzvüdür. Dünyada bir neçə ölkə vardır ki, hər iki təşkilatın üzvüdür"⁹³.

Beləliklə, multikulturalizm siyasəti irqi və dini mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, insanların bərabərhüquqlu olması ideyasını irəli sürür və bütün dinlərə, mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşmağı tövsiyə edir. Azərbaycan dövləti də tolerant bir dövlət olduğu üçün burada multikulturalizm siyasəti uğurla həyata keçirilir ki, məhz bu səbəbdən də Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2016-cı il «Multikulturalizm ili» elan edilmişdir. Bu da onun göstəricisidir ki, Azərbaycan xalqı hər zaman tolerant bir xalq olmuşdur və bütün dinlərə, mədəniyyətlərə hörmətlə yanaşmağı bacır. Ölkədə aparılan multikulturalizm siyasəti ilk növbədə sosial ədalətsizliyin aradan qaldırılması istiqamətində atılmış ən mühüm addımlardan sayıla bilər.

Təsədüfə deyil ki, ümummilli lider Heydər Əliyev çıxışlarının birində demişdir: "Xalq gərək daim öz kökünü xatırlasın, tarixini öyrənsin, milli mədəniyyətindən, elmindən heç vaxt ayrılmasın". Təbii ki, buna nail olmaq üçün humanitar elmlərin inkişafına xüsusi qayğı göstərilməlidir. Belə qayğı isə 60-80-ci illərdə xalqımızın etnogenezi, ən qədim tarixi, mifologiyası, folkloru, ədəbiyyatı, mədəniyyəti və incəsənəti ilə bağlı fundamental əsərlərin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynamışdı. Moskvanın xüsusi nəzarətində olan humanitar elmlər sahəsində dəfələrlə "pantürkist", "pa-

⁹³ Prezident İlham Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri. Bakı: "Nəşriyyat XXI" MMC-nin mətbəəsi, 2016, s.19

nislamist" damğası vurulan heç bir azərbaycanlı alimin və əsərin repressiyaya məruz qalmaması Heydər Əlirza oğlunun tarixi xidmətlərindəndir⁹⁴.

Məlumdur ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin 2001-ci il 15 may tarixli fərmanı ilə Azərbaycan Elmlər Akademiyasına "Milli Elmlər Akademiyası" statusu, 4 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanları ilə müstəqil dövlətimizin elmi-texniki siyasətini həyata keçirən ali dövlət orqanı statusu verildi, onun yeni nizamnaməsi təsdiq edildi. Akademiyaya, ümumilikdə elmimizə qayğı bu gün də dövlətin əsas prioritet siyasəti səviyyəsində həyata keçirilir. Ümummilli liderimizin siyasi xəttinə sadıq olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev elm, təhsil və mədəniyyət sahəsində Heydər Əliyev strategiyasını ardıcıl davam etdirir. Bu baxımdan Prezidentin xalqımızın milli-mədəni və ictimai-siyasi tərəqqisi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən "Azərbaycan Milli Ensiklopediyasının nəşri haqqında" və "Azərbaycan dilində latın qrafikası ilə kütləvi nəşrlərin həyata keçirilməsi haqqında" sərəncamları böyük bir ictimai-mədəni hadisəyə çevrilmişdir. Belə bir mühüm və şərəfli vəzifənin 25 cildlik Milli Azərbaycan Ensiklopediyasının hazırlanması və nəşrinin Milli Elmlər Akademiyasına həvalə olunması bu ali elmi mərkəzə göstərilən etimadın bariz nümunəsidir⁹⁵.

Ulu öndər Heydər Əliyevin qurduğu uğurlu idman siyasəti bu gün öz bəhrəsini verir. Dövlət müstəqilliyinin ilk illərində bütün sahələrdə özünü göstərən ideoloji, siyasi və iqtisadi böhran ilə əlaqəli olaraq idman siyasəti də süquta uğramışdı. Sovet dövründə qələbələri ilə məşhur olan məşhur və perspektivli idmançılarımızın çoxu dözülməz şərait üzündən ölkəmizi tərk etməyə məcbur oldu. Hər zaman idmana böyük maraq göstərdiyi ölkədə acınacaqlı vəziyyət yaranmışdı.

⁹⁴ Hidayət Orucov. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. B, "Şərq-Qərb" 2002, s.36

⁹⁵ Sadıqov Əminəğa. Azərbaycanın intellektual potensialı Heydər Əliyev irsinin ayrılmaz hissəsidir. // "Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi" Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. – Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2007. S.234-241 s.240

Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra idmanın inkişafı dövlət siyasətinin prioritetlərindən birinə çevrildi və bütün bu xoşagəlməz halların qarşısı alındı. Nəticədə, idmanın inkişafı üçün təməl qoyuldu. Azərbaycan beynəlxalq ictimaiyyət arasında idman dövləti kimi tanınır, Olimpiya hərəkətində iştirakı ölkə üçün geniş əhatəli bir sahədir. Çox qısa bir müddətdə görülən əhəmiyyətli tədbirlər nəticəsində idmançılarımız getdikcə daha böyük müvəffəqiyyət və uğur qazanmağa başladılar.

1993-cü ilin noyabrında Ulu Öndər Heydər Əliyev dünya və Avropa miqyaslı yarışlarda yüksək nəticələr göstərmiş Azərbaycan idmançılarını qəbul etmişdir. Dahi lider Heydər Əliyev həm də respublikada olimpiya hərəkətinin genişləndirilməsinin təşəbbükarı olmuşdur. 1994-cü ilin aprelində ölkə başçısı Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin prezidenti Xuan Antonio Smarançı, Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Jak Roqqu qəbul etmişdi. 1994-cü ildə isə ölkənin idman və gənclər həyatını özündə cəm edən Respublika Gənclər və İdman Fondunun yaradılması haqda fərmanlar imzalanmışdır. 1995-ci ilin martın 5-də ümummilli lider Əl Oyunları İdman Sarayında bədən tərbiyəsi və idman ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşmüşdür. "Bədən tərbiyəsi və idmanı ümumxalq hərəkətinə çevirməliyik", "İdmana qayğıni öz üzərimə götürmüşəm", "İndi dünyada ölkəni, xalqı idman qədər başqa heçnə tanıda bilmir" kimi tezislərin səsləndiyi həmin tədbirdə bir qrup idmançı və idman mütəxəssisi dövlət başçısı tərəfindən "Şöhrət" ordeni və "Tərəqqi" medalı ilə Təltif olunmuşlar.

1997-ci ildə idman ictimaiyyətinin yeganə namizədi kimi ARD-NŞ-in birinci vitse prezidenti cənab İlham Əliyev Milli Olimpiya Komitəsinin rəhbəri seçildi. Bu seçim ölkə idmanında ən yeni səhifələrə yol açdı, bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına yeni təkan verdi. Aydındır ki, Azərbaycan idmanından söz açanda minillikləri, əsrləri qovuşduran 2000-ci ili xüsusi qeyd etməyə dəyər. Həmin ilin yayında

Sidneydə keçirilən olimpiya oyunlarında idmançılarımızın qazandığı 3 medaldan 2-si qızıl oldu. Bu qələbədən sonra Bakıda ilk Olimpiya İdman Mərkəzi idmançıların ixtiyarına verildi. Bundan sonra Maştağada, Gəncədə, Şəkidə, və Naxçıvanda belə komplekslər inşa olundu.

2001-ci ilin dekabrında Maştağa qəsəbəsindəki kompleksin açılış mərasimində MOK prezidenti İlham Əliyev dövlət başçısına müraciətlə demişdir: "... Söz verirəm ki, Milli Olimpiya Komitəsi öz işini bu istiqamətdə davam etdirəcək və Azərbaycanın hər bir bölgəsində buna oxşar idman kompleksləri, qurğular tikiləcəkdir"⁹⁶. İdman mədəni yüksəliş deməkdir. Çünki burada insan sağlamlığı qorunur, ünsiyyət təmin olunur, xalqlar arasında qarşılıqlı anlama formalaşır.

Azərbaycan artıq bir çox idman yarışlarında idman paytaxtına çevrilmişdir. Məsələn, Formula-1 Azərbaycan QranPrisinin paytaxtın Azadlıq meydanında keçirilən möhtəşəm açılış mərasimi maraqlı anları ilə yadda qaldı. Milli mədəniyyətimizi Formula-1 dəyərləri ilə birləşdirən açılış mərasimi bir çox milli rəmzlərin vəhdətini yaratmaqla yüzlərlə könüllü, azərbaycanlı sənətçilər, milli qrupalar və beynəlxalq ifaçılardan ibarət heyət tərəfindən təqdim edildi. Bu anlar bir daha təsdiqlədi ki, dünyada yarım milyard tamaşaçı auditoriyası olan Formula – 1-in Bakıda keçirilməsi ölkəmizin beynəlxalq idman aləmində qazandığı uğurları bir daha əks etdirdi.

Birinci Avropa Oyunları və IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarından sonra Formula-1 kimi mühüm yarışın Bakıda keçirilməsi Azərbaycanın idman dövləti olduğunu, bu missiyanın ölkəmizin timsalında hər zaman özünü doğrultduğunu təsdiqləyir. Bütün bunlar Azərbaycanın dünyada getdikcə artan nüfuzundan, siyasi və iqtisadi sahədə qazandığı uğurların yetirincə olmasından qaynaqlanır⁹⁷.

⁹⁶ Əliyev Ağacan. Azərbaycanda idmanın inkişafı Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır // XXI Əsrin Lideri İlham Əliyev-50. Müstəqil lider, İctimai-siyasi, Publisistik beynəlxalq jurnal. № 04(42) dekabr 2011, s.29

⁹⁷ Formula-1-in Bakıda keçirilməsi ölkəmizin beynəlxalq idman aləmində qazandığı uğurları bir daha əks etdirdi. // "İki sahil" qəzeti 30 iyun 2017-ci il.

Beləliklə, bu bölmədə nəzərdən keçirilən problemlərin təhlili göstərir ki, müasir qloballaşan dünyada Azərbaycan tərəfindən həyata keçirilən mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, bədən tərbiyəsi sahələrində fəaliyyəti, böyüməkdə olan nəslin təlimi və tərbiyəsinin Milli Strategiyasında başlıca məqsəd olması həm də milli-mədəni və əxlaqi-etik dəyərlər əsasında hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşması və yetişdirilməsi üçün bir zəmindir. Dövlət rəhbərliyi tərəfindən bu sahədə yeni prioritetlər təyin olunmuş, Avropanın ümumtəhsil, ümummədəni məkanına inteqrasiya olunması vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdur. Bu vəzifələrin öhdəsindən gəlmək üçün müvafiq sahələrdə çalışan mütəxəssislər qarşısında bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur. Bundan başqa, fiziki tərbiyəyə və idmana da xüsusi önəm verilir. Aydındır ki, fiziki hazırlıq və tərbiyə strateji əhəmiyyət daşıyır və inkişaf etməkdə olan ölkə kimi Azərbaycan bu istiqamətdə beynəlxalq təhsil və inkişaf standartlarına uyğun fəaliyyət göstərməsi üçün çox vacibdir.

Bu baxımından respublikada olimpiya hərəkətinin genişləndirilməsi siyasəti uğurla həyata keçirilir, ölkəmiz beynəlxalq idman-mədəni həyatında fəal iştirak edir, idman sahəsində elmi tədqiqatları genişləndirir, tədris-təlim işlərini təkmilləşdirir.

Bu və digər mədəni sahələrində aparılan işlər Azərbaycanın mültikultural dəyərlərə xüsusi önəm verən ölkə kimi tanındığı üçün burada mədəni sahədə milli-mənəvi dəyərlərin təbliği, öyrənilməsi və araşdırılması baxımından aparılan işlər xüsusi olaraq dəyərləndirilməlidir. Bunu bir çox faktlar əsasında göstərmək olar: məsələn, təhsilin dünyəvi prinsipləri, sağlam həyat tərz, bir çox milli-mədəni dəyərlərimizin YUNESKO-nun dünya irsi barədə siyahısına daxil edilməsi, idmançılığımızın dünya olimpiya oyunlarında, dünya və Avropa çempionatlarında uğurla çıxış etməsi, nəhayət, tarixdə ilk dəfə olaraq Avropa-2015 oyunlarını həyata keçirilməsi və s.

FƏSİL III

MÜASİR AZƏRBAYCAN DÖVLƏTÇİLİYİNİN TƏŞƏKKÜL TAPMASI VƏ İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

3.1. Müstəqilliyə doğru aparan yol: Heydər Əliyev fenomeni

Siyasi həyatın vacib tərəflərindən biri də siyasi elitanın formalaşması prosesidir. Məlumdur ki, müxtəlif ölkələrdə siyasi elitanın tərkibi də müxtəlifdir. Azərbaycanda XX və XXI əsrlərdə baş vermiş siyasi inqilablar və islahatlar nəticəsində siyasi elitanın formalaşması prosesi olduqca mürəkkəb bir hal aldı. Burada baş verən siyasi hadisələr əsaslı şəkildə siyasi elitaların formalaşması və dəyişməsinə təsir göstərmişdir. Cəmiyyətin inkişafında demokratik meyillər elita hakimiyyətinin məhdudlaşdırılmasını və bütün xalqın, onun müxtəlif təbəqələrinin siyasi fəaliyyətdə iştirakının genişləndirilməsini tələb edir. Buna görə də elitanın formalaşması prosesinin özü bu işdə xalqın iştirakını nəzərdə tutur. Müasir Azərbaycanın siyasi elitesinin mənşəyi və strukturu ilə bağlı demək olar ki, burada bir neçə istiqamətdə formalaşma prosesi getmişdir. Köhnə sovet ölkələrində formalaşmış siyasi kadrların bir qismi yeni şəraitdə işləyib burada gedən mütərəqqi proseslərdə, yeni dövlət quruculuğunda fəal iştirak ediblər. Digər tərəfdən yeni siyasi kadrlar sosial həyatın müxtəlif fəaliyyət sahələrində yetişib siyasi proseslərə qoşulmağa başlamışlar.

Hər bir cəmiyyətin siyasi həyatında sosial maraqlar və tələblər baxımından siyasi qruplaşmalar əmələ gəlir. Belə qruplaşmaların yüksək səviyyədə təşkil olunmuş formaları partiyalardır. Şübhəsiz ki, mütəşəkkillik baxımından partiyaların siyasi fəaliyyəti daha real və faydalıdır.

Müxtəlif ölkələrdə əhalinin siyasi təəssübkeşlik istiqamətləri tədricən dəyişir. Bu da cəmiyyətdə formalaşan sabitlik, iqtisadi – sosial inkişafıla bağlıdır.

Dahi lider Heydər Əliyevin haqqında istər publisist istər bədii, istərsə də elmi-tədqiqat əsərlər kifayət qədərdir. Eyni zamanda bu unikal şəxsiyyət və siyasi fenomen barədə hələ də tədqiqatlar aparılır, münasibət bildirilir.

Dövlət qurmaq, müstəqil yaşamaq bəşər tarixində heç də bütün xalqlara nəsib olmur. Milli quruculuğun lideri kimi, xalqın böyük əzm və etimadına layiq olmaq siyasətçinin, dövlət xadiminin fədakar əməyini, böyük dühasını tələb edir. Tarixdə vaxtı ilə dövləti olan, sonra müxtəlif səbəblərdən varlığına son qoyulan ölkələr də, zahirdə öz suverenliyini hissə-hissə itirən (Ermənistan kimi) formal müstəqil dövlətlər də az olmamışdır. Dövlətlərin yaranması və inkişaf tarixi çox çətinliklərdən keçib, çiçəklənmə və tənəzzül fazalarını yaşayıblar⁹⁸.

Son 10-15 min ildə siyasi münasibətlər ictimai həyatın vacib tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Onlar cəmiyyətin təşkilati quruluşunu, idarəetmə strukturlarını və xarakterini, insan və onun varlığı haqqında çərçivə, və ya «matrisa» rolunu oynayan idealları və nümunələrini müəyyən edirdi. İstənilən digər sosial münasibətlərdə olduğu kimi, siyasi münasibətlərin də əsasını insanların, müxtəlif qrupların ehtiyacları üzərində formalaşan müəyyən maraqlar təşkil edir. Cəmiyyət tarixində siyasi münasibətlərin elm, ədəbiyyat, incəsənət vasitəsilə dərk edilməsi onların sonrakı inkişafı üçün stimül rolunu oynayır. Bundan əlavə, bu münasibətlərin nizama salınma imkanı ideologiya vasitəsilə də mümkün oldu. İdeologiya isə özünə ictimai şüurun bütün formalarının elementlərini daxil edərək öz əsaslarını daha da möhkəmləndirirdi.

⁹⁸ "Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir" çoxcildliyin elmi-bibliografik göstəricisi. 2 cildə. 1-ci cild. Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013, s.7

Azərbaycanın indiki ərazisi həm dövlət təsisatları, həm də mənəvi inkişaf baxımından zəngin tarixə malikdir. İcma quruluşundan qəbilə quruluşuna keçid bir çox ziddiyyətli proseslərlə müşayiət olunurdu. Burada dillərin, inancların, sosial quruluş formalarının, özünüdərk üzərində formalaşan qüdrətli tayfaların ideologiyasının qarşılıqlı təsiri prosesləri reallaşırdı.

Tarixi keçmişin təhlili göstərir ki, Şərq dövlət quruluşunun formalaşması prosesi bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərə malik idi: icma münasibətləri ayrı-ayrı şəxsiyyətlər ətrafında xüsusi cazibənin yaradılmasını tələb edirdi. Bu qəhrəmanların, çarların ilahiləşdirilməsi üçün lazım idi, insanlara istənilən formada qəhrəmana inam lazım idi, buradan hökmdarlar haqqında hekayələrin, salnamələrin yaradılması, yəni onların tarixinin yazılışı, bədii yaradıcılıqda (poemalar, şeirlər, musiqi əsərləri) onların əməllərinin təcəssüm edilməsi adi bir hal idi. Hakimiyyət irsiyyət ilə ötürülürdü, sülalələr, qohum budaqları arasında taxt uğrunda daima mübarizə gedirdi.

Göstərilən proseslərin dərk edilməsi və ümumiləşdirilməsi tarixi xronikalar, eposlar şəklində gedirdi; elm ilahiyyat, ənənə və hüquq tədqiqatları istiqamətində inkişaf edirdi⁹⁹. Tarixi biliklərin belə praktiki tətbiq edilməsinin öz əhəmiyyəti var idi: mərkəzi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş kütləvi şüur stereotipləri, ictimai rəy formalaşdırılırdı.

Buna görə də Azərbaycan dövlətçiliyi də keçid və çevrilişlərin nəinki məlum olan, həm də məlum olmayan tipləri ilə üz-üzə qalmışdı. Proseslər həm mahiyyəti, həm də miqyasına görə o qədər çoxşaxəli və mürəkkəb idi ki, onları birmənalı şəkildə "inqilab, təkamül, keçid" və s. sözlərlə ifadə etmək qeyri-mümkün idi. Cəmiyyət həyatının ən dərin qatlarına qədər sirayət edən, yalnız reallığın

⁹⁹ Буниатов З.М. Государство Атабеков Азербайджана (1136-1225 гг.). Б: ЭЛМ, 1978, s.225-236

deyil, şüur və dünyagörüşünün, inkişaf vektorlarının, həyat tərzinin, dəyər oriyentasiyalarının köklü surətdə dəyişməsi, proseslərə prinsipial olaraq yeni münasibətin, yeni baxışın, ən başlıcası isə sonrakı inkişafın yeni model və konsepsiyasının müəyyənəşdirilməsini qaçılmaz imperativ kimi qarşıya qoymuşdu¹⁰⁰.

Tarixin dönüş anlarında, resurslar uğrunda mübarizə zamanı sosial proseslər sürətlənirdi bu zaman böyük insan kütlələri hərəkətə gətirilir, tarix qanla və böyük qurbanlarla yazılırdı; nəticədə yeni sivilizasiyalar formalaşır və bir-birini əvəz edirdi. Təcavüzkar yürüşlər o zaman indiki rabitə texnologiyaları rolunu oynayırdı: son nəticə həmin ki olurdu. Əgər itkiləri və qazancı tərəziyə qoysaq, onda demək olar ki, inkişaf global, yəni dönməz xarakter daşıyırdı.

Avropa İntibahından başlayaraq bölgə ölkələrinin sonrakı inkişafı dünyada integrasiya proseslərini sürətləndirdi, qarşılıqlı təsirin və qarşılıqlı asılılığın artmasına gətirib çıxardı. Cəmiyyətin sosial quruluşu getdikcə daha mürəkkəb oldu, çoxqütblü dünya insandan daha dərin düşüncəni və ciddi qərarların qəbulunu tələb etdi. Məlumdur ki, ictimai-siyasi sistem insanların şüuruna təsir etmək üçün öz ideoloji imkanlarından fəal istifadə edir. Nəticədə, liberalizm, konservatizm və s. ideologiyaları meydana gəlir. Ümumiyyətlə, siyasi sistem bu gün informasiya texnologiyalarının güclü imkanlarına əsaslanaraq məqsədyönlü şəkildə insan dünyagörüşünü formalaşdırır və insanların düşüncəsinə fəal təsir edir. Müasir dünyanın ziddiyyətliyi bir çox ölkələrin, o cümlədən Azərbaycanın qarşısında takeyüklü vəzifələr qoyurdu.

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan da vaxtilə uçurumun bir addımında idi. Bir tərəfdən Ermənistanın havadarlarının köməyi ilə işğalçılıq siyasətinin genişlənməsi, digər tərəfdən, Azərbaycanda etnik münasibətlərin kənardan süni şəkildə qızıqdırılmasına cəhd-

¹⁰⁰ Yeni Siyasət: inkişafa doğru. I cild Mehdiyev Ramiz. "Azərbaycan" qəzetinin "Azərbaycanın özü qədər əbədi" silsiləsindən IV kitabı, "Oskar" NPM mətbəəsi, 2008, s.7

lər nəinki müstəqilliyimizi, dövlət kimi mövcudluğumuzu sual altında qoymuşdu. Belə bir vaxtda Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə dönüşü ilə hər şey kökündən dəyişdi. Ulu öndərin uzaqgörənliyi ilə Azərbaycanın müstəqilliyinin və dövlətçiliyinin təməli möhkəmləndirildi¹⁰¹.

Ölkə Prezidenti Cənab İlham Əliyevin "Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin 85 illik yubileyi haqqında" 11 mart 2008-ci il tarixli Fərmanında deyilir ki, "Ölkəmizdə müstəqil dövlət təsisatlarının yaradılması, beynəlxalq normalara əsaslanan demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun böyük vüsət alması, suveren Azərbaycanın əsas qanunu olan Konstitusiyanın qəbul edilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, milli təhlükəsizliyin təmin olunması və yeni iqtisadi kursun müəyyənəşdirilməsi ilə bağlı proseslərin müvəffəqiyyətli həlli şəxsən Heydər Əliyevin xidmətidir"¹⁰².

Yetmiş il ərzində, sovetlər dönəmində dəyişikliklərin ideologiyasının, inkişaf proqramının, hazır "qəliblərlə" diktə edildiyi statik durğunluq dövründən, təsəvvürəgəlməz sürətlə tarixin "tektonik qütbəyişmələrə bənzər" dinamik çevrilişlər fazasına adlayan məmləkətimizdə Ümummilli lider, zəka öndəri Heydər Əliyevin başçılıq etdiyi, onun məsləkdaşı olan milli elita bütün qüvvəsini "cavab" strategiyasını müəyyənəşdirməyə yönəltdi¹⁰³.

1993-cü ildə Azərbaycan hökumətində olan insanlar həmin dövrdə yeganə düzgün qərar qəbul etdilər - Heydər Əliyevi hakimiyyətə dəvət etdilər. Respublikada hakimiyyət dəyişikliyindən qısa müddət əvvəl siyasi qüvvələr ölkənin şimal və cənubundakı milli separatizm

¹⁰¹ Məlikli G. BMT-nin gündəliyini indi Azərbaycan müəyyən edir. // "Azərbaycan" qəzeti 17 may 2012-ci il

¹⁰² Heydər Əliyev Müasir Azərbaycan Parlamentinin Banisidir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Nəşri. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamları və Milli Məclisdə çıxışları. Tərtibçi və müəliflər: Səfa Mirzəyev, Mehman Qayıbov. Bakı-2008, s.50

¹⁰³ Yeni Siyasət: inkişafa doğru I cild Mehdiyev Ramiz. "Azərbaycan" qəzetinin "Azərbaycanın özü qədər əbədi" silsiləsindən IV kitabı, "Oskar" NPM mətbəəsi, 2008, s.7

toxumlarını yaydılar. Eyni zamanda ermənilər daha da aktivləşdilər. Dahi lider Heydər Əliyev mövcud siyasi qüvvələrin niyyətlərini qabaqcadan görüb dərk etməyə müvəffəq oldu və qısa bir müddətdə ortaya çıxan bütün problemləri həll etdi.

Ümumiyyətlə, tədqiqatçıların gəldiyi qənaətlərdən biri müstəqilliyin əldə edilməsi ölkəmizin qarşısında diktaturadan demokratiyaya, komanda iqtisadiyyatından sərbəst bazar iqtisadiyyatına, iki əsrlik işğalçılıq tarixi olan imperiyanın bir hissəsindən milli dövlətə çevrilmək vəzifələrini qoydu. Qorbaçovun uğursuzluqlar dövrünün sosial və geostrateji gerçəkliyinin yekunları, eləcə də bunun ardınca baş vermiş institusional transformasiya marginallıq sindromu yaratdı. Bu sindrom ictimai, siyasi və iqtisadi təsisatların formalaşmasına gizli, lakin məqsədyönlü şəkildə təsir etdi.¹⁰⁴

1969-1982-ci illərdə ölkə həyatının bütün sahələrində baş verən radikal dəyişikliklər öz miqyasına görə Azərbaycan tarixinin ən parlaq səhifəsidir. Azərbaycanın müstəqilliyinin və hazırkı inkişafının möhkəm təməli o illərdə Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış potensiala əsaslanır.

İlk növbədə göstərməlidir ki, "müstəqil Azərbaycanın rəhbəri kimi Heydər Əliyev iqtisadi, siyasi, sosial, hüquqi islahatların həyata keçirilməsini, demokratik dəyərlərin cəmiyyətdə bərqərar olunmasını çox önəmli hesab edirdi. Bu məqsədlə o, ölkənin yeni Konstitusiyaya layihəsinin hazırlanmasına böyük əhəmiyyət verir, bu iş şəxsən özü rəhbərlik edirdi. Heydər Əliyev yeni Konstitusiyaya layihəsinə verilən tələbləri belə xarakterizə edirdi:

Milli dövlət quruculuğunun üçüncü mərhələsi 1995-ci ilin noyabrında qəbul edilmiş ilk milli Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə əlamətdardır"¹⁰⁵.

¹⁰⁴ Yeni Siyasət: inkişafa doğru. II cild Mehdiyev Ramiz. "Azərbaycan" qəzetinin "Azərbaycanın özü qədər əbədi" silsiləsindən IV kitabı, "Oskar" NPM mətbəəsi, 2008, s.7

¹⁰⁵ Hacıyev İsmayıl. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı: "Elm və təhsil", 2016, s.132

Dövlətin əsas qanunu noyabrın 27-də qüvvəyə minib. Bir neçə ildir ki, Azərbaycan noyabrın 12-si Konstitusiyaya günü olaraq qeyd etdi. 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyaya müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyası və respublikanın dördüncü konstitusiyasıdır. Beləliklə, ölkənin demokratik inkişafı üçün təməl yaradılmışdır.

Bu gün Azərbaycan cəmiyyətini və hər birimizi maraqlandıran əsas sual demokratik cəmiyyətdə yaşayıb-yaşamayacağımız deyildir. Artıq demokratiya inkişaf xəttimizin əsas mahiyyəti və başlıca elementidir. Ölkəmizin hər bir düşüncəli vətəndaşı üçün əsas sual Azərbaycan demokratiyasının hansı istiqamətdə inkişaf edəcəyi perspektivləridir. Bu sual müasirliyi, dünyəviliyi, inkişafı prioritet elan etmiş Azərbaycan dövləti üçün mühüm məsələlərdən biridir¹⁰⁶.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti yalnız mövcud problemlərin həllində deyil, həm də ölkənin gələcək inkişafı və dövlətçiliyinin güclənməsinə yönəlmişdir. Eyni zamanda, qarşımızda ölkəni siyasi qarışıqlıq vəziyyətindən çıxarmaq, dövlətçiliyin inkişafının əsaslarını bərpa etmək məsələsi dururdu. Eyni zamanda işsizliyi azaltmaq və dövlətin gələcək taleyi üçün sosial məsuliyyətin formalaşdırılması üçün əsaslı tədbirlər görüldü. Ümummilli Heydər Əliyev bütün bu məsələləri öz nəzarəti altında saxladı və lazımi qərarlar verdi.

Vaxtilə Perikl deyirdi ki, "insanları idarə etmək sənəti sənətlərin ən çətinini və yüksəyidir". Zənnimizcə, bu sözlər indi də öz dəyərini mühafizə edib saxlayır. Bəzi müəssisələrin fikrincə, idarəedici insanın şəxsiyyətinə verilən tələblər sırasında üç cəhəti önə çəkmək məqsədəuyğundur: 1. istedad; 2. təcrübə; 3. bilik.¹⁰⁷

¹⁰⁶ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, s.32

¹⁰⁷ Vahidov Fazil. Mənəvi-psixoloji amillər idarəetmə sisteminin zəruri komponentləri kimi// Sosial elmlər və psixologiya fakültəsi. Qloballaşma şəraitində sosial problemlərin həlli yolları. 27 aprel 2012-ci il. s.188

Ümumilikdə, siyasi liderlərin böyük sosial qrupların maraqlarına cavab verən aydın siyasi proqramın iradəsi, iti ağılı, siyasi intizamı, təşkilatçılıq qabiliyyəti, natiqliq bacarığı olmalıdır¹⁰⁸.

Minilliklərin sınağından çıxmış təcrübə göstərir ki, fenomenal keyfiyyətlərə, yüksək dövlətçilik və idarəçilik təfəkkürünə malik lideri olmayan xalqlar nəinki müstəqil dövlət yarada bilməmiş, hətta dünya səhnəsindən tamamilə silinmək təhlükəsi ilə üzləşmişlər¹⁰⁹.

Tarix göstərir ki, dünya ölkələri sırasında dövlətin tanınması, iqtisadi inkişafı, xalqın güzəranı yalnız xalqın seçdiyi layiqli lider faktorundan asılıdır¹¹⁰.

Onlar cəmiyyəti böyük çətinliklərdən xilas olmağa kömək edən siyasi proqramların təşəbbüsçüsü kimi çıxış edirlər. Ulu öndərimiz Heydər Əliyev, Atatürk, Ruzvelt və başqaları məhz belə siyasi lider olmuşlar. Ruzveltin Amerikanın yenidən qurulmasında böyük xidməti olmuşdur. Məhz elə Azərbaycan xalqının çətin, təhlükəli günlərinin keçirdiyi dövəmdə ümumxalq mənafeyini üstün tutan, xalq üçün çalışan, onun müstəqilliyini qoruyan Heydər Əliyev kimi dahi uzaq görən siyasətçiyə ehtiyac duyulurdu¹¹¹.

Ümummilli lider ölkə həyatının bütün sahələrinə, o cümlədən elm və təhsilin inkişafına böyük diqqət yetirirdi. Bu gün Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin məqsədyönlü siyasətini layiqincə davam etdirir və müstəqil Azərbaycanı daha da möhkəmləndirməyə çalışır. Dövlət başçısının rəhbərliyi ilə həyata keçirilən uğurlu siyasət nəticəsində Azərbaycan bütün sahələrdə mühüm nailiyyətlərə imza atıb. Dövlətimizin tarixində iqtisadi, əxlaqi, siyasi və sosial həyatında, dövlət quruculuğunda xidmətlərinin belə dəyərli olduğu ikinci

¹⁰⁸ Məlikli G. Siyasi lider və liderlik // Müasir dövrün aktual problemləri II buraxılış, Bakı Dövlət Universitetinin 90 illiyinə həsr olunur. Bakı: 2009, s. 169

¹⁰⁹ Məlikli G. Həqiqi müstəqilliyimizin banisi. // Azərbaycan qəzeti, 2010

¹¹⁰ Əsgərov Emin. İdarəetmədə rəhbər və lider amili // Sosial və Humanitar elmlərin müasir problemləri, Buraxılış №7, 2012, s.302-304

¹¹¹ Məlikli G. Siyasi lider və liderlik // Müasir dövrün aktual problemləri II buraxılış, Bakı Dövlət Universitetinin 90 illiyinə həsr olunur. Bakı: 2009, s. 173

bir dövlət adamını tapmaq mümkün deyil. Bu mənada xalqımızın milli qururu, ürəyimizdə yerini tapan milli liderimiz həmişə etibar edə biləcəyimiz bir insandır.

Aydındır ki, "liderliyin universal formulunun olmaması da bununla bağlıdır və hər bir tarixi şəraitin daha mürəkkəb mahiyyətli problemləri ortaya qoyması ilə şərtlənmişdir. Siyasi problemlər mahiyyətcə ən dinamik dəyişən sahə olduğu üçün, onların qoyuluşu və həlli üsulları daha sürətlə dəyişir. Bu da liderdən sınılanmış xəttin tamamilə yeni mövqe, tələb və qüvvələr nisbəti müstəvisində tətbiqi üçün, sözün əsl mənasında, siyasi yaradıcılıq və novatorluq fəhmi kimi keyfiyyətlər tələb edir. Buna malik olmayan siyasi rəhbərlər milli və global miqyasda sabitliyin deyil, gərginliyin yaranmasının səbəbkarına çevrilir, bəşəriyyəti bəlli olmayan təhlükəli proseslərə düçar edirlər"¹¹².

Liderlərin formalaşması və fəaliyyəti prosesi obyektiv və universal bir fenomendir. Obyektiv ona görə ki, ən rəşional və məqbul yollarının inkişafına ehtiyac olduğu üçün hər hansı bir ortaq fəaliyyətə, məqsədlərə nail olmaq işini təşkil etmək lazımdır. Bu funksiyalar özlərinə inanan, hakimiyyətdən zövq alan, çox aktiv və enerjili insanlar tərəfindən həyata keçirilir. Universal ona görə ki, insanlar, qruplar, təşkilatlar liderə ehtiyac duyurlar.

Məlumdur ki, milli lider olmağın meyarları və izahı müxtəlifdir. Hələ Aristotel yazırdı ki, "siyasi liderliyin ilkin şərti dövlətin gələcəyini öncədən görmək və gördüyünü həyata keçirə bilməkdir". Milli lider həyatdan getsə də, onun siyasi xətti institusionallaşır-siyasi idarəçilik nəzəriyyəsinə, alternativli olmayan dövlətçilik fəlsəfəsinə, milli quruculuğun nəzəriyyə və təcrübəsinə çevrilir. Daha dəqiq deyilsə, "əbədiyaşar milli quruculuq elmi" zirvəsinə yüksəlir¹¹³.

¹¹² Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, s.31

¹¹³ Heydər Əliyev mənim həyatımda. I cild. Məsləhətçi: Ramiz Mehdiyev; Tərtibçi: İxtiyar Hüseynli. Bakı: "Azərbaycan", 2013, s.7

Siyasi lider problemi yalnız müəyyən siyasi azadlıqlar, yəni müəyyən bir demokratiya şəraitində mövcuddur.

Cəmiyyət həyatında siyasi liderin rolu çox böyükdür. Liderliyin tarixi antik dövrə gedib çıxır. Orta əsrlərin qədim tarixçiləri və mütəfəkkirləri siyasi liderlərə xeyli diqqət ayırırdılar. Aydın ki, "liderlər öz dövrlərini əbədləşdirmək, xalqı möhkəmləndirmək, onu dövlət rəmzləri ətrafında birləşdirmək əzmi ilə qurub yaradırlar. Bu rəmzlər arasında ən monumentalı, şübhəsiz ki, paytaxtdır, bəzi hallarda isə hətta ayrı-ayrı abidələrdir. Paytaxt və lider deyəndə biz, öz füsunkar gözəlliyi ilə dünyanın ən şöhrətli şəhərlərini kölgədə qoyan Bakını və füsunkar gözəlliyin memarı olan Heydər Əliyevi düşünürük"¹¹⁴.

Bildiyimiz kimi, siyasi rəhbərlik, ictimai və siyasi problemləri və sosial inkişaf məsələlərini həll etmək üçün lider tərəfindən irəli sürülən proqram vasitəsilə müxtəlif sosial tərəfdaşların integrasiyasına əsaslanan hakimiyyəti təşkil etməkdir.

Qeyd edilməlidir ki, həm də etnik-milli mövcudluğumuz boyu qeyd edilən mənada ilk dəfə milli siyasət kursunun və əsas istiqamətlərini, məqsədlərini formalaşdırarkən və gerçəkləşdirərkən tarixə istinad edən məhz Heydər Əlirza oğlu olub¹¹⁵.

Tarixin göstərdiyi kimi, parlaq siyasi liderlər böhran, sosial inkişafın ağır dövrlərində meydana gəlir. Siyasi və iqtisadi proqramların yaradıcıları və təşkilatçıları cəmiyyətdə böyük çətinlikləri aradan qaldırmağa kömək edir. Siyasi liderlərə gəldikdə, sosial həyatı dəyişən, siyasi şərtləri yenidən quran adamlara lider deyirlər. Bu, siyasi liderin sadəcə vəzifəli şəxslərdən, menecerlərdən və müxtəlif səviyyələrdə idarəçilikdə təmsil olunanlardan fərqləndirmək üçün əsas meyardır. Siyasi lider öz təsirini ictimai proseslərin gedişatına, müəyyən dəyişikliklərin tarixi zəruriliyi barədə biliklərə əsaslanan bir şəxsdir.

Beləliklə, Azərbaycanın son otuz ildən artıq bir dövrünü əhatə edən tarixi, bu illər ərzində xalqın ictimai-siyasi, iqtisadi və mədəni həyatının bütün sahələrində dirçəliş bilavasitə Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır¹¹⁶.

Siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsi mexanizmi əsas aktor, yəni iqtidar əlaqələrində mərkəzi yer tutan bir siyasi lider olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Geniş mənada siyasi liderlik siyasətin cəmiyyətdə həyata keçirilməsi üçün real mexanizmin mahiyyətini ifadə edir.

Razıyıq ki, "böyük Heydər Əliyev itkisi ilə barışmaq mümkün deyil. Hətta "itki" sözünün özü bu çatışmazlığı heç cür əhatə etmir. Bu gün Onun bizimlə birlikdə olmamasından nə qədər acılar duysaq da, hər halda, təsəlli də bir o qədər böyükdür. Heydər Əliyev yaratdığı çağdaş Azərbaycan dövlətçiliyinin özü kimi əbədidir. Bu, yalnız siyasətçilərin, toplumun düşüncəsi deyil, zamanın qənaətidir!"¹¹⁷

1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılmasından sonra yeni müstəqil Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi qısa müddətdə qonşuları ilə əlaqələr qurmağa başlayıb, gənc dövlətin tam fəaliyyət göstərməsi üçün lazım olan xarici siyasət vektorlarını müəyyənləşdirməli idi. Bu baxımdan, xarici siyasətin formalaşmasında siyasi rəhbərliyin rolu ölkənin gələcəyi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Vətənimizin taleyinə düşən çətin sınaqlar sırasında dövlət müstəqilliyinin itirilməsi təhlükəsi idi: "Vətənin başı üstünü qara buludlar almışdı. Azərbaycan vəziyyətdən çıxış üçün ya son qurtuluş savaşına atılaraq taleyin ona nəsib etdiyi ən böyük neməti – dövlət müstəqilliyini qoruyub saxlamaq iqtidarında olduğunu sübut etməli, ya da siyasi varlıq kimi dünya xəritəsindən silinmək kimi acı aqibətlə razılaşmalı olacaqdı. Ulu öndər bu dövr barədə belə deyirdi"

¹¹⁴ Yeni Azərbaycan Yaradıcısı. Bakı: "Nurlan", 2003, s.84

¹¹⁵ Orucov H. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. B.: Şərq-Qərb, 2002, s.15

¹¹⁶ Məlikli G. Heydər Əliyev Fenomeni və Azərbaycanda Müstəqil Dövlət Quruculuğu Strategiyası // Dirçəliş-XXI əsr, № 141-142/ 2010, s. 137

¹¹⁷ Cəfərov Nizami., Musayev O., Osmanlı D. Türk dünyasının yeni lideri. Bakı: Çarşıoğlu, 2009, s.3

(28 may-Respublika gününə həsr olunmuş mərasimdə nitqindən, 27 may 2001-ci il).

“O vaxt Azərbaycanın mütəşəkkil ordusu yox idi. Ancaq vətənpərvər insanlar torpaqlarımızı, Azərbaycanın ərazisini qorumaq əzmi ilə yaşayırdılar. Bundan səmərəli istifadə etmək lazım idi. Edilmədi ona görə ki, o vaxt Azərbaycanda müxtəlif dəstələr, qruplar, o cümlədən hakimiyyətdə olan şəxslər öz hakimiyyətlərini qoruyub saxlamaq, digərləri isə belə bir fürsətdən istifadə edib hakimiyyətə gəlmək uğrunda mübarizə aparırdılar. Ona görə də müxtəlif qüvvələrə xidmət edən ayrı-ayrı silahlı dəstələrin hamısı Azərbaycan torpaqlarının qorunmasına səfərbər olunmaq əvəzinə, onların hərəsi öz qüvvəsinə xidmət edirdi və bundan da Ermənistan təcavüzkarları çox məharətlə istifadə etmişdilər”¹¹⁸.

2018-ci ilin seçkilərində ortaya çıxan milli həmrəyliyin əsasını milli dövlətçilik, milli ləyaqət üçün möhkəm təməl yaradan Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılmış azərbaycançılıq ideyasıdır. Ümummilli liderin və ölkə vətəndaşlarının həmrəyliyi və qarşılıqlı anlaşması müasir Azərbaycan siyasətinin əsasını təşkil edir.

“Xalqımız 1988-93cü illərin faciələrindən xilas olmaq üçün Heydər Əliyev kimi böyük tarixi şəxsiyyətin qətiyyətinə, müdrikliyinə ehtiyac duyurdu. Qurtuluş təkcə Azərbaycanın müasir tarixinin keçmişi deyil, eyni zamanda, Azərbaycanın bu günüdür, bugünkü reallıqlarımız, ölkədə mövcud olan sabitlik, əmin-amanlıq, vətəndaşların əhvali-ruhiyyəsidir. Qurtuluş Günü olmasaydı, bugünkü Azərbaycan olmayacaqdı. Dövləti olmayan xalq isə köləliyə məhkumdur”.¹¹⁹.

¹¹⁸ Heydər Əliyev Müasir Azərbaycan Parlamentinin Banisidir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Nəşri. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamları və Milli Məclisdə çıxışları. Tərtibçi və müəlliflər: S.Mirzəyev, M. Qayıbov. Bakı: 2008, s.136-137

¹¹⁹ Quliyev Bəhrüz. Milli Qurtuluş Günü Azərbaycan xalqının tarixində dönüş nöqtəsi, dövlət müstəqilliyimizin bərpasıdır. // Yeni Azərbaycan qəzeti 13 iyun 2010-cu il

Novruz Məmmədovun qeyd etdiyi kimi “mahir siyasət ustası şahmat taxtasında bir neçə rəqibi ilə oynamalı və qalib gəlməli idi. Heydər Əliyev bunu bacardı. Ümumi beynəlxalq və daxili vəziyyət isə nə onun, nə də Azərbaycanın xeyrinə deyildi. Siyasətçi dövlət quruculuğunun fəlsəfəsini sürətlə, ölkənin ziddiyyətli problemlərini həll edə-edə yaratmalı idi”¹²⁰.

Beləliklə, Prezident Heydər Əliyev xalqı, ölkəni milli və mənəvi tənəzzüldən, fəlakətdən qurtardı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin dövlət başçılığına qayıdışı ilə AXC-nin qeyri-peşəkar idarəetməsindən və hakimiyyətin müvafiq böhranından qaynaqlanan vətəndaş müharibəsinin başlanma ehtimalı aradan qaldırıldı. Ümummilli lider Heydər Əliyev, özünəməxsus istedadı ilə siyasi rəhbərlik prinsiplərini siyasi proseslərə tətbiq edib ki, bu da ilk siyasi yenilik idi. Ulu öndər Heydər Əliyevin mənəvi prinsipləri və idarəetmə tərzini Azərbaycanın kompleks innovativ inkişafı üçün ön şərt və lazımi şərait yaradıb. Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti sayəsində, erməni təcavüzünün yaratdığı ən çətin şəraitə baxmayaraq, gənc, müstəqil Azərbaycan dövlətinin demokratik institutları, bazar iqtisadiyyatı və sosial müdafiə sistemi fəal şəkildə inkişaf etdirilmişdir ki, bu da ölkəmizi dünya ictimaiyyətinin, dünya siyasətinin müasir aktoru kimi qəbul etməsinə şərait yaratmışdır.

Zahid Qaralovun ümumi qənaətlərinə görə, Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyini qoruyub saxlamağın, dönməzliyini təmin etməyin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi əsaslarını işləyib hazırladı. Fatma Abdullazadənin də fikri ilə razılaşmalıyıq: Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti siyasi liderlər arasında müstəsna bir yer tutur. İlk növbədə ona görə ki, Maks Veberin sözlərilə desək, o, xarizmatik tipli liderlərdəndir¹²¹.

¹²⁰ Məmmədov Novruz. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun, 2013, s.44.

¹²¹ Abdullazadə Fatma. H. Əliyev. Siyasi portret. Bakı: “XXI” nəşriyyatı, 1998, s.3

Milli dövlətçiliyin formalaşmasında ən çətin şəraitdə Azərbaycanın demokratik suveren inkişafının gələcəyindən məsul olan qurum 1992-ci ilin noyabrında Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan Yeni Azərbaycan Partiyasıdır. Ziyalıların nümayəndələri, Azərbaycan cəmiyyətində qabaqcıl, partiyanın əsasını təşkil edən insanlar yalnız millətin əsl lideri olan Heydər Əliyevin ölkənin müstəqilliyini qurtaracağını başa düşdülər. Dövlətin və cəmiyyətin maraqlarını birləşdirən siyasi yenilikləri təşviq edən ən mühüm təşkilat Yeni Azərbaycan Partiyası olmuşdur.

Akademik Ramiz Mehdiyevin fikrincə, "dövlətçilik və milli şüur, iqtisadiyyat və sosial quruluş, siyasi sistem və identiklik staqnasiya və regressiya dövrünü yaşadığı o tarixin vaxtdan təxminən 20 il keçəndən sonra cəsarətlə demək olar ki, 1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyevin Prezident olduğu on ilin əsas uzunmüddətli tərkib hissələri aşağıdakılar olmuşdur:

- ölkənin həyatında çox zəruri olan ictimai-siyasi sabitləşmə, demokratik prinsiplərin və təsisatların yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
- dövlət aparatının möhkəmləndirilməsi və iş qabiliyyətli dövlət idarəçilik təsisatlarının formalaşdırılması;
- 1994-cü ildən etibarən Qarabağ cəbhəsində atəşkəs rejimi şəraitində iqtisadi inkişafın əsas prioritetlərinin formalaşdırılması;
- müstəqil dövlətin neft strategiyasının yaradılması, bu strategiyanın əsası olan "Əsrin müqaviləsi" sazişinin imzalanması, ölkəni əsas regional energetik aktora transformasiyasının başlanması;
- "Böyük İpək Yolu" layihəsində fəal iştirak etməklə Azərbaycanın regional logistik mərkəz kimi rolunun dəyişməsi;
- həyat qabiliyyətli tarazlı xarici siyasət modelinin formalaşdırılması;
- müasir və döyüş qabiliyyətli ordunun yaradılması və s.¹²²

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasi kurs ölkəmizə sosial tərəddüddən müvəffəqiyyətlə qaçmaq və davamlı, yenilikçi və suveren inkişaf yolunu götürməyə imkan verdi.

Yaxın keçmişə müraciət edək. "Respublika sarayında "Əsrin müqaviləsi"nin beşinci ildönümünə həsr olunmuş tənətnəli mərasimdə Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse prezidenti, Milli Məclisin deputatı İlham Əliyevin həmin tarixi mərasimdə tarixi çıxışından bir çox məqamlar xalqını sevən heç bir azərbaycanlının yadından çıxa bilməz. O vaxt cənab İlham Əliyev dedi: "Azərbaycanın imici dünya ictimaiyyətinin gözündə xeyli yüksəlmişdir. Azərbaycan əməli işlərlə sübut etdi ki, dünya birliyində öz layiqli yerini tutan, etibarlı, sabit tərəfdaşdır. Dünyada heç bir dövlətə, xüsusi ilə də gənc dövlətə Ağ Evdə, Yelisey Sarayında, Kremlə, Dauning Stritdə kommersion xarakterli müqavilələr imzalamaq nəsib olmamışdır. Bu, Azərbaycana və ilk növbədə onun lideri Heydər Əliyevə böyük hörmətin təzahürüdür. Beləliklə, Heydər Əliyevin neft strategiyasını ardıcıl həyata keçirməsi sayəsində Azərbaycan böyük iqtisadi, siyasi və coğrafi-strateji uğurlara nail olmuşdur"¹²³.

2010-cu il tarixində Dövlət Bayrağı Meydanının tənətnəli açılış mərasimində İlham Əliyevin nitqindən bir parçanı da xatırladaq: "Bildiyimiz kimi, Azərbaycan bayrağı, bizim üçrəngli bayrağımız 1918-ci il noyabrın 9-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə təsdiq edilmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Naxçıvan Ali Sovetinin sessiyasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı Naxçıvanda dövlət bayrağı kimi təsdiq edildi. Eyni zamanda, o vaxtkı Azərbaycan Ali Soveti qarşısında vəsatət qaldırıldı və tələb edildi ki, bu bayraq Azərbaycanın dövlət bayrağı kimi qəbul edilsin"¹²⁴.

¹²³ Mirələmov Hüseynbala. Amalın işığında. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2002, s.81-82

¹²⁴ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin seçilmiş nitqləri. Bakı: SAM center for strategic studies, 2013, s.129, 130

¹²² Heydər Əliyev mənim həyatımda. I cild. Məsləhətçi: Ramiz Mehdiyev; Tərtibçi: İxtiyar Hüseynli. Bakı: "Azərbaycan", 2013, s.12

Respublika Prezidenti öz çıxışında vurğulamışdır ki, "1993-2003-cü illər Azərbaycan üçün həlledici illər olmuşdur. Məhz o illərdə Azərbaycanda iqtisadi, siyasi sabitlik yaranmış, ölkə dünya birliyinə özünü təqdim edə bilmişdir. Biz beynəlxalq təşkilatlara üzv olduq. Azərbaycan bayrağı bütün beynəlxalq təşkilatlarda dalğalanmağa başlamışdır. Azərbaycan xarici tərəfdaşlarla çox uğurlu və qarşılıqlı hörmət əsasında münasibətlər qura bilmişdir. Bu gün Azərbaycan möhkəm əsaslar üzərində uğurla inkişaf edir"¹²⁵.

Yenilikçi inkişafa yardım edən xarici siyasətin sabitləşdirmə faktları Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan global siyasətin aparıcı aktyorları ilə çoxtərəfli, siyasi qarşılıqlı bir sistemin fəaliyyəti üzərində qurulur. Nəticədə, Ümummilli lider Heydər Əliyev ADR dövründə xarici siyasətin əsas prinsiplərinin qorunmasına nail oldu.

2003-cü ildə Prezident İlham Heydər oğlu Əliyevin andıçma mərasimində öz nitqində söylədiyi kimi, "Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycana böyük uğurlar gətiribdir. Bütün sahələrdə Azərbaycan inkişaf edir, uğurlar qazanır. Beynəlxalq aləmdə Azərbaycan yüksəlir, uğurlar qazanır. Azərbaycan beynəlxalq aləmdə özünə layiq yerini tuta bilibdir, Azərbaycanın nüfuzu artıbdır. İndi Azərbaycanla hesablaşsınlar, Azərbaycana hörmət edirlər. Regionda bütün beynəlxalq, irimiqyaslı layihələr Azərbaycanın iştirakı ilə, onun milli maraqlarının nəzərə alınması ilə həyata keçirilir"¹²⁶ Burada, ilk növbədə Ulu Öndərin başlıca ideyalarını və strateji inkişaf istiqamətlərini davam etmək əzmi qeyd olunmalıdır. Həmin nitqində Prezident İlham Əliyev dövlətin gələcək inkişaf perspektivlərindən danışaraq, həmçinin vurğulamışdır ki, "xüsusilə qeyri-neft sektoruna böyük diqqət göstəriləcəkdir. Yeni zavodlar, fabriklər istifadəyə veriləcəkdir. Sahibkarlığın inkişafı üçün tədbirlər planı,

¹²⁵ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin seçilmiş nitqləri. Bakı: SAM center for strategic studies, 2013, s.130

¹²⁶ Yenə orada, 97

Azərbaycanda iqtisadi inkişaf proqramı hazırlanır. Bu çoxşaxəli inkişaf proqramı Azərbaycanı qısa müddət ərzində zəngin dövlətə çevirməyə imkan verəcəkdir".

Beləliklə, tarixin həm xalq, həm də görkəmli şəxsiyyətlər tərəfindən yaradılmasını əyani şəkildə Azərbaycan xalqının lideri, Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyətində, həyat və yaradıcılığında görürük. Onun siyasi fəaliyyətinin strateji xəttini bu gün ölkəmizin siyasi elitasının görkəmli nümayəndələri uğurla davam edirlər.

Dahi lider Heydər Əliyev öz fəaliyyəti, seçdiyi strateji addımlar vasitəsilə Azərbaycanda yeni iqtisadi-siyasi reallıqların formalaşmasına qısa bir müddətdə siyasi təfəkkür ölçülərinin dəyişilməsinə nail oldu. Nəticədə, totalitarizmdən demokratiyaya keçid təmin olundu, bazar iqtisadiyyatı şəraitində azad rəqabət formalaşdı, ənənəvi düşüncə tərz iqtisadi, mənəvi siyasi azadlıq zəminində formalaşmağa başladı. Hakimiyyət ölçüləri neqativ ölçülərdən pozitivə doğru hərəkət etməyə başladı, hakimiyyət, cəmiyyətin siyasi təşkili demokratik siyasi təfəkkür və düşüncə üzərində qurulmağa başladı. Ulu Öndər Heydər Əliyev şəxsiyyəti, onun dühası cəmiyyətdə yeniləşmiş ideoloji və psixoloji stereotiplərin formalaşması ilə nəticələndi. Nəticədə, Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi müasir siyasət yeniləşmiş hakimiyyət strukturları tərəfindən həyata keçirilir.

3.2. Milli prioritetlərin müəyyən edilməsində İlham Əliyevin rolu

Siyasi prioritetlərin təyin olunması işində siyasi idarəçiliyin təşkili xüsusi rol oynayır. Real inzibati fəaliyyətin quruluşu bəzən bürokratiyanın klassik nəzəriyyəsindən çox uzaq olur. Müstəqillik illərində Azərbaycan Respublikasının hakimiyyət strukturunda idarəçilik forma və üsulları təyin olunmuşdu. İnzibati qurum hakimiyyətin fəaliyyət sistemində elə bir vəziyyət tutur ki, ictimai qurumların, vətəndaş cəmiyyətinin, sosial təsisatların geniş fəaliyyəti üçün də yer qalır.

Cəmiyyətin idarə olunmasında inzibati və vətəndaş qurumlarının birgə əməkdaşlığı zərurəti meydana gəlmişdir. Azərbaycan Respublikasında inzibati qurumlar üzərində sosial nəzarətin təşkilində siyasi təmsilçilik və liderlik tələbləri baxımından işlər həyata keçirilməkdədir. Müasir Azərbaycan reallıqlarında siyasi reytingə bu baxımdan Respublika Prezidenti İlham Əliyev başçılıq edir.

İlk növbədə, idarəçilik problemi liderlik hadisəsi ilə bağlıdır. Müasir dövrdə, ictimai həyatda insan amilinin rolunun artması siyasi liderlik probleminin sosial-praktik əhəmiyyətinin artması ilə nəticələnmişdir, məhz buna görə siyasi liderlik problemi hal-hazırda bir problem olaraq ön plana çəkilmişdir. İnsanların sosial fəallığı artdığı bir dövrdə liderlik probleminə də maraq artır, bunu da müxtəlif tədqiqatların sayının artmasında görmək olar.

Müasir Azərbaycan sürətli addımlarla müstəqil dövlət quruculuğu yolunu şəərəflə gedir; burada baş verən dəyişikliklər siyasi hakimiyyətin formalaşmasında və fəaliyyətində siyasi liderin rolunu olduqca vacib edir. Beləliklə, cəmiyyətin sosial-siyasi həyatında siyasi liderlik probleminə sosioloji baxımdan yanaşmaq aktual olaraq qalır.

Cənab İlham Heydər oğlu Əliyev 1961-cil dekabrın 24-də Bakı şəhərində anadan olub. 1967-1977-ci illərdə Bakı şəhərində orta mək-

təbdə oxumuş, 1977-ci ildə Moskva Dövlət Beynəlxalq Əlaqələr İnstitutuna (MDBƏİ) daxil olub. 1982-ci ildə MDBƏİ-ni bitirən İlham Əliyev həmin İnstitutun aspiranturasına daxil olmuş, 1985-ci ildə tarix elmləri namizədi dərəcəsini almışdır. 1985-1990-cı illərdə MDBƏİ-də müəllim işləmiş, 1991-1994-cü illər ərzində özəl biznes sahəsində çalışmış və bir sıra istehsal-kommersiya müəssisələrinə rəhbərlik etmişdir. 1994-cü ildən 2003-cü ilin avqust ayınadək Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti, sonra isə birinci vitse-prezidenti olmuşdur. Siyasi elmlər doktorudur.

O, 1995-ci və 2000-ci illərdə Milli Məclisə üzv seçilmişdir. 1997-ci ildən Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti olan İlham Əliyev Olimpiya hərəkətinin inkişafındakı xidmətlərə görə Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin ali ordeni ilə təltif edilmişdir. 1999-cu ildə YAP sədrinin müavini, 2005-ci ildə isə partiyanın sədri seçilib. 2001-2003-cü illərdə AŞPA-da Milli Məclisin nümayəndə heyətinin rəhbəri olan İlham Əliyev 2003-cü ilin yanvarında AŞPA sədrinin müavini seçilib. 2003-cü ilin avqustunda baş nazir olan İlham Əliyev həmin il oktyabrın 15-də keçirilən prezident seçkisində qalib gəlmişdir.

Prezident seçkilərində seçicilərin 76%-dən çoxu İlham Əliyevin lehinə səs vermiş və O, 2003-cü il oktyabrın 31-də vəzifəsinin icrasına başlamışdır. 2004-cü ilin aprelində AŞPA-nın fəaliyyətində fəal iştirakına və Avropa ideallarına sədaqətinə görə AŞPA-nın fəxri üzvü diplomu və AŞPA medalı ilə təltif edilmişdir. Azərbaycan, rus, ingilis, fransız, türk dillərini mükəmməl bilir. İlham Əliyev siyasətinin ana xəttini heç şübhəsiz ki, Azərbaycanın milli maraqlarının qorunması, rəhbəri olduğu dövlətin beynəlxalq arenada nüfuzunun artması və Vətənin siyasi-iqtisadi-mədəni planda daha da güclənməsi və inkişaf etməsi təşkil edir¹²⁷.

¹²⁷ Heydər Əliyevin alternativsiz siyasəti prezident İlham Əliyevin fəaliyyətində uğurla davam etdirilir // "Səs", 26 aprel 2017-ci il

2008-ci il oktyabrın 15-də keçirilən seçkilərdə seçicilərin 88,73% səsini qazanan İlham Əliyev ikinci dəfə 2013-cü ildə 2018-ci ildə prezident seçilmişdir (84,54% səs çoxluğu ilə). Üçüncü dəfə, 2018-ci ilin aprel ayının 11-də İlham Əliyev 86,02 % səs toplayaraq yenə də Prezident vəzifəsinə seçildi. 2003-cü ildə yeni prezident Fransaya və Rusiyaya ilk rəsmi səfərlərini etdi. Bu uğurlu səfərlər təsdiqləndilər ki, Prezident Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan balanslaşdırılmış xarici siyasət kursu əzmlə davam etməkdədir¹²⁸.

Siyasət cəmiyyətdəki ictimai əlaqələrin yalnız bir növüdür. Siyasi idarəetmə məsələləri ilə yanaşı, digər idarəetmə növləri də vardır: inzibati, hüquqi, iqtisadi, sosial-mədəni və s. Siyasi rəhbərlik digər idarəetmə növlərindən üstündür. Ortaya çıxan sosial problemlərin və münaqişələrin həllində bütün digər idarəetmə növləri təsirsiz olduqda, hakimiyyətin gücünə əsaslanan siyasi üsulları tətbiq etmək lazımdır. Bu, siyasi hakimiyyətin bütün digər formalarından fərqlənən gücün və onun tətbiqi imkanının bir atributudur.

İdarəçilikdə "müasir dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsi yeni bir fenomeni – "keyfiyyət inqilabı"nı aşkara çıxarmışdır. Xüsusilə də, "Yaponiya möcüzəsi" timsalında bu, geniş müzakirə olunur. "Keyfiyyət inqilabı" daimi, ardıcıl təkmilləşməyə, gələcəyə oriyentasiyanı, daha dəqiq deyilsə, "məqsədlərin daimiliyini" elmi prinsip kimi əsas hesab edir. Bu, yeni, uzunmüddətli perspektiv üçün hesablanmış strategiyadır. Bütün sahələrdə keyfiyyət dəyişikliklərinə, ölkədə və dünyada uğurların davamlılığına xidmət edir"¹²⁹.

1 oktyabr 2003-cü ildə Prezident Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına müraciətindən İlham Əliyevə verdiyi dəyər və qiyməti görmək olur: **"Üzümü sizə – həmvətənlərimə tutaraq qarşıdan gələn prezident seçkilərində prezidentliyə namizəd, mənim siyasi vari-**

¹²⁸ Azərbaycan Prezidenti. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2004, s.253

¹²⁹ Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşüncələr. Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, s.19

sim, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin I müavini İlham Əliyevi dəstəkləməyə çağırıram. O, yüksək intellektli, pragmatik düşüncəli, müasir dünya siyasətini və iqtisadiyyatını gözəl bilən, enerjili və təşəbbüskar bir siyasətçidir. Sizi əmin edirəm ki, həm İlham Əliyev, həm də Yeni Azərbaycan Partiyası bundan sonra da xalqımızın ən layiqli övladlarını öz ətrafında sıx birləşdirəcək, Azərbaycan dövlətinin inkişafı və xalqımızın firavanlığı yolunda çox işlər görəcəklər. İnanıram ki, mənim axıra çatdıra bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri, İlham Əliyev başa çatdıra biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə ümidlər bəsləyirəm"¹³⁰.

Xalq, Heydər Əliyevin siyasi kursuna alternativ olmadığını başa düşən, strateji islahatların gedişatının layiqli davamçısı olan İlham Əliyevi görmək üçün öz sözünü demişdir.

Məlum olduğu kimi, Milli Olimpiya Komitəsinin sədri İlham Əliyev idmanda Azərbaycan gənclərinin real potensialını aşkar etdikdən sonra Yeni Azərbaycan Partiyasının birinci qurultayında YAP-ın sədr müavini vəzifəsində Azərbaycan gənclərini ölkənin siyasi həyatında aparıcı qüvvəyə çevirə bildi. Həm də cəmiyyətdə nüfuz qazanmış və insanların etimadını doğruldan gənclərin potensialını Azərbaycanın daxili və xarici siyasətində inkişaf etdirə bilmişdir. Bu fəaliyyətin nəticəsi Azərbaycanın Avropa Şurasında tanınması idi.

Ümumiyyətlə, Ümummilli Liderin layiqli varisi olan Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi kursu uğurla inkişaf etdirən siyasi bir şəxsiyyətdir. Xatırladaq ki, dünya şöhrətli ali təhsil müəssisələrindən biri olan Moskva Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunu bitirən cənab İlham Əliyevin yüksək zəkası, istedadı və qabiliyyətləri diplomatiya elminə aid biliklərə köklənmişdir və bu sahədə ali məktəbdə qazandığı nəzəri biliklərini təcrübi bacarıqları ilə siyasət və idarəetmə sahələrində məharətlə tətbiq edir. Peşəkar dövlət

¹³⁰ Andriyanov Viktor., Mirələmov Hüseynbala. İlham Əliyev. M.: Molodaya Qvardiya, 2007, s.250

adamı kimi formalaşmış cənab İlham Əliyevin yüksək intellekti, istedadı, şəxsiyyəti, dövlətçilik məharəti ümumi vəhdət təşkil edir. İntellektlə istedadın, ənənə ilə novatorluğun, keçmişlə gələcəyin üzvu vəhdətinə, yaradıcı sintezinə nail olmaq qabiliyyəti, Azərbaycanın dünəni, bugünü və sabahına sonsuz, sarsılmaz sədaqət bunlar İlham Əliyev şəxsiyyətini hər kəsə sevdiren cəhətlərdir. Mövcud reallıqlar Azərbaycanın müasir dövlətçilik tarixində İlham Əliyev faktorunun prioritet, həlledici mahiyyətini bir daha ortaya qoyur.¹³¹

Azərbaycan artıq bütün regionun iqtisadi mərkəzi rolunu uğurla həyata keçirir. Coğrafi mövqe, təbii ehtiyatlar, əməkdaşlıq bacarığı, sözünə sadıqlıq və ən əsası, aydın və düşüncəli bir dövlət siyasəti – bunların hamısı bölgənin iqtisadi və nəqliyyat mərkəzi kimi Azərbaycanın yüksək statusunu təmin etmək üçün tətbiq edilir. Ölkədə fundamental iqtisadi islahatlar həyata keçirmişdir. Ölkələrin ümumi inkişafına böyük təkan verən bölgələrdə infrastruktur layihələr həyata keçirilmiş və keçirilməkdədir. Eyni zamanda, nəhəng transmilli infrastruktur layihələri Avrasiyanın enerji və nəqliyyat xəritəsini dəyişib. Həmçinin, gündəlik fəaliyyətimizdə Azərbaycan xalqının həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması üçün praktik addımlar atılmışdır.

Cənab İlham Əliyev Prezident seçildəndən sonra Heydər Əliyevin siyasi kursunu davam etdirəcəyini və bunu əməli surətdə həyata keçirməsini bəyan etməsi ilə hər bir Azərbaycan vətəndaşının arzusu – reallaşdırdı. Heydər Əliyevin siyasi kursunun davam etdirilməsi isə ilk növbədə əldə edilən uğurların daha da çoxalması, dövlətçiliyimizin əbədiliyi deməkdir¹³².

Dünyanın nüfuzlu siyasətçiləri, o cümlədən Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putin İlham Əliyevə, onun anadan

¹³¹ Hacıyev Şəmsəddin. Elmi əsaslara söykənən davamlı inkişaf strategiyasının müəllifi: Azərbaycanın özü qədər əbədi. //XXI Əsrin Lideri İlham Əliyev-50. Müstəqil lider, İctimai-siyasi, Publisistik beynəlxalq jurnal. № 04(42) dekabr 2011, s.11

¹³² Məlikli G. Heydər Əliyev Fənomeni və Azərbaycanda Müstəqil Dövlət Quruculuğu Strategiyası // Dirçəliş-XXI əsr, № 141-142/ 2010, s.144

olmasının 50 illiyi münasibətilə təbrik məktubunda yazmışdır ki, "Azərbaycan dövlətinin inkişafının sosial-iqtisadi, mədəni sahələrdə sanballı uğurlar qazanılması və beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsi ilə əlamətdar olan ən mühüm dövrü bilavaitə Sizin adınızla bağlıdır. Siz öz xalqınızın əsl lideri, onun amal və istəklərinin ifadəçisiniz. Sizin həm ölkədə, həm də onun hüdudlarından kənarda yüksək siyasi nüfuzunuz şəxsizdir. Səmərəli Rusiya-Azərbaycan əməkdaşlığının inkişafına Sizin şəxsi töhfənizi xüsusi qeyd etmək istərdim. Sizin yaradıcı səyləriniz sayəsində ölkələrimizin tərəfdaşlığı durmadan genişlənir, keyfiyyətə yeni səviyyəyə çıxır"¹³³.

Bildirdiyimiz kimi, xalqın həyat səviyyəsi, onun rifahı siyasi rejim və hər bir vətəndaşın dövlət işlərində iştirak dərəcəsi ilə təyin olunur. Siyasi meyillər və elektoral seçim öz növbəsində insan hüquqları və azadlıqlarının təmin olunması səviyyəsi ilə ölçülür. Dövlətin gücü və mövcud insan haqları və azadlıqları arasında düzgün balansə nail olmaq üçün həm də zəruri sosial siyasətə nail olmaq lazımdır. Sosial siyasət bir təsirli sosial amil olduğunu, öz dəyərliliyini ölkənin sosial inkişafının yüksəldilməsində həmişə təsdiqləmişdir. Bu işlərdə sosial siyasətin bir sıra göstəriciləri var ki, onların inkişaf həddi dövlətin qüdrətini daha da artırır. Bura daxildir: bazar iqtisadiyyatının formalaşması xüsusiyyətləri, təhsil sisteminin səviyyəsi və keyfiyyəti, sosial strukturda əks qütblərdə yerləşən qrup və təbəqələrin formalaşması və inkişaf xüsusiyyətləri, demoqrafik proseslər, insanların mənəvi-psixoloji durumu, yəni onların şüurunda müxtəlif sosial normalar və dəyərlərin nisbəti və s.

Bu sahədə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial siyasət və milli təhlükəsizlik həddi arasında nisbət

¹³³ XXI Əsrin Lideri İlham Əliyev-50. Müstəqil lider, İctimai-siyasi, Publisistik beynəlxalq jurnal. № 04(42) dekabr 2011, s.5

müxtəlif ola bilər¹³⁴. Məlum olduğu kimi, dövlət qüdrətinin əsas göstəricilərindən və onun siyasi təhlükəsizliyinin təminatlarından biri insan kapitalıdır. Bu mövzu artıq uzun müddətdir ki, tədqiqat obyektı olaraq qalır, bu da təsadüfi deyil. Bildiyimiz kimi, bütövlükdə insan cəmiyyətinin tarixi, mənəvi fikir, bunun da daxilində fəlsəfənin tarixi ümumbəşəri, hətta ümumkainat miqyaslı məsələlərin öyrənilməsi istiqamətində getmişdir. Bu problemlər sırasında ontologiya və qnoseologiya, insan və Kainat, insan və Allah, insan və təbiət və s. məsələlər tədqiq olunur. Problemlər əfsanələr, rəvayətlər, inanclar şəklində, dini sistemlərin yaradılmasında, incəsənətdə, dildə, mədəniyyətdə, insan mahiyyəti və onun şəxsiyyətlərarası münasibətlərində ifadə olunmasında, yaşamağın mənasında axtarılır və təhlil olunurdu.

Müasir dövrdə göstərilən istiqamətdə bir çox sosial və humanitar elmlərin (o cümlədən politologiya) nümayəndələri öz səylərini əsirgəmir. Burada, məsələn, P.Burdye, C.Stiglits, C.Koleman və s. əsərlərini göstərmək olar¹³⁵. Cəmiyyət haqqında elm olan politologiya insan cəmiyyətinin fəaliyyətinin bir çox sahələrindən faydalanır. Bunların sırasında sosial siyasət məsələləri də durur. Aydındır ki, sosial siyasətin milli təhlükəsizlik baxımından əhəmiyyətli də qiymətləndirilir. Cəmiyyətin məlum sosial-siyasi və humanitar qaydalar baxımından normal fəaliyyət göstərməsi həm də mükəmməl sosial siyasət sisteminin fəaliyyətini nəzərdə tutur. Belə siyasət vasitəsilə

¹³⁴ Мамедов Ф. человеческий капитал: возможности культурологического подхода к анализу и оценке // Культурологический журнал, 2012, № 1(7), с. 1-7; Нуреев Н. М. Человеческий капитал и проблемы его развития в России. // <http://rustem-nureev.ru/wp-content>; Сметанин С. И. Социологические проблемы социальной политики большого города: на материалах г. Тюмени. Авторефер. дисс. ... канд. соц.наук, М., 1998, 24 с.

¹³⁵ Бурдье П. Начала. Сборник статей. Socio-Logos M.: 1994. 288 с.; Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital // Social Capital: a Multifaceted Perspective / Eds. P. Dugupta, I. Serageldin. Wash. DC: World Bank, 2000. P. 19. D'Hombres B, McKee M, Rocco L, Suhrcke M. Does social capital determine health? Evidence from eight transition countries. HealthEcon 2010; 19: 56-74; Serageldin I, Grootaert C. Defining Social Capital: An Integrating View // Social Capital: a Multifaceted Perspective / Eds. P. Dugupta; Serageldin. Wash. DC: World Bank, 2000. P. 44-68

insanın hüquqları və azadlıqları tam şəkildə təmin olunur ki, nəticədə şəxsiyyətin tam özünüifadəsi mümkün olur.

Bu baxımdan müasir Azərbaycanda həyata keçirilən sosial siyasətin əsas istiqamətlərinin nəzərdən keçirilməsi müəyyən maraq doğurur. Bu siyasətin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında rolu necədir? Məlumdur ki, sosial kapitalın qorunub saxlanması və inkişafı məsələsi artıq XIX əsrin ikinci yarısında bütün aydınlığı ilə meydana gəldi. Bu zaman əmək və kapital arasında münasibətlərin kəskinləşməsi xalq hərəkətlərinə, üsyanlara gətirdi. Tarix göstərir ki, məhz burada həmin dövrdə öz həllini tapmayan insan hüquqları və azadlıqları məsələləri bir sıra radikal mövqeli hərəkətlərin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır. Bunlar sırasında tred-yunion təşkilatlarını, anarxizm hərəkətini, müxtəlif tipli və formalı sosial siyasi çıxışlarını və proseslərini (məsələn, faşizm, sosializm və s.) göstərmək olar.

Adları çəkilən hallarla yanaşı burada həm də idarəçilikdə yeni bir istiqamətin formalaşmasını göstərmək olar, bu da insani münasibətlər nəzəriyyəsi olmuşdur. Bu nəzəriyyənin əsasını A.Fayol qoymuşdur¹³⁶.

Tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, "insan kapitalı" anlayışı ilk olaraq iqtisadçı T.Şultsun əsərlərində qeyd edilmişdir. Şults inkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişafını təhlil edərkən belə bir qənaətə gəlmişdir ki, kasıb adamların həyat səviyyəsi onların fəaliyyət sahəsinin xüsusiyyətlərindən yaxud istifadə etdiyi texniki qurğularından yox, əsasən biliklərindən asılı idi. O, qeyd edirdi ki, burada əsas məsələ onların savadlılığı və yaxud bilikləridir. Biliklər ya anadangəlmə (qabiliyyət şəklində) ya da ki, əldə edilmiş şəkildə olur. Hər bir insan bir sıra gen kompleksi ilə dünyaya gəlir, onun anadangəlmə bacarıq və qabiliyyətlərini bildirir. Xüsusiyyətlər və keyfiyyətlər kənardan müdaxilə yolu ilə daha da gücləndirilə bilər. Bunlara biz sosial kapital deyirik¹³⁷.

¹³⁶ Файоль Анри. Общее и промышленное управление. Под редакцией С.Н. Татарникова М.: 1916. // <http://besonus.narod.ru/Fayol.htm>

¹³⁷ Фиценс Жак. Человеческий капитал: как измерить и увеличить его стоимость. Интернет-журнал «Эксперт» // <http://www.botexpert.com.Ua/Articles>.

İnsan kapitalı keyfiyyətinin təhlilində, ictimai hadisələrə onun təsiri səmərəliliyinin ölçülməsində təhsil, demoqrafiya, əmək bazarı və miqrasiya başlıca məsələlər hesab olunur. İlk növbədə, insan kapitalının yüksək səmərəsi istehsalda (yəni əmək və kapital sahəsində) tələb olunur.

Bu səbəbdən sosial siyasətin problemləri hər dövlətin diqqət mərkəzində durur. Tədqiqatlar aparılır, lazımlı qənaətlər çıxarılır və sosial həyatın müxtəlif sferalarında, layihələrdə tətbiq olunur, bu da sosial rifahın, təhsilin və həyat səviyyəsinin artmasının möhkəm təminatçısına çevrilir.¹³⁸ Burada qloballaşma ilə bağlı transformasiya prosesləri şəraitində sosial siyasətin formalaşması, müxtəlif regionlarda, həyat sferalarında, əhalinin müxtəlif təbəqələrinə aid sosial siyasətin həyata keçirilməsi xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilir. Bu zaman bütün sosial problemlərin həllinə hərtərəfli yanaşmanı təmin etmək çox əhəmiyyətlidir. Əhalinin ehtiyacları və ölkənin milli təhlükəsizliyi ilə bağlı maraqları nöqtəyi-nəzərindən düzgün siyasətin formalaşması, bütövlükdə, keçirilən sosial siyasətin nəticələrinin hakimiyyətin və ölkənin imicinə təsirini nəzərə alır.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Əmək və Sosial siyasət komitəsinin sədri, siyasi elmlər doktoru, professor Hadı Rəcəbli düzgün vurğulamışdır ki, "sosial siyasətin başlıca həyata keçiricisi hesab olunan dövlət cəmiyyəti birləşdirən mərkəzi siyasi təsisat olub, ali hakimiyyət səlahiyyətlərini cəmləşdirərək, sosial münasibətləri idarəetmə və məqsəduyğun şəkildə tənzimləmə xüsusiyyətinə malikdir. Dövlət müəyyən ərazidə əhalinin birgəyaşayışının müvafiq norma və qaydalarını mühafizə edən təsisatdır".¹³⁹

Bazar iqtisadiyyatı şəraiti iş yerlərində əhalinin ehtiyaclarını, həmçinin istehlak strukturunu nəzərə alan sosial bazar iqtisadiy-

¹³⁸ Мамедов Ф. человеческий капитал: возможности культурологического подхода к анализу и оценке // Культурологический журнал, 2012, № 1(7), с. 1-7

¹³⁹ Рəcəбли Хаді. Azərbaycan Respublikasının Sosial Müdafiə Sistemi. Bakı: "MBM" nəşriyyatı, 2012, s. 62

yatının formalaşması ehtiyacına gətirib çıxarır. Sosial siyasətin əsas məqsədi sosial ədalətə nail olmaqdır. Aydındır ki, bir çox səbəblərə görə ona tam nail olmaq çətindir, ancaq vətəndaşlar bu istiqamətdə hakimiyyətin bütün cəhdlərini düzgün qiymətləndirməlidirlər. Azərbaycanda sosial siyasət ümumi dövlət idarəçilik sistemində əsas prioritetlərdən biridir. Məlumdur ki, son illərdə Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsi 49 faizdən 11 faizə qədər azaldı¹⁴⁰. Bu isə sosial siyasətin əsas istiqamətlərinin reallaşdırması templərinin ciddi göstəricilərindən biridir. Eyni zamanda əmək haqqı, məşğulluq və əhalinin sosial müdafiəsi böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu istiqamətdə də təqdirə layiq işlər aparılır.

2012-ci ildə prezidentin sərəncamı ilə bütün növ əmək pensiyalarının sığorta hissəsi 5,7 faiz məbləğində artırılmışdır. Bundan əlavə "Əmək pensiyaları haqqında" qanuna edilmiş bir sıra dəyişikliklər nəticəsində 900 min nəfərə yaxın pensiyaçının pensiyası yenidən hesablanmış və onlara müvafiq olaraq orta hesabla 40 faiz artım edilmişdir. Təhsil və elm işçilərinin sosial müdafiəsini gücləndirmək məqsədilə 25 il elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul elmlər doktorunun pensiyasına 200 manat, elmlər namizədinin pensiyasına isə 120 manat əlavə edilmişdir. Ölkə üzrə əmək pensiyalarının orta aylıq məbləği 28 faiz artmış və 145 manat olmuşdur. Yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin məbləği 2016-cı il fevralın 1-dən 10 faiz artırılaraq 110 manat müəyyən edilmişdir. Bu kimi halları nəzərə alaraq 01 yanvar 2018-ci ildən etibarən əmək haqqı məbləğinin hesablanma qaydası dəyişdirildi.¹⁴¹

2018-ci ilin yanvarından "Elmi və elmi-pedaqoji fəaliyyət sahəsində çalışan elmi dərəcəsi və elmi adı olan şəxslərin vəzifə maaşlarına elmi dərəcələrə və elmi adlara görə ödənilən əlavələrin məbləğinin

¹⁴⁰ Министерство труда и социальной защиты населения представит 11 видов е-услуг. // www.contact.az/docs.

¹⁴¹ <http://www.gun.az/politics/18620>

müəyyən edilməsi haqqında" qərar verilib. Elm və elmi-pedaqoji fəaliyyət sahəsində çalışan elmi adı (dosent və professor) olan şəxslərin vəzifə maaşlarına elmi adlara görə ödənilən əlavələrin məbləği "Dövlət və bələdiyyə təhsil müəssisələrində işləyən elmi-pedaqoji kadrların vəzifə maaşlarına elmi dərəcələrə və elmi adlara görə əlavələrin həcmnin müəyyən edilməsi haqqında" Nazirlər Kabinetinin 2010-cu il 27 may tarixli 98 nömrəli qərarında nəzərdə tutulmuş həcmdə müəyyənləşdirilib. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlarda çalışan işçilərə elmi dərəcəyə və elmi ada görə aylıq vəzifə maaşlarına müəyyən edilən əlavələr dövlət büdcəsinin xərclərində həmin müəssisə və təşkilatlar üçün nəzərdə tutulan müvafiq vəsaitlər hesabına ödəniləcək. Elmi dərəcəyə və elmi adlara görə müəyyən edilən əlavələr işçi tam ştat üzrə işlədikdə 100 faiz, yarımştat üzrə işlədikdə isə nəzərdə tutulan məbləğin 50 faizi həcmində ödəniləcək.¹⁴² Dövlət 2018-ci il yanvarından isə bütün dövlət büdcəsindən maliyyələşən müəssisə və təşkilatlarının işçilərinin əmək haqlarını 10% qaldırılması haqqında sərəncam isə minlərlə vətəndaşın sosial rifah tərzinin daha da yaxşılaşmasına kömək etmiş oldu. AMEA-nın 61 nəfər əməkdaşına mənzillərin verilməsi isə alimlərin həyat, mənzil şəraitinin yaxşılaşmasına səbəb oldu. Bu isə ölkəmizdə aparılan sosial siyasətə bariz münunədirki, belə addım hələ heç bir Avropa ölkəsində atılmayıb. Ölkədə yoxsulluğun azaldılması istiqamətində də genişmiqyaslı işlər görülməkdədir. 2003-2004-cü illərdə dövlət büdcəsindən yoxsulluğun azaldılması üçün 1,7 mlrd. ABŞ dolları xərclənmişdir. Respublikada yoxsulluğun səviyyəsi 2002-ci ildə 49%, 2003-cü ildə 44, 7%, 2004-cü ildə 40, 2%-ə, 2005-ci ildə isə 29% oldu. 2007-ci ilin statistikasına görə yoxsulluq həddi 15,8 faiz təşkil etmişdir. 2018-ci il yanvarın 10-da prezident İlham Əliyevin sədrliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2017-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan

¹⁴² [http:// www.publika.az](http://www.publika.az)

iclasında Prezident Əliyev bildirib ki, ilin yekunlarına görə Azərbaycanda işsizlik 5 faiz, yoxsulluq isə 5,4 faiz səviyyəsindədir". Dövlət büdcəsində nəzərdə tutulan vəsaitlərin sosial müdafiə, elm, səhiyyə və digər sahələrdə qəbul edilmiş məqsədli dövlət proqramları "2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı", «Azərbaycan Respublikasında yeni ümumtəhsil məktəblərinin tikintisi, mövcud məktəblərin əsaslı təmiri və müasir tədris avadanlıqları ilə təmin olunmasına dair Proqram (2005-2009-cu illər)», «Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı», «Azərbaycan Respublikasında məktəbəqədər təhsilin yeniləşdirilməsi Proqramı (2007-2010-cu illər)», «Azərbaycan Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan (sağlamlıq imkanları məhdud) uşaqların təhsilinin təşkili üzrə İnkişaf Proqramı», «Xüsusi istedadla malik uşaqların (gənclərin) yaradıcılıq potensialının inkişafı üzrə Dövlət Proqramı (2006-2010-cu illər)», «Azərbaycan Respublikasında dövlət uşaq müəssisələrindən uşaqların ailələrə verilməsi (De-institusionalizasiya) Dövlət Proqramı (2006-2015-ci illər)», «Texniki-peşə təhsilinin inkişafı Dövlət Proqramı (2007-2010-cu illər)», «2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının ali təhsil sistemində islahatlar üzrə Dövlət Proqramı», «Xroniki böyrək çatışmazlığı üzrə Tədbirlər Proqramı, «Hemofiliya və talassemiya irsi qan xəstəlikləri üzrə Dövlət Proqramı», «Şəkərli diabet üzrə Dövlət Proqramı», «Onkoloji xəstələrin şiş əleyhinə əsas preparatlarla təminatı üzrə Tədbirlər Proqramı», «Yoluxucu xəstəliklərin immunoprofilaktikasına dair Tədbirlər Proqramı», «Ana və uşaqların sağlamlığının qorunması üzrə Dövlət Proqramı», «Qanın, qan komponentlərinin donorluğu və qan xidmətinin inkişafına dair Dövlət Proqramı», «Elektron Azərbaycan Dövlət Proqramı», «Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı (2005-2009-cu illər)» əsasında xərclənməsi qeyd olunan sahələrin daha da inkişafına xidmət edir. Cənab İlham

Əliyevin sosial siyasətində ilk növbədə problemləri yaradan səbəbləri aradan qaldırmaq üçün tədbirlər həyata keçirilir, müvafiq dövlət proqramları qəbul olunur. Azərbaycan Respublikasında əhalinin ekoloji tələblərə cavab verən keyfiyyətli içməli su ilə təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində dövlət tərəfindən keçirilmiş bir sıra tədbirlər nəticəsində onlarca yaşayış məntəqələrində modul tipli sutəmizləyici qurğular quraşdırılmışdır ki, bu da insanların sağlamlığının qorunmasına, eləcə də böyrək çatışmazlığı xəstəliklərinin baş verməsinin azaldılmasına imkan verəcəkdir.¹⁴³

Demokratik cəmiyyətdə həyata keçirilən sosial siyasətin məqsədi təkcə bu günü deyil, əhalinin sabahını da mütləq nəzərə almalıdır. Bu siyasət elə bir şərait yaratmalıdır ki, insanlar əmək fəaliyyəti ilə yaxşı məşğul olsunlar, yüksək sosial fəallıq göstərərək cəmiyyətin maddi rifahının yaxşılaşdırılması sahəsində təməli möhkəmləndirsinlər və onun sosial təminat səviyyəsini yüksəltsinlər.¹⁴⁴

Məlumdur ki, Azərbaycan resurslar baxımından böyük iqtisadi imkanlara malikdir, bu isə sosial siyasətin uğurlu həyata keçirilməsi üçün şərait yaradır. Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi respublikada əmək bazarının nizama salınması üçün lazımi səlahiyyətlərə malikdir. Azərbaycanda maddi ehtiyacı olan vətəndaşlara ünvanlı sosial yardım da verilir. Bundan başqa, Dövlət Qarabağ müharibəsi əlilləri və şəhid ailələrinə də xüsusi qayğı göstərir. Dövlət tərəfindən onlara mənzil, maşın, pul vəsaitləri ayrılır. Ekspertlər hesab edirlər ki, «yalnız bu siyasətin sayəsində, Azərbaycan dünya iqtisadi böhranını keçirə bildi»¹⁴⁵.

Müasir Azərbaycanın inkişafının ictimai-iqtisadi modelinə çox amillər, ilk növbədə onun tarixi inkişaf yolu (xüsusən son iki-üç

¹⁴³ Məlikli G. Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyində sosial siyasətin yeri və rolu. "İndiqo" mətbəəsi, Bakı: 2018.

¹⁴⁴ Rəcəbli Hədi. Azərbaycan Respublikasının Sosial Müdafiə Sistemi. Bakı: "MBM" nəşriyyatı, 2012, s. 28

¹⁴⁵ В Азербайджане проводится мощная социальная политика. // <http://www.newsazerbaijan.ru>.

yüzillik ərzində) təsir göstərdi. Qloballaşma şəraitində sosial əməkdaşlığa nail olmaq üçün insana istiqamətlənmiş iqtisadiyyatı, ölkənin Konstitusiyasında öz əksini tapmış baza hüquq və azadlıqlarını təmin etmək lazımdır. Bir sıra şərtlər var ki, ölkənin imicinə, hadisələrin inkişafına, regionda onun vəziyyətinə az və ya çox dərəcədə təsir göstərir. Məlumdur ki, ölkənin qüdrəti bir çox amillər, o cümlədən sosial siyasət üzərində qurulur. Bununla belə, birinci yerdə hərbi strategiyayı və müdafiə gücünü və həyat səviyyəsini təyin edən iqtisadi qüdrət durur. Güclü iqtisadiyyat ölkənin təhsil, elm, məişət, kapital tutumlu istehsal, yeni texnologiyaların inkişafı və s. kimi sferaların inkişafına təsir etməyə qadirdir.¹⁴⁶

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf göstəriciləri bu fikri təsdiq edir ki, həmin potensial ildən ilə artır. Bununla belə məsələnin keyfiyyət tərəfi də var, yəni sənayedə və kənd təsərrüfatında infrastrukturun və xidmət sferasının inkişafı, əmək bazarının keyfiyyət göstəriciləri, enerjiyə qənaət edən və enerji tutumlu texnologiyaların nisbəti göstərir ki, burada hələ həll olunmamış çox problem var. Hələ ki, neft amilindən asılılıq aradan qaldırılmamışdır.

«Friedrich Ebert Foundation» fondunun hesabatında qeyd edilir ki, dövlət büdcəsi neft gəlirlərinin hesabına 15 dəfə artdı. Büdcədən əhalinin sosial ehtiyaclarına təxminən 25-30% xərclənir. Bütün bunlar neftin satışından gəlirlərin hesabına olur, bu da kölgə iqtisadiyyatında imkanların genişlənməsinə gətirib çıxarır, həm də tikinti və xidmət sahəsinin (ticarətsiz), həmçinin əmək haqqının, pensiyaların və maddi yardımların səviyyəsinin artmasına, belə sferalarda fəaliyyətin genişlənməsinə gətirib çıxarır.¹⁴⁷

Müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoyan ölkə bir çox problemlərin, o cümlədən Ermənistanla elan edilməmiş müharibə şəraiti, bir mil-

¹⁴⁶ Социальная политика – одно из главных направлений государственной политики в Азербайджане. // <http://interfax.az/view/>

¹⁴⁷ The impact of the oil and gas revenues to the social tension: case of Azerbaijan. Baku – 2010 // fes.ge/rus/images/Fes.

yonə yaxın qaçqının və məcburi köçkün axını, təcavüz nəticəsində öz ərazisinin 20% itirilməsi və s. sosial siyasət sahəsində problemlərin yaranmasına və həlli ehtiyacına gətirib çıxartdı. Bu baxımdan sosial siyasətin prioritetləri hər şeydən əvvəl, insan resurslarının, onların potensialının yeniləndirilməsi, ölkənin daxili və xarici siyasətinin strateji prioritetləri çərçivəsində inkişafı ilə bağlıdır.

Əmək fəallığının iqtisadi stimullaşdırması ilə yanaşı xüsusi diqqət həm də infrastruktur və xidmət sferasının inkişaf etdirilməsinə, sağlam məişətin formalaşmasına, həmçinin bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafı məsələlərinə ayrılır ki, insanların sağlam nəslə çoxalsın. Belə ki, müxtəlif regionlarda olimpiya idmanı kompleksləri, həmçinin idman mərkəzləri və trenajor zalları tikilmişdir.

Bildiyimiz kimi Avropa Oyunlarını ilk dəfə Avropa tarixində təmsil etmək vəzifəsini həyata keçirən ölkəmiz Beynəlxalq və Avropa Olimpiya hərəkətinin idman və bədən tərbiyəsi sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlər yüksək qiymətləndirilməlidir. Olimpiya hərəkəti və Azərbaycanda idman muzeyinin tikintisi ilə əlaqədar olaraq, Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev 19 aprel 2013-cü il tarixdə Bakıda sərəncam imzalayıb.

2016-cı il 17-19 iyun tarixlərində Bakı şəhərində Formula-1 idmanı üzrə Avropa Qran-Prisinin keçiriləcəyi şəhərlər sırasına daxil olması idman tariximizə yazılan növbəti uğurdur. İslam Həmrəyliyi İdman Federasiyasının 8-ci Baş Assambleyasında IV İslam Həmrəyliyi Oyunlarının 2017-ci ildə Bakıda keçirilməsi ilə bağlı qəbul edilmiş 2013-cü il 24 iyul tarixli qərar Azərbaycanda məmnunluqla qarşılanmışdır. 2012-ci ildə ölkəmizdə 17 yaşadək qızlar arasında futbol üzrə Avropa çempionatının final mərhələsinin Bakıda keçirilməsi böyük uğur kimi qeydə alınmışdır. 2016-cı ildə 17 yaşadək futbolçular arasında futbol üzrə Avropa çempionatının final mərhələsinin, 2020-ci ildə isə futbol üzrə Avropa çempionatının 3 qrup oyunun və 1 dördüdə bir final mərhələsinin

Bakıda keçirilməsi haqda qərarlar ölkəmizdə aparılan idman siyasətinin uğurlarındandır¹⁴⁸.

Ölkəmizin sosial siyasətinin başlıca istiqamətlərindən biri regionların inkişafıdır. Hal-hazırda regional iqtisadi siyasətin əsas məqsədi regionlarda iqtisadi fəaliyyətin artırılması, regionlarda yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi, müasir texnologiyaların tətbiqi, istehsalın və ixrac imkanlarının genişləndirilməsidir.

2004-cü ildən etibarən Regionların Sosial və İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı həyata keçirilmişdir. Son 14 ildə infrastruktur və iqtisadiyyatda əhəmiyyətli irəliləyişlər olmuşdur. Elektrik, qaz, yol, kommunikasiya infrastrukturunun əhəmiyyətli dərəcədə inkişafı bu sahədə əsas problemləri həll etmək üçün şərait yaratdı. Bölgələr indi iqtisadi fəaliyyət baxımından, xarici investisiyalar və infrastruktur cəlb etməklə müasir standartlara tam uyğun gəlir. Azərbaycanda regionların bələnli inkişafı ölkənin inklüziv inkişafına gətirib çıxardı, bu da Dünya İqtisadi Forumu tərəfindən müəyyənləşdirilən inklüziv inkişaf indeksinin tərifinə təsir göstərdi və Azərbaycan inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında dünyada üçüncü yerə gəldi. 2017-ci ildə prezident ehtiyat fondunun təxminən 80 faizi regionların inkişafına yönəldilmişdir¹⁴⁹.

Prezident İlham Əliyev öz çıxışların birində bildirdi ki, "Ölkəmizdə köklü iqtisadi islahatlar icra edilmişdir. Bölgələrdə infrastruktur layihələri icra edilmişdir. İnfrastruktur layihələri həm ölkəmizin ümumi inkişafına böyük təkan verdi, eyni zamanda, bizim nəhəng transmilli infrastruktur layihələrimiz Avrasiyanın enerji və nəqliyyat xəritəsini dəyişdi. Ancaq, eyni zamanda, gündəlik fəaliyyətimizdə Azərbaycan xalqının həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması istiqamətində əməli-praktiki addımlar atılmışdır"¹⁵⁰.

¹⁴⁸ İdman siyasəti // <http://www.mys.gov.az/idman/idman-siyaseti>

¹⁴⁹ Развитие регионов Азербайджана обеспечивает устойчивость экономики // <https://www.trend.az>

¹⁵⁰ İlham Əliyev regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda iştirak edib // <https://president.az/articles/26840>

Əhalinin sosial təhlükəsizliyi məsələsinin düzgün və vaxtında həlli ölkənin milli təhlükəsizliyinin təminatında əhəmiyyətli rol oynayır. Sosial müdafiəyə ehtiyac duyan əhalinin təminatı məqsədi ilə hüquqi bazanın yaradılmasından başqa, həmin insanların üzə çıxardılması üzrə tədbirlər vaxtında həyata keçirilmişdir. Sosial müdafiəyə ehtiyacı olanların sayının və vəziyyətinin təyini üzrə bir sıra layihələr reallaşdırıb. Elektron xidmətlərin vahid sisteminin tətbiqi istiqamətində iş artıq başlanmışdır. Belə ki, bu il Azərbaycan Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi öz Internet-resursunda xidmətlərin 11 növü «Elektron hökumət» layihəsi çərçivəsində integrasiya prosesini bitirdi. Burada «ünvanlı sosial yardım verilməsi üçün elektron müraciət», «məşğulluq dövlət xidməti vasitəsi ilə iş axtarışı», «sosial maddi yardım və təqaüdün hesablaması üçün sosial kalkulyator», və başq. göstərmək olar. 2011-ci ilin avqust ayından 1 aprel 2012 ilə qədər on-line rejimində 1003 müraciət daxil oldu və bunlar Nazirliyin müvafiq bölmələri tərəfindən nəzərdən keçirilmişdir¹⁵¹.

Artıq yuxarıda qeyd edildiyi kimi, sosial siyasətin səmərəliliyi nail olunmuş vətəndaş sülhünün və sosial gərginliyin səviyyəsi ilə ölçülür, hakimiyyət tərəfindən keçirilən səmərəli sosial siyasət ölkənin iqtisadi və hərbi potensialının, birliyin və həmrəyliyin möhkəmləndirilməsinə imkan yaradacaq. Yüksək milli ruh, firavanlıq və çiçəklənməyə doğru istiqamətlənmə ilk növbədə düzgün sosial siyasətlə, onun təzahürlərinin bütün müxtəlifliyi ilə təyin oluna bilər.

Cəmiyyətimizin keçid dövründə insanların siyasi maraqlarının dərk edilməsi problemi sosial inkişafımızın ən mühüm tələblərindən biridir. İqtisadi, sosial və mənəvi sahələrin inkişafı nəticəsində ahəngdar inkişaf demokratik prinsiplərlə birbaşa bağlıdır. Demokratiyaya nail olmaq cəmiyyətin bütün üzvlərinin əsas siyasi maraqlarının təzahürüdür.

¹⁵¹ Министерство труда и социальной защиты населения представит 11 видов e-услуг. // <http://www.contact.az/docs>.

Şəxsiyyət və vətəndaşın insani keyfiyyətlərinin üzə çıxardılmasına və qorunub saxlanılmasına əsaslanan Azərbaycanın sosial siyasəti artıq özünü milli təhlükəsizliyin formalaşması və möhkəmləndirilməsində ölkənin iqtisadi və hərbi qüdrəti ilə yanaşı aparıcı amillərdən biri kimi tanıtdı. Müstəqillik fonunda sosial inkişafın bir çox proqramları reallaşdırılmışdır. Bunlar sırasında yoxsulluğun aradan qaldırılması, regionların inkişafı, yeni iş yerlərinin yaradılması, tibbi xidmətlər, təhsil və idman sferasının təkmilləşdirilməsini göstərmək olar.

Bununla birlikdə məlumdur ki, ölkələrin artmaqda olan qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı asılılığına baxmayaraq, ümumdünya nizamı istər bölgələrdə, istərsə də, bütövlükdə, dünyada xeyli dərəcədə dövlətlərin gücünə əsaslanan siyasi güclərin balansını nəzərdə tutur. Milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi, sosial siyasətdə prioritetlərin düzgün təsnif edilməsi dünya rəqabəti şəraitində hər ölkənin böyük üstünlüyüdür və regional, dünya siyasi güclərinin balansında öz əksini tapır. Azərbaycan bir sıra iqtisadi və sosial göstəricilər üzrə Cənubi Qafqaz bölgəsində liderdir, bu isə bütövlükdə sosial siyasət kursunun düzgünlüyünü və onun böyük perspektivlərini təsdiq edir. Həyat səviyyəsi artdığından məqsədyönlü sosial iş aparılır, bunun üçün də ölkənin bir sıra ali məktəblərində peşəkar kadrlar hazırlanır.

Məqsədli yardımın göstərilməsi üçün sosial yardım Fondu fəaliyyət göstərir. Fond beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə birgə artıq xüsusi qayğıya və diqqətə ehtiyac duyan sosial qrupların üzə çıxarılması üzrə bir sıra layihələr reallaşdırır. Beynəlxalq standartlara və dövlətin imkanlarına uyğun olaraq bu qrupların təyini meyarları hazırlanmışdır. Təhsil sistemində bir sıra islahatlar keçirilmişdir və keçirilməkdədir. İş həmin beynəlxalq normativlərə uyğun olaraq aparılır. Həyat tərzinin yaxşılaşdırılması, cəmiyyətin hər bir üzvünün fiziki sağlamlığı uğrunda iş idman-sağlamlaşdırma müəssisələr şəbəkəsinin genişlənməsi vasitəsilə, klublar, seksiyalar və idman saraylarının tikintisi yolu ilə həyata keçirilir.

Ümumi qənaət belədir ki, müasir beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin inkişafı qlobal problemlərlə mübarizə imkanları ilə bağlıdır. Buraya hər şeydən əvvəl iqlim dəyişiklikləri, təşkil edilmiş cinayətkarlıq, terrorizm və qlobal maliyyə riskləri ilə bağlı məsələlər daxildir. Bu baxımında milli təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi üzrə iş bəşəriyyətin ümumi inkişaf yollarının axtarışı ilə birləşməlidir. Belə həllərin axtarışının nümunəsi kimi Rio-de-Janeyroda 1992-ci ildə qəbul edilmiş XXI əsrin Çağırışı və s. göstərmək olar. Sosial siyasətin təkmilləşdirilməsini məhz göstərilən istiqamətdə, yəni sosial siyasətin bir sıra istiqamətlərinin gücləndirilməsində, ölkənin iqtisadi və hərbi qüdrətinin möhkəmləndirilməsində, sülhün və bütövlükdə yer kürəsində həyatın qorunub saxlanması üzrə birgə fəaliyyətin həyata keçirilməsində görmək olar. Burada həm sosial siyasətin konkret məsələləri, həm də dövlət təhlükəsizlik sisteminin inkişafı və fəaliyyətinin ümumi istiqamətində onun yeri nəzərə alınır.

Hər bir dövlətin inkişafı dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyindən asılıdır və bu kontekstdə dövlət idarəetmə institutları həyatımıza İKT-nin sürətlə tətbiqindən kənarda qala bilməzdi. İnkişaf etmiş ölkələrin qlobal təcrübəsi, bugünkü elektron hökumət adlanan hökumətə İKT-nin uğurlu tətbiqi hökumətin işini daha səmərəli, şəffaf edir.

Azərbaycanda "elektron hökumət" proqramı BMT-nin Minilliyin Sammitindən və Minilliyin Bəyannaməsinin qəbul edilməsindən sonra tam miqyasda həyata keçirilməyə başlanmışdır. 2003-cü il fevralın 17-də Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı "Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya" Azərbaycan "elektron demokratiya" və "elektron hökumət" yaradılması yolunda ilk addım oldu¹⁵².

Elektron hökumət İnternet inqilabına və İKT-nin sürətli inkişafına böyük təkan verdi. Elektron hökumətin əsas məqsədi demokratik

¹⁵² Mehdiyev Ramiz. Demokratiya yolunda: irs haqqında danışarkən. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008, s.198-199

hökumətin prosesini asanlaşdırmaq və təkmilləşdirməkdir. Bununla yanaşı, elektron hökumət dövlət orqanlarının bizneslə və hökumətin müxtəlif səviyyələri ilə qarşılıqlı təsirini artırır.

Məlum olduğu kimi, İlham Əliyev Azərbaycanın Prezidenti kimi ilk xarici səfərini 2003-cü ildə informasiya cəmiyyətinə həsr edilmiş ümumdünya sammitində iştirak üçün Cenevrəyə etmişdir. O, sammitdə çıxışında Azərbaycanın informasiya cəmiyyəti qurulmasına sadıqlığını vurğulayaraq demişdir: "... İnformasiya cəmiyyətinin qurulması bizim prinsiplərimizə tamamilə uyğundur və biz bu ideyaya sadıq olmağımızı bir daha təsdiqləyirik"¹⁵³.

Dövlətimiz öz vətəndaşlarının rifahının yaxşılaşdırılması üçün alınan qərarların bütün nəticələrini nəzərə alaraq mühüm işlər görür. Müstəqil və güclü dövlət olan Azərbaycan dünya səviyyəsində Cənubi Qafqaz regionunun lideri kimi tanınır və bu ölkələrlə sıx əməkdaşlıq edir və uzunmüddətli əməkdaşlıq üçün planlar hazırlayır.

Prezidentin sosial siyasəti bir neçə mühüm tərkib hissəyə əsaslanır:

- intensiv və səmərəli sosial inkişaf prosesinin başlanması;
- fərdin sosial müdafiəsinin yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi, bu, dövləti yeniləşdirmək səylərini göstərir;
- müvafiq qərarların hazırlanması, qəbul edilməsi və həyata keçirilməsində təkcə dövlətin deyil, həm də ictimai təşkilatların, biznesin, siyasi qüvvələrin tam mənada iştirakından ötrü bazisi formalaşdıran sosial tərəfdaşlıq üçün şəraitin yaradılması. Öz növbəsində, bu, Azərbaycan cəmiyyətinin perspektiv inkişafına kömək edəcəkdir;
- dövlət tərəfindən həyata keçirilən sosial siyasəti tamamlayan, mövcud sistemi daha da təkmilləşdirən özəl sektorun formalaşması;
- insanların əksəriyyəti üçün informasiya baxımından açıqlıq və aydınlıq¹⁵⁴.

¹⁵³ Mehdiyev Ramiz. Demokratiya yolunda: irs haqqında danışarkən. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008, s.201

¹⁵⁴ Mehdiyev Ramiz. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008, s.58

Hər bir dövlətin qüdrətini və təhlükəsizliliyinin zəminini onun silahlı qüvvələri təşkil edir. Hazırda Azərbaycan ordusu Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və dövlətçiliyini qoruya bilir. Azərbaycan Ordusu regionda da böyük gücə malikdir. Bu gün Qafqazda ən müasir ordu sayılan Azərbaycan Milli Ordusu Azərbaycanın müstəqilliyinin əsas təminatıdır və ölkəmizə qarşı hər hansı bir hərbi təhlükənin qarşısını almaq üçün kifayət qədər güclüdür.

Cənab İlham Əliyevin prezidentlik illəri Azərbaycan Ordusunun inkişafının keyfiyyətə yeni bir dövrünü təşkil edir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Ordusu istər təşkilati baxımdan, istər təchizat baxımından, istər döyüş keyfiyyətləri baxımından tamamilə yeni bir səviyyəyə qalxdı və bölgənin ən güclü ordusuna çevrildi¹⁵⁵.

Bundan başqa, analitiklərin hesab etdiyi kimi, "İlham Əliyevin Azərbaycan Ordusunun güclənməsinə istiqamətlənmiş siyasətinin uğurla həyata keçməsinin bir sıra xarakterik cəhətləri vardır. Bu xarakterik cəhətlərdən birincisi heç şübhəsiz ki, Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin ordu quruculuğu sahəsində müəyyənləşdirdiyi dövlət siyasətinə sədaqət və həmin siyasətin yeni tarixi şəraitə uyğun olaraq yaradıcı şəkildə davam etdirilməsi idi. İlham Əliyev bütün fəaliyyəti boyu həm bəyan edir, həm də fəaliyyəti ilə nümayiş etdirirdi ki, Azərbaycanın inkişafında Heydər Əliyev siyasətinə sadıqdır və bu siyasətə alternativ yoxdur¹⁵⁶.

Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin dəstəyi və himayəsi sayəsində Azərbaycan Ordusu hazırda möhkəm maddi-texniki bazaya və ən müasir silah növlərinə malikdir. Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin beynəlxalq əlaqələrinin inkişafı bizim ordunun gücləndirilməsində mühüm amillərdən biridir. Bu gün Azərbaycan Ordusu ölkəni hər hansı bir hücumdan qoruya bilər.

¹⁵⁵ Süleymanov M. Azərbaycanda Ali Baş Komandanlıq İnstitutunun Heydər Əliyev mərhələsi. Bakı: "Elm və təhsil", 2018, s.626

¹⁵⁶ Yenə orada, s. 661-662

Məlumdur ki, "silahlı Qüvvələrin hissə və bölmələrinin döyüş qabiliyyətinin təkmilləşdirilməsinə müsbət təsir göstərən məqamlardan biri də ordunun beynəlxalq fəaliyyətinin genişlənməsidir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyev tərəfindən bu sahədə müəyyənləşdirilən vəzifələrin icrası istiqamətində son illərdə maraqlı təcrübə əldə edilmişdir. Xüsusilə Azərbaycanın, Türkiyənin və Gürcüstan ordusu ilə müştərək hərbi təlimlər keçirməsi tərəflərin hər biri üçün əhəmiyyətli bir hadisə olmuşdur¹⁵⁷.

Ölkənin müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi, silahlı qüvvələr və ölkə əhalisinin qalan hissəsi sırasındakı güclü döyüş ruhu Prezident İlham Əliyevin bu sahədə fəaliyyətinin nəticəsidir. Bu, dünyanın ən güclü ordusu olan ölkələr arasında Azərbaycan vəsaitlərinin və neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsi sayəsində mümkün olmuşdur. Ordu ilə bağlı hər şey yalnız işğal olunmuş ərazilərin azad edilməsi üçün həyata keçirilir. Azərbaycan tərəfi dəfələrlə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində sülh yolu ilə həllinin tərəfdarı olduğunu bildirmişdir.

Hərbi məktəblərin fəaliyyəti hərbi kadrların hazırlanması işində ildən-ilə genişlənir. Məsələn, Heydər Əliyev adına AAHM-də tədrisin məzmunu və təşkilinin təkmilləşdirilməsi, tədris prosesinin maddi-texniki və informasiya-metodiki təminatının effektivliyinin artırılması, məktəbin elmi-pedoqoji potensialının gücləndirilməsi, zabit və professor-müəllim heyətinin peşəkarlıqlarının artırılması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Hər bir kafedranın profilinə uyğun olaraq kompyuterləşdirilmiş barko sistemli auditoriyalar yaradılmışdır, hansı ki, dərsləri elmi-metodiki cəhətdən yüksək səviyyədə aparmağa imkan verir. Hərbi- praktiki dərslərin aparılması üçün müasir tələblərə cavab verən trenajorlar qurulmuş-

¹⁵⁷ Süleymanov M. Azərbaycanda Ali Baş Komandanlıq İnstitutunun Heydər Əliyev mərhələsi. Bakı: "Elm və təhsil", 2018, s. 670-671

dur. Kursantlar əyani olaraq canlı şəkildə döyüş səhnələrini yaratması, müxtəlif silah növləri ilə hədəflərin məhv edilməsi və s. praktiki olaraq auditoriyada yerinə yetirə bilir¹⁵⁸.

Bu, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən Azərbaycanın iqtisadi strategiyasının uğurlarıdır. Bu, ölkəmizin on dəfələrlə hərbi büdcəsini artırmağı və yeni tələb və çağırışlara uyğun olaraq ordu qurulmasını maliyyələşdirməyə imkan verdi. Azərbaycan Silahlı Qüvvələri müntəzəm olaraq çox sayda hərbi personalın və avadanlıqların iştirakı ilə genişmiqyaslı təlimlər keçirir. Hərbi personalın gündəlik həyatı ilə bağlı məsələlər həll olunur. Hərbi düşərgələrdə mətbəxlər, yeməxanalar, siniflər, rahat yaşayış otaqları vardır. Ümumilikdə hərbi peşələrin nüfuzu artmaqdadır.

2017-ci il iyunun 23-də Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyev Şirvan Şəhərinə səfər edərək Daxili İşlər Nazirliyinin Daxili Qoşunlarının Şirvan Şəhərindəki hərbi hissəsinin və iki müasir silah zavodunun açılışlarında iştirak edib. Xüsusən tank əleyhinə qumbaraatan (TƏQ 7V2) üçün sursat istehsalı və revolver tipli qumbaraatanlar üçün atəş yığımları zavodlarının açılışı Azərbaycan Silahlı Qüvvələri üçün çox əhəmiyyətli hadisə hesab edilir. Ölkəmizin silah zavodlarında yaxın zamanlarda istehsalına başlanılacaq "Zərbə KM" (təsir gücü artırılmış qəlpəli-fuqaslı) düşmənin canlı qüvvəsini, hərbi texnikasını və hərbi obyektlərini 100 kilometrlik məsafədən müəyyənləşdirərək məhv edən pilotsuz uçuş aparatıdır¹⁵⁹.

2018-ci ilin sentyabrın 15-də Bakının azad edilməsinin yüz illiyi təntənəli parad ilə qeyd olundu. Paradda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əli-

¹⁵⁸ Yusifov M.A. Müasir maddi-texniki tədris bazası təhsilin keyfiyyətinin əsas göstəricisidir // Heydər Əliyev Adına AAHM Elmi Əsərlər Məcmuəsi. №2(19), 2012. S.4

¹⁵⁹ Zaman E. Ordumuz ən müasir silahlarla təchiz edilir. // "İki sahil" qəzeti 30 iyun 2017-ci il, s.29

yeva iştirak ediblər. Bu paradda əlamətdar bir hadisə anıldı: düz 100 il əvvəl - 1918-ci il sentyabrın 15-də Bakı tarixində ilk dəfə Azərbaycanın paytaxtı statusunu alaraq Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan milli ordu birləşmələrinin zəfərini bayram edirdi¹⁶⁰.

İlham Əliyevin dövlətin idarəedilməsi strategiyasında mənəvi həyat sahələri də ön yerdə yerləşdirilmişdir.

Məlumdur ki, suverenlik, təkrarsızlıq, müstəqillik adları yəni, belə «üstünlükləri»n əsil dəyəri və mahiyyətini yalnız savadlı, dünyaya açıq gözlə baxmağı bacaran, səmimiyyət və ədalət tərzində öz xalqının, dövlətinin, şəxsən özünün xidmətlərini çəkib qiymətləndirə bilən adam müəyyən edə bilər.

Siyasi praktikanı öyrənmək yolları müxtəlifdir, burada nəzəriyyə və praktika vəhdət təşkil edir. Siyasi proseslərin sürəti, inkişaf xarakteri bəzən elə cərəyan edir ki, hər hansı bir situasiyanı dəyişdirmək üçün cəsarətli siyasi qərarın qəbul olunması qaçılmaz olur. Burada kifayət qədər informasiyanın, vəziyyətin həlli yolları haqqında təsəvvürlərin olması həyatı əhəmiyyət daşıyır. Məhz buna görə də siyasət sahəsində mütəxəssislərin hazırlığı prosesində mövcud informasiyanın mənimsənilməsi, onun praktikada tətbiqi bacarığı hər bir təhsil alan gəncdə yüksək səviyyədə olmalıdır.

Bunun üçün nə etmək olar? Çıxış yolu, şübhəsiz, təhsil prosesinin təkmilləşdirilməsindədir. Hər bir dövlətin gücü – onun vətəndaşlarının özlərində ehtiva etdikləri bacarıq və qabiliyyətlərindədir, yəni insan kapitalında. İnsan kapitalı isə öz növbəsində təhsil, tərbiyə, real həyatı təcrübəni aşılamaq yolu ilə formalaşdırmaq mümkün olur. Fikir verin, real həyatın özü qarşımıza suallar qoyur və onların cavablarını bizdən istəyir. Bunun üçün yol da göstərir: informasiyanı toplamaq, onu işləmək, nəticə çıxarmaq. Müasir informasiya məkanında, indiki informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının yarat-

¹⁶⁰ Sentyabrın 15-də Azərbaycan paytaxtının Azadlıq meydanında Bakı şəhərinin azad edilməsinin 100 illiyinə həsr olunmuş parad keçirilib. // <http://xalqqazeti.com>

dığı şəraitdə vəziyyəti öyrənmək, nəticə çıxarmaq, lazımi iş görmək üçün hər bir vasitə əlimizdə var.

Mədəniyyət, mənəvi həyat sahələrində görülən işlərə qısa olsa da nəzər salaq. Ölkədə turizm, istirahət zonaları inkişaf edir, infrastruktur təkmilləşir, qədim incəsənət sahələri və nümunələri yaşanır, inkişaf etdirilir. Bir-iki misal gətirək.

16 may 2012-ci ildə Daxili İşlər Nazirliyinin Zugulbada inşa edilmiş "Xəzri" istirahət və Sağlamlıq Mərkəzinin açılışı olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev açılış mərasimində iştirak etmişdir. Məlumat verildi ki, 13,5 hektar ərazidə salınan "Xəzri" İstirahət və Sağlamlıq Mərkəzində yeddimərtəbəli əsas korpus, nəzarət-buraxılış məntəqəsi, konfrans bölməsi, idman meydançaları, açıq və qapalı hovuzlar, xüsusi çimərlik sahəsi, ikimərtəbəli kotteclər, dəniz kənarında iaşə obyektləri və digər istirahət guşələri yaradılmışdır¹⁶¹. Yurdumuzun hər bir bölgəsi, hər bir guşəsi günü-gündən yaxşılaşır, daha abad və yaşamaq üçün rahat olur.

Beləliklə bu qısa icmalda Prezident İlham Əliyevin cəmiyyətin hər bir konkret fəaliyyət sahəsində gördüyü işin strateji yönümünün dövlətin ümumi inkişaf konsepsiyası ilə sıx əlaqəsini, sistemlilik zəminində həyata keçirilməsini göstərməyə çalışdıq.

Digər qənaətimiz ondan ibarətdir ki, Prezident İlham Əliyevin siyasi fəaliyyəti həm də cəmiyyətdə siyasi mədəniyyətin yeni müstəvisinin formalaşmasına səbəb olmuşdur. Məlum olduğu kimi, liderliyin bir çox nəzəriyyələri var. Bununla yanaşı nəzəriyyədən asılı olmayaraq ümumi əsaslar var ki, məhz bunlarla siyasi liderliyin səmərəliliyi təsdiq olunur: onun şəxsiyyəti, keçdiyi həyat yolu, siyasi sosiallaşma xüsusiyyətləri, siyasi karyera mərhələləri, onun təəssübkeşlərinin keyfiyyət tərkibi və xüsusiyyətləri, lider və xalq arasında formalaşan münasibətlərin xarakteristikası, cəmiyyətin siyasi mədəniyyətinə liderin təsiri imkanları və s.

¹⁶¹ Azərbaycan qəzeti 17 may 2012-ci il

3.3. Azərbaycanın gələcəyini formalaşdıran siyasi strategiya: imkanlar və gerçəklik

Monoqrafiyanın bu bölməsində dövlətimizdə həyata keçirilən islahatlar və strateji layihələr vasitəsilə sosial-iqtisadi dirçəlişin əsas sosial-siyasi xüsusiyyətlərini təhlil etmək niyyətindəyik. Bildiyimiz kimi, 1971-ci ildən başlayaraq neftayırma sənayesinin yenidən qurulmasına və modernləşdirilməsinə dair kompleks proqram həyata keçirilir. Həmin proqram məhsulun buraxılışı həcmində çoxaldılmasına və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, əmək məhsuldarlığının artırılmasına, bir sıra sosial problemlərin həllinə, ətraf mühitin mühafizəsinin güclənməsinə yönəldilmişdir¹⁶².

Azərbaycanın yeni neft strategiyası bütün həyat fəaliyyəti sahələrində ölkəni sürətlə inkişaf edən bir ölkəyə çevirmək, beynəlxalq arenada milli təhlükəsizlik maraqlarını təmin etmək baxımından mövqeyini gücləndirməkdə müstəsna rol oynamışdır. İctimai və iqtisadi artımın, transmilli enerji və kommunikasiya layihələrinin gerçəkləşdirilməsinin əsasını qoyan Əsrin Müqaviləsinin imzalanması ilə təməlləri qoyulmuş bu uğurlu strategiya Azərbaycanın müasir tarixinin ən şanlı səhifələrindən biridir. Vaxt keçdikcə bu addım müdrik bir siyasətin nəticəsi olaraq qiymətləndirilir.

Yəni "Heydər Əliyevin böyük siyasətdəki möcüzələrindən biri, artıq bütün dünyada əfsanəyə çevrilmiş neft strategiyasıdır. Həqiqətə naminə qeyd olunmalıdır ki, məhz Heydər Əliyevin reallaşdırdığı bu strategiya sayəsində müstəqil Azərbaycan beynəlxalq enerji siyasətini müəyyənləşdirən qabaqcıl ölkələr sırasında öz yerini tutdu. Bu uğurun hansı mürəkkəb və çətin sədlərin, xarici və daxili

¹⁶² Əliyev Heydər. Ə. Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXX qurultayına Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin hesabatı. 28 yanvar 1981-ci il. Yekun sözü. 29 yanvar 1981-ci il. Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXX qurultayı bağlanarkən nitq. 30 yanvar 1981-ci il. B.: Azərənəşr, 1981, s.38

təzyiqlərin dəf edilməsindən sonra əldə olunması indi müstəqil Azərbaycan tarixinin şərəfli səhifələrindən hesab olunur¹⁶³.

Heydər Əliyev 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda imzalanmış müqaviləni bütün iqtisadi və siyasi faktorların yaşayan dünyanın bir nömrəli hadisə halına gətirə bildi. Məlumdur ki, "Prezident Heydər Əliyev Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq xalqın bu mühüm sərvətinin milli müqəddəratımızda oynadığı rolu dərindən araşdıran, düzgün qiymətləndirən xüsusilə, neft amilindən Azərbaycanın xarici siyasətində istifadə olunması konsepsiyasını hazırlayıb həyata keçirilən dövlət xadimidir. Heydər Əliyev məhz özünün neft strategiyası ilə tarix boyu Cənubi Qafqazda üstünlüyü əldə saxlamaq üçün daim "erməni kartı"ndan istifadə edən qüvvələrə qalib gəldi¹⁶⁴.

Müqavilənin imzalanmasının özü o zaman çox gərgin bir proses olsa da, bu müqavilənin imzalanması mühüm əhəmiyyətə malik oldu. Tədqiqatçıların doğru qeyd etdiyi kimi, "ölkənin 1993-cü ildən sonrakı ağır sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətində müstəqilliyin qorunması üçün dövlət quruculuğu məsələləri ilə eyni vaxtda danışıqlar aparmaq diqqəti əsas məsələlərdən yayındırırdı. Neft müqavilələri sahəsində danışıqlar aparmaq üçün səlahiyyət almış şəxslər isə, qeyd edildiyi kimi, şəxsi mənafeyi dövlətçilikdən də, milli mənafehdən də üstün tutur, xarici şirkət rəhbərlərindən də rüşvət tələb edir, ölkənin nüfuzunu və "Əsrin müqaviləsi"ni təhlükə altında qoyurdular.¹⁶⁵

Məlumdur ki, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Xəzər regionunda strateji və iqtisadi maraqların təmin olunmasında, eləcə də təbii sərvətlərin səmərəli istifadəsi sahəsində ciddi problemlər-

¹⁶³ Andriyanov V., Mirələmov Hüseynbala. İlham Əliyev. M.: Molodaya Qvardiya, 2007, s.387

¹⁶⁴ Mahmudov Yaqub. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı: "Təhsil", 2002, s.122

¹⁶⁵ Andriyanov Viktor., Mirələmov Hüseynbala. İlham Əliyev. M.: Molodaya Qvardiya, 2007, s.389

lə üzləşdi. Və yalnız ölkədə siyasi sabitliyin qurulmasından sonra, qanunilik prinsiplərinə əsaslanaraq yeni neft strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün əsas yarandı.

Cənab İlham Əliyev ölkənin iqtisadi, eyni zamanda siyasi taleyində mühüm rol oynayacaq neft müqavilələrinin hazırlanması üçün faktiki olaraq yenidən danışıqlara başladı, köhnə müqavilələrə tamamilə yenidən baxdı, demək olar ki, onları xilas etdi. Bu sahədəki danışıqları xatırlayaraq İlham Əliyev sonralar deyir: "Qısa müddətdə, dünyanın müxtəlif guşələrində aparıcı siyasətçilər, nazirlər, konqresmenlərlə görüşüb dünyada neft biznesinin müxtəlif aspektlərini, bizim regionun inkişaf perspektivlərini müzakirə edərkən, neft müqavilələrini imzalayarkən mən ilk növbədə geosiyasi məsələləri qaldırır, yalnız bu sahədə anlaşma əldə olunandan sonra, texniki-iqtisadi problemlərin təhlilinə keçir, hər bir məsələni konkretləşdirməyə başlayıram"¹⁶⁶.

"Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın iqtisadi müstəqilliyinin sınaq meydanına çevrilərək, azad iqtisadi mexanizmləri və dünya iqtisadiyyatına dinamik integrasiyanı, yeni iş yerlərinin açılmasını, respublikaya investisiya axınlarının sürətlənməsini təmin etmişdir. Bu müqavilə, dünyada ən iddialı enerji layihəsinin həyata keçirilməsini təmin etməklə yanaşı, ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasını ciddi elmi prinsiplərə əsaslanaraq sabit beynəlxalq vəziyyətə, milli təhlükəsizlik və beynəlxalq iqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün real əsas yaradıb.

Xəzər şelfində yataqların işlənməsi, neft və qaz kəmərlərinin çəkilməsi, Böyük İpək yolu kimi layihələr İlham Əliyevin Klinton, Mitteran, Şirak, Xasimoto, Kol, Meycor, Bleyer kimi dünya siyasətinin liderləri ilə şəxsi görüşləri zamanı müzakirə olunurdu. Dünyanın 14 ölkəsinin 19 şirkəti ilə danışıqlar aparır, Vaşinqtonda, Nyu-Yorkda,

¹⁶⁶ Andriyanov Viktor., Mirələmov Hüseynbala. İlham Əliyev. M.: Molodaya Qvardiya, 2007, s.389

Londonda, dünyanın aparıcı universitetləri olan Harvardda, Stenfordda, beynəlxalq iqtisadi forumlarda dünya biznesinin elitası qarşısında çıxışlar edirdi. Beləliklə, İlham Əliyev ölkəsinin iqtisadi nüfuzunu qorumaq uğrunda mübarizədə həm güclü bir iqtisadçı, həm də dünya səviyyəli bir siyasətçi kimi formalaşırdı¹⁶⁷.

Bölgədə digər global enerji və kommunikasiya layihələrinin həyata keçirilməsi baxımından böyük addımlar atılmışdır. Bu proses eyni vaxtda Azərbaycanın Qərb ölkələri ilə əlaqələrini yeni strateji müstəvidə qurmağa imkan yaratdı. Müstəqil respublikamız Cənubi Qafqazda sülh, sabitlik, iqtisadi tərəqqi və inkişafın təminatçısı olmuşdur. Hal-hazırda xarici şirkətlərlə imzalanmış 27 neft və qaz müqaviləsi iqtisadiyyatın digər sektorlarının, sosial və sənaye infrastrukturunun inkişafı üçün əsas yaradıb.

Cənab Prezident İlham Əliyev öz fəaliyyətində Ulu Öndər Heydər Əliyevin azman prinsiplərinin davamçısı olaraq onun zəngin siyasi təcrübəsinə əsaslanır. Məsələn, Heydər Əliyevin Dünya İqtisadi Forumunun prezidenti Klaus Şvab ilə görüşdəki söhbətində (27 yanvar 2000-ci il Davos) Klaus Şvab Azərbaycanın məhz belə bir inteqrasiyayaradıcı missiyanı dəyərləndirərək söyləyir: "Dünyanın bütün ölkələri Qafqaza böyük maraq göstərir. Öz qapılarını dünyanın üzünə geniş açmış müstəqil Azərbaycan Respublikasının bu regionda aparıcı ölkələrdən biri olduğunu hamı dərk edir. Sizin uzaqgörən siyasətiniz nəticəsində Azərbaycanın zəngin neft ehtiyatlarının dünyanın ən nüfuzlu neft şirkətləri ilə birgə işlənilməsi üçün böyük əhəmiyyətli müqavilələr imzalanmışdır..."¹⁶⁸.

Bütün ehtiyatların, o cümlədən neftin insan və dövlət mənafeələrində səmərəli istifadəsi uzunmüddətli məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün praktik bir siyasəti həyata keçirmək zərurətini yaradır.

¹⁶⁷ Andriyanov Viktor., Mirələmov Hüseynbala. İlham Əliyev. M.: Molodaya Qvardiya, 2007, s.390

¹⁶⁸ Ulusel R. Heydər Əliyev və Azərbaycan-Dünya münasibətləri: siyasətdən mədəniyyətədək. Bakı: "İDEAL-PRINT", 2010, s.142-143

Əks halda, neft, sərvət olaraq, dövlətlərə xoşbəxtlik yox, arzuolunmaz, mürəkkəb problemlər gətirə bilər. Ölkənin müasir neft strategiyasının uğurları neft gəlirlərinin düzgün tətbiq olunmasında öz əksini tapır. Burada əsas xətt sosial problemlərə diqqət yetirməkdir.

2006-cı ilin avqustunda Prezident İlham Əliyev tərəfindən 6 ay üçün "12 maddə" proqramı irəli sürülmüş və bunun neft investisiya siyasətinin olması vurğulandı. Bu proqramın önəmi neft-qaz hasilatı sahəsində bir sıra layihələrin imzalanması və ümumilikdə neftin inkişafının təmin olunmasında vacib rol oynamışdır. Həcmi 60 miyad ABŞ dolları olan vəsait Azərbaycana xarici sərmayəçilər tərəfindən qoyulmuşdur, 12 milyard ABŞ dolları neft-qaz hasilatı sahələrinə qoymuşdur. Prezident İlham Əliyevin neft sənayesinin inkişafına göstərdiyi xüsusi rolu nəticəsində 2003-2005-ci illərdə zavodda 1,5 milyon ton mazut emal edilmiş, 318 ton benzin, 77 min ton maye qaz istehsal olundu¹⁶⁹.

Prezidentin imzaladığı bir sıra fərmanlarda milli iqtisadiyyatın sistemli inkişafı üçün neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsinə xüsusi yer ayrılır. Azərbaycanda yüzlərlə iş yeri açılıb. Bu, neft strategiyası çərçivəsində uğurlu sosial siyasətin təzahürüdür, ölkəmizə gətirəcəyi gələcək uğurlarından bizi əmin edir.

Bildiyimiz kimi, bu gün ölkəmizin enerji sektorunda aparıcı rol oynayan Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) beynəlxalq miqyasda da geniş əlaqələr qurur. ARDNŞ artıq dünya enerji sektorunda özünə layiqli yer tutan çoxşaxəli sənaye kompleksidir. ARDNŞ müxtəlif ölkələrdə öz nümayəndəliklərini yaradaraq irimiqyaslı enerji layihələri həyata keçirir, həmin ölkələrin enerji sektoruna böyük həcmdə investisiyalar yatırır. Azərbaycan neftçilərinin zəngin təcrübəsi, neft sənayesinin geniş imkanları ARDNŞ ilə tərəfdaşlıqda işləyən xarici neft şirkətlərinin ölkəmizə inamını

¹⁶⁹ Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci il dönümünə həsr olunmuş XV Ənənəvi Tələbə Elmi Konfransının Materialları. Bakı: 29 aprel 2010-cu il

artırır. Fəaliyyət dairəsi ildən-ilə genişlənən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ölkə başçısı İlham Əliyevin bu istiqamətdə həyata keçirdiyi siyasətin əsas icrasıdır¹⁷⁰.

1994-cü ildən sonra Azərbaycanın neft salnaməsinin yeni böyük mərhələsi başlamışdır. Bu mərhələdə "Əsrin müqaviləsi"nin inkişafı və həyata keçirilməsi və Ümummilli lider Heydər Əliyevin yeni neft strategiyası nəzərdə tutulur. Artıq dediyimiz kimi, 20 sentyabr 1994-cü ildə Ulu Öndər Heydər Əliyevin dünyanın 7 ölkəsi ilə, yəni Statoil, Amoko, TPAO, İtoci, ExxonMobil, LUKOyl, Delta, Remko, MacDermott, Hess arasında tanınmış 11 neft şirkəti ilə müqaviləsi imzalandı. "Əsrin müqaviləsi" kimi tarixə düşmüş Azəri, Çıraq və Günəşli yatağının inkişafı olmuşdur. O vaxtdan bəri müstəqil Azərbaycanın neft strategiyası dövlətimizin daxili və xarici siyasətinin əsas komponenti olmuşdur.

Bakıda keçirilən on altıncı Beynəlxalq Xəzər neft-qaz sərgisi və konfransı ilə bağlı Prezident İlham Əliyevə göndərdiyi məktubda ABŞ dövlət başçısı Barak Obama yazmışdır: "Azərbaycan beynəlxalq şirkətlərin iştirakı ilə enerji ehtiyatlarının işlənməsinin sürətli tərəqqi və ən qabaqcıl texnologiya ilə nəticələnməsinin nümunəsidir. 90-cı illərin ortalarında neft və qaz yataqlarının işlənməsi üçün beynəlxalq sərmayəçilərin Azərbaycana dəvət edilməsi, Şərq-Qərb enerji dəhlizinin, o cümlədən Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft və Cənubi Qafqaz qaz boru kəmərlərinin reallaşması Sizin xüsusi nailiyyətinizdir"¹⁷¹.

Neft müqaviləsi bağlamaqla yanaşı, Azərbaycan ölkənin daxili və xarici siyasətində də düzgün seçim etmişdir. Bu, qeyri-neft sektorunda neft potensialının insan potensialının inkişafına yatırılmasıdır. Ölkə davamlı inkişafa nail olmuşdur. Bir sahədəki müvəffəqiyyətlər digər sahələrə yönəlir və təsir edir. Balanslaşdırılmış daxili və xarici si-

¹⁷⁰ Elektrik quraşdırma işləri sürətlənir // "İki sahil" qəzeti 4 dekabr 2012-ci il

¹⁷¹ Bayramov R. İqtisadi sahədə keçid dövrü başa çatıb. // Azərbaycan qəzeti, 19 noyabr 2009-cu il

yasət nəticəsində bu gün Azərbaycanda misli görünməmiş artım müşahidə olunur. Ölkədə vətəndaş sülhü qurulub, iqtisadi göstəricilər günü-gündən artır və ölkənin beynəlxalq nüfuzu get-gedə yüksəlir.

Dövlət başçısı İlham Əliyev bilidirir ki, neft siyasəti təkcə iqtisadi və enerji amili ilə bağlı deyil. Bu, geniş, geosiyasi gündəliyin böyük bir tərkib hissəsidir. Azərbaycan bu istiqamətdə dünya miqyasında öz rolunu oynayır və bu rol getdikcə artır¹⁷².

Daha sonra həmin nitqdə göstərilmişdir ki, "gündəliyimizdə olan bütün enerji layihələrini nəzərə alaraq, potensialımızı, təchizat potensialını və Avropa istehlakçılarının artan ehtiyaclarını bilirik. Bundan başqa, təbii qaza olan ehtiyac xüsusilə də nüvə enerjisi istehsalı məntəqələrinin bağlanmasıdan sonra daha da artacaqdır. 2020-ci ildən sonra bu, xüsusilə böyük önəm daşıyacaqdır. Azərbaycan böyük enerji ehtiyatlarına malik bir ölkə kimi həmin vaxt Avropanın enerji təhlükəsizliyində çox böyük rol oynayacaqdır"¹⁷³.

Burada qardaş Türkiyə ilə formalaşan işgüzar münasibətlər xüsusi olaraq vurğulanmalıdır. Bidiyimiz kimi, Türkiyə regionda Azərbaycan tərəfindən həyata keçirilən ən böyük layihələrdə iştirak edir. Bunlar sırasında Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum boru xətti layihələri var. Türkiyə və Azərbaycan 2012-ci ildə İstanbulda Transanadolu qaz kəməri (TANAP) layihəsi üzrə razılığa gəliblər. Bu layihə Cənub qaz dəhlizi layihəsinin mühüm komponentlərindən biridir ki, bu da Azərbaycan qazının dünya bazarına çıxarılmasına imkan verəcək. Yaz aylarında Trans Anadolu boru kəməri vasitəsilə ilk dəfə Türkiyəyə, daha sonra isə 2020-ci ildə Trans-Adriatik qaz boru kəməri ilə Avropaya ixraca başlanacaq. Əsrin digər böyük layihəsi Bakı-Tiflis-Qars dəmir yoludur ki, bu da Ankara ilə Bakı arasında daha fəal iqtisadi və ticarət əməkdaşlığını təmin edəcək, Orta

¹⁷² Dünya iqtisadi sistemində Azərbaycanın mövqeyi möhkəmlənir. // "İki sahil" Analitik qrupu, 2 fevral 2011-ci il

¹⁷³ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin Seçilmiş Nitqləri. SAM center for strategic studies, 2013, s.184-185

Asiyadan Avropaya böyük miqdarda mal axını başlanacaqdır.

20 sentyabr 2014-cü il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Bakıda "Əsrin müqaviləsi"nin 20 illiyinə və "Cənub" qaz dəhlizinin təməlinin qoyulmasına həsr olunmuş təntənəli mərasimdə nitqində dedi ki, "2012-ci ildə Türkiyə və Azərbaycan siyasi rəhbərliyinin fəaliyyəti nəticəsində Trans-Anadolu kəmərinin tikintisi ilə bağlı razılıq əldə edilmişdir. TANAP layihəsi və onun həyata keçirilməsi tarixi hadisədir. Məhz TANAP layihəsinin razılaşdırılmasından sonra artıq "Cənub" qaz dəhlizinin konturları görünməyə başlamışdır. 2013-cü ildə Tap layihəsi – Trans-Adriatik kəmərinin əsas ixrac marşrutu kimi seçilməsi də tarixi hadisə idi"¹⁷⁴.

İpək Yolu Çin ilə Azərbaycan arasında malların müvəffəqiyyətlə nəql edilməsi və malların mübadilə edilməsinə görə getdikcə əhəmiyyətli bir tranzit mərkəzi halına düşür. Bu yolun yeni variantı Orta Asiya və Avropaya Ələt limanından keçir, bu da regional əhəmiyyət baxımından İpək Yolu üçün əhəmiyyətli addımdır. Şərqi-Qərb və Qərb-Şərq marşrutlarını, eləcə də Şərqi Asiya və Cənubi Asiyanın marşrutlarını birləşdirən yeni Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizini birləşdirmək üçün İpək Yolu Azərbaycanın alternativ yoludur. Əksər hallarda bu, Azərbaycanın nəqliyyat infrastrukturuna əhəmiyyətli investisiyalar hesabına mümkün olmuşdur.

2018-ci il martın 13-də Bakıda "İpək Yolu boyunca iqtisadi əməkdaşlıq və mədəni əlaqələrin inkişaf etdirilməsində parlamentlərin rolu" mövzusunda beynəlxalq konfrans keçirilmişdir. ATƏT Parlament Assambleyasının sədri Georgi Tsereteli Bakı konfransının mühüm əhəmiyyəti kəsb etdiyini deyib. O, bu layihənin həyata keçirilməsi ideyası haqqında danışib. Bildirib ki, bu ideya irəli sürüləndə bir çox ölkələr layihəni dəstəklədi və ona qoşulmaq qəra-

¹⁷⁴ Dövlətçiliyin, milli maraqların və təhlükəsizliyin Qarantı. Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyat evi, 2015, s.354-355

rına gəldi. Göstərilib ki, "İpək Yolu bizim üçün çox önəmlidir. İpək Yolu bizim üçün çox önəmlidir. İpək Yolu elə marşrutdur ki, bu yol boyunca əhali yaşayır. Bu marşrut üzrə vacib şəhərlər yerləşir. Bunların xalqlarımızın inkişafı baxımından əhəmiyyət kəsb edən şəhərlərdir. Nəqliyyat infrastrukturunu müasirləşdirmək də əhəmiyyət kəsb edir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunu buna misal göstərmək olar. Ümumiyyətlə, hamımız üçün qarşımızda duran əsas prioritet iqtisadi sahədə müvəffəqiyyət əldə etməkdir"¹⁷⁵.

Böyük İpək Yolunun bərpası nəticəsində Azərbaycan təkcə tranzit ölkə deyil, həm də ixracatçı ölkə kimi çıxış edir və bununla da milli iqtisadiyyat üçün yeni imkanlar və perspektivlər yaradır. Eyni zamanda Azərbaycan NABUKKO layihəsinin reallaşdırılması vasitəsilə təbii qazı Gürcüstana, Türkiyəyə, Yunanıstana və İtaliyaya, digər Aİ ölkələrinə nəql etməyi və yeni qonşuluq proqramı çərçivəsində Avropa Birliyi ilə sıx əməkdaşlıq etməyə imkan tapacaqdır.

Beləliklə, Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm hissəsi sayılan neft sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi nəticəsində böyük həcmdə enerji resurslarının hasilatı mifdən reallığa çevrildi və azad bazar münasibətlərinin qurulması sayəsində Azərbaycanın formalaşmış iqtisadi modeli olacaqdır¹⁷⁶.

Prezident İlham Əliyevin müdrik siyasəti sayəsində, Azərbaycan bütün sahələrdə inanılmaz uğurlara imza atdı və qısa bir zamanda böyük bir irəliləyiş etdi. Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində ölkə iqtisadiyyatı sürətli və dinamik inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Ötən dövrdə aqro-sənaye kompleksində aparılan islahatlar genişlənməmişdir və ölkədə güclü sahibkarlıq sinfi formalaşmışdır. Bu gün ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi uğurla davam edir. Dövlət müəssisələrinin investisiya layihələrini maliyyələş-

¹⁷⁵ Bakıda ATƏT Parlament Assambleyasının İpək Yoluna Dəstək Qrupunun beynəlxalq konfransı keçirilib. // "Respublika" qəzeti, 14 mart 2018-ci il

¹⁷⁶ Məlikli G. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı // XXI əsr-müləhizələr və düşüncələr. Gənc tədqiqatçıların elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: 2009, s.90-91

dirmək üçün milyon manatlar məbləğində güzəştli kreditlər ayrılır. Kənd təsərrüfatı sektoru geniş inkişaf yoluna keçmişdir və indi Azərbaycan öz ərzaq təhlükəsizliyini təmin edən nadir ölkələrdən biridir.

İlham Əliyevin söyləri nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı inkişaf zirvəsinə çatdı və Avropadakı mövqeyimizin üstünlüyü iqtisadi inkişafımızın bariz subutudur. Ölkəmizdə güclü nəqliyyat sektoru, nəqliyyat kompleksi var. Buradakı struktur dəyişikliklər Azərbaycan üçün iqtisadi artımı təmin edir.

Sosial-iqtisadi sahədə qazanılan uğurlar, inamla həyata keçirilən qlobal layihələr Azərbaycanı həm də beynəlxalq əməkdaşlıq mərkəzinə çevirməklə, onun xarici siyasətdə, diplomatiya sahəsində mühüm uğurlar qazanmasını təmin edir¹⁷⁷.

Ölkəmizin müstəqilliyinin təməlini gücləndirməklə bağlı Prezident İlham Əliyevin fəaliyyəti xarici siyasətdə xüsusilə aşkar olmuşdur. Xarici siyasət kursunda balanslı bir konsepsiyaya üstünlük verən İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu daha da artmışdır. Ölkəmizin dostlarının sayı artıb, yeni ölkələr bizimlə əməkdaşlıq etmək istəyən bir sıra ölkələrə əlavə olunub. Azərbaycan etibarlı tərəfdaş kimi tanınmış və dünyada qəbul edilmişdir. Bunu sübut edən vacib amillərdən biri də Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasının üzvü seçilməsidir. Müstəqilliyimizin tarixində ən böyük nailiyyət olan bu hadisə, Azərbaycanda həyata keçirilən siyasətin nəticəsi olaraq prezident İlham Əliyevin fəaliyyət əhəmiyyətinin təzahürüdür.

Bu istiqamətdə aparılan işi qiymətləndirərkən, 11.03.2009-cu il tarixində Tehrandə keçirilən İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının 10-cu zirvə görüşündə Prezident İlham Əliyevin nitqini xüsusi qeyd etmək lazımdır. Burada qeyd olunub ki, "biz son illər regional əməkdaşlıq məsələlərinə çox böyük əhəmiyyət vermişik. İqtisadi Əməkdaşlıq

Təşkilatında təmsil olunan ölkələri birgə tarix birləşdirir, mədəniyyət birləşdirir. Bizim aramızda ənənəvi olaraq, çox güclü əlaqələr mövcud olmuşdur və indiki mərhələdə, xüsusilə dünyanı iqtisadi və maliyyə böhranı bürüdüüyü bir vaxtda regional əməkdaşlıq, iqtisadi təşəbbüslər, integrasiya məsələləri xüsusi önəm daşıyır."¹⁷⁸.

Artıq qeyd etdiyimiz kimi, investisiyaların cəlb edilməsi Azərbaycan Respublikasının uzunmüddətli və davamlı inkişafının təmin edilməsində xüsusi rol oynayır. İlk növbədə, investisiyanın tələb olunan məbləği və keyfiyyəti özəl investisiyalar vasitəsilə əldə edilə bilər. Buna görə əlverişli investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu, xüsusi mülkiyyətin qorunması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, bütün investorlar üçün daha əlverişli rəqabət mühitini yaratmaq, investisiya fəaliyyətinə dair tənzimləyici çərçivənin gücləndirilməsi və neft sektorunun və regionların inkişafına yönəlmiş birbaşa investisiya axınlarının stimullaşdırılmasına yönəldilmək deməkdir. Eyni zamanda, Azərbaycan şirkətlərinin xarici ölkələrdə fəaliyyət göstərməsi və beynəlxalq layihələrdə iştirakı dəstəklənir.

Bu gün qanunun aliliyi prinsipinin gücləndirilməsi və sosial rifah dövlətinin inkişafı, Azərbaycanın inkişaf etmiş və güclü dövlətə çevrilməsi mövcud siyasi kursun prioriteti olaraq təyin olunur. Bu, həyata keçirilən iqtisadi islahatlar baxımından xüsusilə vacibdir. Bundan əlavə, ölkənin hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsində mühüm bir istiqaməti olan məhkəmə sistemində islahatlar təşkil edir.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasında məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 19 yanvar 2006-cı il tarixli fərmanının 6-cı bəndində Azərbaycan Respublikasının Ali Məhkəməsinə, apellyasiya məhkəmələrinə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məhkəməsinə İnsan Hüquqları

¹⁷⁷ Məlikov Qurbanəli. Azərbaycan iqtisadi cəhətdən günbəgün möhkəmlənir. Əbədi yol №10 (20)19-25 oktyabr 2013-cü il

¹⁷⁸ 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin seçilmiş nitqləri. Bakı: SAM center for strategic studies, 2013, s.121

üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququnun öyrənilməsi işinin təşkil edilməsi və onun məhkəmə təcrübəsində nəzərə alınması tövsiyə edilmişdir¹⁷⁹.

Azərbaycan Respublikasında bir sıra insan hüquqlarına aid qanunlar və qətnamələr qəbul edilmişdir. Demokratiyaya, inkişafa, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət üzvi olaraq inkişaf etdirilir. Müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlər, ideologiyalar və mədəniyyətlər olduğu müasir dünyada insanları və cəmiyyətləri birləşdirən ən vacib meyarlar insan hüquqlarıdır. İnsan sivilizasiyasının ən vacib kəşflərindən biri olan insan hüquqları, hər kəsin bu gün dərk və qəbul etdiyi əvəzsiz bir üstünlükdür. İnsan hüquqlarına hörmət və insan hüquqlarının müdafiəsi müasir dünyada əsas amaldır. Həm də insan hüquqları sülh və təhlükəsizlik olmadan mümkün deyil.

Bu baxımından Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun fəaliyyəti təqdirə layiqdir. İnstitut öz elmi-praktik fəaliyyətində Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi və başqa beynəlxalq sənədlərlə təsbit olunmuş mülki, siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni hüquqları öyrənir, həmçinin bu sahədə beynəlxalq və milli-tarixi təcrübəni tədqiq edir və ümumiləşdirir¹⁸⁰.

Azərbaycanın birinci xanımı Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu dövlətin təhsil strategiyasının həyata keçirilməsində fəal iştirak edir, Heydər Əliyev Fondu yaradıldığı vaxtdan bəri nəcib və insani dəyərlərə üstünlük verərək, cəmiyyətdə xeyriyyəçilik institutunu inkişaf etdirməyi qərara aldı. Fondun bu istiqamətdə dəyərli layihələri, dövlətin fəaliyyətinin tam dəstəklənməsinə əsaslanaraq digər strukturlara nümunə ola bilər. Fondun xeyriyyəçilik fəaliyyətinin əsas məqsədi insanlara və xoş əməllərə olan rəğbətdir. Fondun prezidenti Mehriban Əliyeva uşaq

¹⁷⁹ Qurbanov R. İnsan hüquqları üzrə Avropa məhkəməsi və milli ədliyyə // <http://www.judicialcouncil.gov.az/Meqaleler/3.pdf>

¹⁸⁰ İnsan hüquqları institutu // <http://www.ihr-az.org/index.php?lang>

evlərində olan oğlan və qızlar üçün real analıq qayğısını göstərir və bu münasibət təkcə uşaq evlərində qalanlara aid yox, həm də uşaq evlərini tərk edənlərlə də davam etdirilir.

Uşaq hüquqları sahəsində fəaliyyətin gücləndirilməsi məqsədilə Prezident cənab İlham Əliyev 8 may 2012-ci il tarixdə müfüm fərman imzalamışdır. "Uşaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə dövlət nəzarəti qaydası"nın təsdiq edilməsi uşaq hüquqlarının qorunmasında və bu sahədə görülən işlərin səmərəsinin artırılmasında mühüm rol oynayır. Neft Fondun diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri də kimsəsiz uşaqlara göstərilən qayğının artırılmasıdır. "Uşaq evləri və internat məktəblərinin inkişaf Proqramı" bu istiqamətdə həyata keçirilən mühüm layihələrdən biridir. Tədbirdə çıxış edən Fondun Prezidenti, Millət vəkili Mehriban Əliyeva demişdir: "Bir daha vurğulayıram ki, hər hansı bir səbəbə görə yola saldıığımız ildə reallaşdırma bilmədiyiniz, ürəyinizdə olan arzular, istəklər mütləq qarşıdan gələn 2013-cü ildə həyata keçsin. Siz hələ çox gəncsiniz, sizin ömür yolunuz hələ qarşıdadır"¹⁸¹.

Sosial-iqtisadi inkişafın əsas istiqamətləri sosial dövlətin və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına, sosial kapitalın möhkəmlənməsinə və artmasına, yüksək rifah cəmiyyətinin formalaşmasına yönəldilmişdir. Bunu həyat fəaliyyətinin bir çox sahələrində görülən işlərdə izləmək olar. Müasir dünyanın İKT imkanlarından, idarəçilikdə və sənayədə, kənd təsərrüfatında və infrastrukturda, ticarətdə və təhsildə müasir sosial texnologiyalardan istifadə etməklə ölkə əhalisinin maddi rifahını, sosial durumunu yüksəltmək olar. Nümunə olaraq dünyada analoqu olmayan xidmət sistemini, yəni ASAN-xidməti göstərmək olar.

Bu barədə 10 yanvar 2015-cil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin sərəliyi ilə Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin

¹⁸¹ Məlikli G. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sosial vəziyyətinin əsas xüsusiyyətləri.// Elmi Əsərlər, №1 (28), Bakı: 2017, s.190

sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında Prezident İlham Əliyev belə demişdir: "ASAN xidmət" mərkəzlərinin açılmasını xüsusilə qeyd etmək istəyirəm. Artıq 7 mərkəz fəaliyyət göstərir, iki il ərzində 3 milyon 500 min müraciət olmuşdur və orada göstərilən xidmətlərin sayı artır, keyfiyyəti yüksək səviyyədədir, cəmiyyət tərəfindən çox müsbət qarşılanır. Korrupsiya və rüşvətxorluğa qarşı son illər ərzində aparılan institusional islahatlar içərisində "Asan xidmət" əlbəttə ki, ön plandadır. İndi bizim təcrübəmiz başqa ölkələrdə də öyrənilir¹⁸².

Bütövlükdə, bildiyimiz kimi, əhalinin sosial müdafiəsi sisteminin qabaqcıl beynəlxalq standartlara uyğun yenidən qurulması, uğurlu sosial siyasətin tətbiqi ilə yoxsulluğun səviyyəsi 5 faizədək aşağı salındı, əməkhaqqı və pensiyalar dəfələrlə artırıldı.

Azərbaycan Dünya bankının adambaşına düşən Ümumi Milli Gəlir təsnifatına görə "yuxarı orta gəlirli ölkələr kateqoriyası"na daxil olaraq BMT İnkişaf Proqramının İnsan İnkişafı ilə bağlı hesabatına əsasən, "orta insan inkişafı ölkələri qrupu"nu tərk edərək, "yüksək insan inkişafı" ölkələri qrupu"na yüksəlmişdir¹⁸³.

Statistika göstərir ki, "Doing Business-2017" hesabatında ölkəmizin 65-ci pillədə qərarlaşması aparılan islahatların məntiqi nəticəsidir. Hesabatda qeyd olunduğu kimi Azərbaycan dünyada 3 və daha çox islahat aparan 29 ölkədən biridir.¹⁸⁴

Azərbaycanın iqtisadiyyatı yüksək iqtisadi artım templərini saxlayır və ÜDM-in artımına görə dünya liderləri olan ölkələr arasında öz mövqeyini saxlayır. Bununla belə 2008-ci ilin böhran şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatının artım templəri böhran öncəsi səviyyəyə nisbətən, xüsusən də ən uğurlu son dörd ildə göstəri-

¹⁸² Dövlətçiliyin, milli maraqların və təhlükəsizliyin Qarantı. Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyat evi, 2015, s.361

¹⁸³ Bizim gücümüzün mənbəyi Azərbaycan xalqıdır və güclü iqtisadiyyatdır // "İki sahil" qəzeti, 30 iyun 2017-ci il

¹⁸⁴ Yəni orada

cilərlə müqayisədə əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdı. Ölkənin global qeyri-sabitlik şəraitində iqtisadi artım dinamikası Azərbaycanın iqtisadiyyatının struktur xüsusiyyətləri ilə enerji resurslarının ixracı kimi, böhran öncəsi dövrdə yığılmış əhəmiyyətli valyuta ehtiyatlarına əsaslanan böhrana qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə müəyyən edilmişdir.

2005-2008-ci illərdə Azərbaycanın iqtisadiyyatı Cənubi Qafqazdakı bütün ölkələrin ÜDM-nin 2/3 hissəsini təşkil edirdi. Respublika müstəqillik qazandıqdan sonra Azərbaycan Respublikasının real ÜDM-də artım ən yüksək səviyyəyə çatmışdır ki, bu da illik 24.2% təşkil etmişdir. Bu dövr iqtisadi böyümə baxımından Azərbaycanın mütləq dünya lideri olduğu dövrdə "iqtisadi bum dövrü" kimi xarakterizə olunur.

Hal-hazırda inkişaf istiqamətlərindən biri istehsal olunan malların keyfiyyətinin və həcmnin artırılmasıdır. Prezident İlham Əliyevin imzaladığı "Xarici ölkələrə ixrac missiyalarının təşkilinə, xarici bazarların araşdırılmasına və marketinq fəaliyyətinə, "Made in Azerbaijan" brendinin xarici bazarlarda təşviqinə, yerli şirkətlərin ixracla bağlı xarici bağlı xarici ölkələrdə sertifikat və patent almasına, ixrac ilə əlaqəli tədqiqat-inkişaf proqram və layihələrinə çəkilən xərclərin dövlət büdcəsi hesabına ödənilən hissəsinin müəyyənləşdirilməsi və ödənilmə mexanizminin tənzimlənməsi Qaydası" haqqındakı Fərman dünyada geniş yayılan mütərəqqi təcrübənin ölkəmizdə tətbiqinə geniş imkan yaradır¹⁸⁵.

Müasir dünyanın yeni xarakteristikalarını da nəzərə almalıyıq. Siyasət sahəsində tədqiqatçıların qeyd etdiyi kimi, XXI əsrin geosiyasi quruluşu kəskin şəkildə dəyişib. Yeni qütblər artıq realdır. ABŞ super gücü ilə yanaşı, digər iki global oyunçu dünya düzənin formalaşmasında öz maraqlarını və təsirlərini müdafiə etməyə çalışır:

¹⁸⁵ Məlikli G. Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyində sosial siyasətin yeri və rolu. "İndiqo" mətbəəsi, Bakı: 2018, s.185

Avropa Birliyi və Çin. Yeni üslubun bu çox fərqli "imperiyalarını" əsasən İkinci Dünya ölkələri təmsil edir. Bu, birinci dünya tərəqqisinin Üçüncü Dünya yoxsulluqla üzləşdiyi böyük və hələ təəccüblü dərəcədə nəzərə alınmayan bir qrupdur. Şərqi Avropa, Mərkəzi Asiya, Latın Amerika, Yaxın Şərq və Şərqi Asiyada bu ölkələrin strateji və iqtisadi əhəmiyyətini nəzərə almamaq olmaz. Qloballaşma və bu üç "imperiyaların" nailiyyətlərinə cavab vermək yolu gələcək dünya düzeni üçün çox vacibdir¹⁸⁶.

Məlum olduğu kimi, "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasında 2020-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının prinsipləri rəhbər tutulmuşdur. Müxtəlif qanunlarla ayrı-ayrı kateqoriyadan olan şəxslər üçün nəzərdə tutulmuş sosial müdafiə Milli Liderin fəlsəfəsinin əsas xəttini təşkil edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev milli iqtisadiyyatın əsas sektorlarının Strateji Yol Xəritəsini təsdiqləyən fərman imzaladı¹⁸⁷. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin bəyanatında deyildiyi ki, burada hökumətin prioritetli saydığı qeyri-resurs sektoru sahəsində iqtisadi siyasətinin davamlı və rəqabətçi inkişafı nəzərdə tutulur: "Azərbaycan xalqının ümum-milli lideri Heydər Əliyevin memarlığı ilə milli iqtisadiyyatın əsas inkişaf istiqamətləri elan edilib, uğurlu neft strategiyası həyata keçirilib, infrastruktur yaradılıb, iqtisadi təhlükəsizliyin əsas elementləri – enerji, maliyyə, ərzaq və nəqliyyat təhlükəsizliyi təmin edilib, əhalinin rifah halı yaxşılaşdırılıb, özəl sektorun rolu gücləndirilib və Azərbaycanın dünya iqtisadi düzənində özünəməxsus mövqeyi müəyyənləşdirilib"¹⁸⁸.

Hörmətli Prezident İlham Əliyevin uğurlu islahatları nəticəsində Azərbaycan dünya iqtisadiyyatında yeni çağırışlarla üzləşir. Ölkə-

mizdəki mövcud global iqtisadi böhrana uyğunlaşmaq üçün yeni çağırışlar yaradan proseslər, orta və uzunmüddətli perspektivdə, iqtisadi və iqtisadi inkişafda bir sıra tədbirlərin sistematik xarakterinə uyğun olaraq əsas strateji məqsədlərə təsirini minimuma endirməkdir. yaradılması ilə iqtisadi inkişafın keyfiyyətə yeni bir modelinin formalaşması əsas prioritetlərdən biridir.

Ayrı-ayrı kateqoriyalı şəxslərin sosial müdafiəsi üzrə müxtəlif qanunlar – "Şəhid adının əbədləşdirilməsi və şəhid ailələrinə edilən güzəştlər haqqında", "Çernobıl qəzasının ləğvində iştirak etmiş və həmin qəza nəticəsində zərər çəkmiş vətəndaşların statusu və sosial müdafiəsi haqqında" və digər qanunlar qəbul edildi.

Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyası və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən islahatların həyata keçirilməsi milli realizm perspektivlərinin qloballaşma meyarları ilə uğurlu koordinasiyasını təmin etdi və ölkəmiz üçün müasir inkişaf modelini formalaşdırdı.

Beləliklə, Azərbaycanın ümumi inkişaf strategiyası ölkənin müasir durumu, mövcud beynəlxalq münasibətlər sistemi, sosial-siyasi və sosial-mənəvi inkişafın başlıca prinsipləri baxımından balanslaşdırılmış şəkildə həyata keçirilir. Burada Prezident İlham Əliyevin siyasi-peşəkar, mənəvi-psixoloji keyfiyyətləri, illər ərzində topladığı təcrübə və cəmiyyətdə qazandığı nüfuz əhəmiyyətli dərəcədə onun fəaliyyətinə öz təsirini göstərir. Müstəqillik illərində formalaşan siyasi elitaya başçılıq edən Prezident İlham Əliyev ölkənin daxili sabitliyinə, onun beynəlxalq nüfuzuna bir qarantdır.

Bir monoqrafiya çərçivəsində, onun həcminə görə dövlət başçısının siyasi strategiyasını yalnız cizgilərlə göstərmək mümkün olmuşdur. Bununla belə elmi tədqiqatın bu hissəsində biz Azərbaycanda həyata keçirilən siyasi milli strategiyasının bir çox istiqamətləri üzrə ümumi sosial-iqtisadi, siyasi və mənəvi inkişafını izləməyə çalışdıq. Azərbaycanın müasir inkişafı özünəməxsus siyasi doktrina üzərin-

¹⁸⁶ Khanna P. Der Kampf um die zweite Welt – Imperien und Einfluss in der neuen Weltordnung. Berlin: Berlin Verlag, 2008

¹⁸⁷ Strateji yol xəritəsi təsdiqləndi // <http://iqtisadiislahat.org/news/>

¹⁸⁸ Yenə orada

də qurulmuşdur. Burada həm çoxəsrlik tarixi inkişaf xüsusiyyətləri, həm də müasir siyasi sistemlərin inkişafına olan tələblər nəzərə alınır. Cənab İlham Əliyev öz siyasi strategiyasında cəmiyyətin təkamül xüsusiyyətlərini, modernləşdirmə zərurətini, ölkəmizin islam dünyasının bir parçası olmasını, ictimai-siyasi həyatın beynəlmilləşməsi şəraitini, xalqımızın milli-etnik və dini müxtəliflik baxımından özünəməxsusluğunu nəzərə alaraq inamlı addımlarla Azərbaycan və digər ölkələr arasında iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələr qurur. Bu işlərdə artıq dövlətimizdə formalaşmış siyasi ənənələrə sadıq qalaraq Prezident İlham Əliyev öz fəaliyyətində bütün sahələr arasında əlaqələri koordinasiya edir, tənzimləyir və ölkənin rəqabətə dözümlü olmasına nail olmağa çalışır.

NƏTİCƏ

Müasir dünyanın inkişaf xüsusiyyətlərindən biri artmaqda olan qarşılıqlı asılılıq və vəhdətdir. Bu şəraitdə resurslar uğrunda mübarizə daha da kəskinləşir (qloballaşma, ekoloji böhran, əhalinin sürətlə artması bu prosesə təsir edən başlıca amillərdir). İnsan kapitalı dövlətin əsası, onun ən qiymətli (təbiətlə yanaşı) dəyəridir. Müstəqillik qazanan Azərbaycan Respublikası özünə layiqli yer tutmaq uğrunda mübarizə aparır. Müstəqillik illərində Azərbaycan bir çox beynəlxalq qurumların üzvü oldu.

Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul edilməsi Avropa Şurasının sosial sahədə fəaliyyətindən səmərəli və məqsədyönlü istifadə etməyə imkan verir. Avropa Şurası tərəfindən qəbul edilmiş sosial təminat Konvensiyası, Avropa Sosial Xartiyası və digər mühüm sənədlərə istinad edərək əhalinin sosial hüquqlarının həyata keçirilməsi sahəsində respublikamızda beynəlxalq təcrübədən daha geniş istifadə olunmaqdadır.

Dünya miqyasında sosial-siyasi və iqtisadi problemlər var ki, onların həlli ümumdünya siyasi nizama və inkişafa təsir göstərir.

Cəmiyyətdə iqtisadi inkişaf yüksək səviyyədə getməkdədir. Beləki həyat səviyyəsi yüksəlir, insan kapitalı daha geniş istifadə olunur. Bu baxımından əhalinin sosial müdafiə sistemi ildən-ilə genişlənir həll olunaraq əhalinin tərəqqisinə xidmət etməkdədir.

Bütün sadalanan və bir çox digər daxili və xarici proseslərin həllində səmərəli idarəçilik sisteminin yaradılması, rəhbər kadrların işində bütün amillərini nəzərə almaqla uğurlu fəaliyyətin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir.

İlk növbədə dövlətin yaranması və tarixi təkamülü prosesində dövlətçiliyin inkişafı, dövlətçilik mədəniyyətinin yüksəlməsi

məsələlərinə diqqət yetirilir. Azərbaycanda dövlətçilik ənənələrinin qərarlaşması və zənginləşməsinə, uzunmüddətli tarixi prosesdə müxtəlif sınaqlara məruz qalmasına, müstəqil yaşamaq arzusunun necə reallaşmasına xüsusi yer ayrılır. Azərbaycan dövlətçiliyinə ümumi baxış təqdim edilərkən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xüsusi mərhələ kimi qiymətləndirilir və müstəqil Azərbaycanın onun varisi olması Heydər Əliyevin mülahizələri zəminində yetərinə əsaslandırılır. Heydər Əliyev müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi kimi səciyyələndirilir. Bu əsaslandırma uğurlu daxili və xarici siyasətin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması kontekstində, habelə sosial-iqtisadi və siyasi cəhətdən çox əhəmiyyətli beynəlxalq layihələrin gerçəkləşdirilməsi prizmasından nəzərdən keçirilir.

Ümummilli liderimizin fenomenal şəxsiyyət olaraq, fəaliyyətinin çoxaspektliliyi, çoxcəhətliliyi yetərli səviyyədə nəzərə çapdırılır. Araşdırmada elmi-nəzəri aspektlərlə konkret faktların nisbəti məsələsi diqqətdə saxlanılıbdır. Bu gün Azərbaycan müstəqil dövlətinin böyük nailiyyətləri və uğurları ictimai həyatın bütün sahələrində aydın görünür. Bütün bunlar, ilk növbədə, nadir tarixi şəxsiyyətin, Ulu Öndər Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu, müasir dünyanın siyasi tarixi ilə bağlı zəngin təcrübəsi sayəsində beynəlxalq aləmdə böyük nüfuzu və təsiri ilə sıx bağlıdır.

Bunu biz Prezident İlham Əliyevin fəaliyyəti timsalında görə bilərik. İdarəetmənin bir çox yüksək pillələrində mühüm siyasi idarəçilik təcrübəsini əldə edən cənab İlham Əliyev standart və qeyri-standard qərarları qəbul edir, qərarların qəbul edilməsində rəşional yanaşmadan istifadə edir, öz komandası ilə birlikdə problemləri təhlil edərək burada həlli meyarları təyin edir.

Prezidentin siyasi məktəb təcrübəsi, şübhəsiz, Ulu Öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bundan başqa, İlham Əliyevin idarəçilik üslubu açıq, modeli isə demokratikdir. İdarəçilik prosesin-

də informasiya mübadiləsi müasir texnologiyalar üzərində qurulur, problemlərin həlli prinsipləri və meyarları vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Siyasi strategiyanın təyin edilməsində planlaşdırmanın xüsusi əhəmiyyəti var. Azərbaycan dövlətində planlaşdırmanın səviyyələri və mərhələləri uzunmüddətli strateji layihələr və onların həyata keçirilməsi pillələri şəklində həyata keçirilir.

Demək olar ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərlik üslubu demokratik və funksional xarakter daşıyır. Prezidentin keçdiyi zəngin idarəçilik yolu onda zəruri rəhbərlik bacarıqlarının formalaşmasına səbəb olmuşdur.

Prezident İlham Əliyevin idarəçilik qabiliyyətləri sırasında həm də rəhbərlik etdiyi sahələrdə strukturalıslahatların aparmaq bacarığıdır. Demək olar ki, bu illərdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən xüsusi idarəçilik üslubu və idarəçilik mədəniyyəti formalaşdırılmışdır. Burada əhəmiyyətli rol həm də formalaşan münaqişələri görüb vaxtında aradan qaldırmaq bacarığı oynayır.

Beləliklə, ölkəmizdə daim dəyişən və inkişaf edən sosial-siyasi vəziyyəti, onu formalaşdıran amilləri və onun atributiv xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi ifadə edə bilərik:

- dövlət siyasətini həyata keçirən hakimiyyətin cəmiyyət və vətəndaşlar qarşısındakı məsuliyyəti;
- dinindən, irqindən, sosial mənsubiyyətindən və s. asılı olmayaraq hər kəsin qanun qarşısında eyni dərəcədə məsuliyyət daşması və bərabərliyi;
- cəmiyyət üzvlərinin fəallığı və təşəbbüskarlığının dövlət tərəfindən dəstəklənməsi, onlara fəaliyyətlərində müəyyən yardımın göstərilməsi, vətəndaşların özünüifadə və özünütəsdiqinə şəraitin yaradılması;
- vətəndaşlarının bütün hüquq və azadlıqlarının dövlət tərəfindən təmin edilməsi və onların bu hüquqlarının müdafiəsi;

– cəmiyyətdə tolerant və demokratik qaydalarının möhkəmləndirilməsi;

– cəmiyyətin sosial idarəedilməsində üfqi və koordinasiya münasibətlərin inkişafı və bu münasibətlərin cəmiyyətin inkişafında rolunun artırılması;

– insanların öz vətəndaşlıq və şəxsi ləyaqət hissinin yüksək tutması və onları sivilizasiya üsullarıyla müdafiə etmək bacarıq və imkanlarının mövcudluğunun inkişaf etdirilməsi və s.

Ümumilikdə bu mövzunun tədqiq edilməsi zamanı biz, bütövlükdə dövlət siyasətinin müxtəlif istiqamətlərini və bu istiqamətlərin xarakterik cəhətlərini, ölkəmizdə formalaşmış milli inkişaf modelinin mühüm xüsusiyyətlərini, eyni zamanda həyata keçirilən sosial siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətində reallaşdırılan tədbirləri, bu prosesdə istifadə edilən fəaliyyət mexanizmlərini və s. nəzərdən keçirdik.

Beləliklə, bu tədqiqat işimizdə biz aşağıdakı vəzifələri qarşımıza qoymaqla, onların həllinə çalışdıq:

– Azərbaycanda siyasi idarəetmədə liderliyinin ifadə formaları və fəaliyyət xüsusiyyətlərini araşdırmaq;

– Azərbaycanda idarəetmədə islahatlar baxımından dövlət idarəçiliyinin inkişaf meyillərini öyrənmək;

– Azərbaycanın sosial inkişafında insan amilinin rolunu, siyasi liderlik ənənələrini təhlil etmək;

– Azərbaycanda sosial-siyasi və iqtisadi problemlərin həllində Prezident İlham Əliyevin əsas yanaşmaları və siyasi prioritetlərini qeyd etmək.

Gəldiyimiz qənaətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ictimai-siyasi fəxrində demokratik proseslərin genişlənməsi şəraitində siyasi liderin rolunun siyasi təhlili nəzəri cəhətdən olduqca faydalıdır. Liderliyin həyata keçirilməsində müxtəlif vasitələrin təkmilləşdirilməsi demokratikləşmə

prosesinin vacib tərkib hissəsidir. Tədqiqat prosesində əldə edilmiş nəzəri müddəalar və nəticələr araşdırılan problem barədə təsəvvürlərin genişlənməsində müəyyən rol oynaya bilər. Siyasi rəhbərlik xüsusi bir ictimai qurum olaraq bir sıra funksiyaların həyata keçirilməsində öz əksini tapır.

Həyata keçirilən bütün bu tədbirlər qarşıdakı illər ərzində Azərbaycanın daha da böyük uğurlar əldə edəcəyindən xəbər verir. Millət vəkili, Milli Məclisin əmək və sosial siyasət komitəsinin sədri, siyasi elmlər doktoru, professor Hadı Rəcəbli qeyd etmişdir ki, «Dünyada mövcud olan sosial siyasət modelləri vətəndaşların sosial müdafiəsinin və ümumi rifahının təmin olunması, işsizliyin aradan qaldırılması, yoxsulluğun azaldılması istiqamətində özünəməxsus kurs kimi müəyyənləşdirilib. Artıq bu modellərin sırasına daxil olmaq imkanı qazanmış sosial siyasətin Azərbaycan modeli də var. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi sosial siyasətin Azərbaycan modeli elmi-nəzəri əsaslara söykənirdi». Cənab Prezident İlham Əliyevin siyasi strategiyasında milli prioritetlər adlı monoqrafiyanın nəticəsi olaraq qeyd edək ki, aparılan inkişaf siyasətinin məqsədləri əhalinin firavan yaşamasının, cəmiyyətin siyasi sisteminin sabitliyinin təmin edilməsi, Azərbaycan ordusunun daha da gücləndirilməsi, sosial siyasət strategiyasının demokratik prinsiplərə əsaslanması vacib məqsədlərdən hesab edilir. Monoqrafiyada ölkəmizin sosial-siyasi inkişafı, xarici siyasəti, təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və s. barədə də ətraflı məlumat verilmişdir.

İSTİFARƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abbasov A.C. Milli dövlətçilik məfkurəsi və layiqlik: Genezis və təkamül /Aydın Abbasov; Elmi red.: Şahrəddin Məmmədov.- B.: Bakı Universiteti, 2002. – 251 s
2. Abdullazadə Fatma. Heydər Əliyev. Siyasi portret. Bakı: "XXI" nəşriyyatı, 1998.
3. Andriyanov Viktor., Mirələmov Hüseynbala. İlham Əliyev. M.: Molodaya Qvardiya, 2007. – 434 s.
4. Azərbaycan qəzeti 17 may 2012-ci il.
5. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci il. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusunda dərc edilmişdir (31 iyul 1997-ci il, № 1)
6. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2012. – 40 s.
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Azərbaycan dövlətinin rəmzləri. Azərbaycan Respublikasında xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların bayraqlarının istifadəsi qaydaları haqqında". Bakı: "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2013. – 132 s.
8. Azərbaycan Prezidenti. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2004. – 264 s.
9. Azərbaycan 2013-2003. Əsrə bərabər illər. İqtisadiyyat inkişaf və tərəqqi amili kimi. Bakı: "Şərq-Qərb", 2013. – 276 s.
10. Azərbaycan 2013-2003. Əsrə bərabər illər. İnsan amili: sosial siyasət sahəsində bütün dövlət təşəbbüslərin əsası. Gənclər siyasəti və idman: müasir düşüncəli sağlam nəsil. Bakı: "Şərq-Qərb", 2013. – 280 s.

11. Axundova Elmira. Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman. Bakı: Ozan, 2007. – 352 s.
12. Babaoğlu Hikmət. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərin aktoru kimi (siyasi, ideoloji və diplomatik məsələlər). Bakı: "Elm", 2007. – 516 s.
13. Babaoğlu Hikmət. Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər (dərslər), Bakı: "Çinar-Çap", 2010 – 568 s.
14. Bakıda ATƏT Parlament Assambleyasının İpək Yoluna Dəstək Qrupunun beynəlxalq konfransı keçirilib. // "Respublika" qəzeti, 14 mart 2018-ci il.
15. Bayramov R. İqtisadi sahədə keçid dövrü başa çatıb. // Azərbaycan qəzeti, 19 noyabr 2009-cu il.
16. Bizim gücümüzün mənbəyi Azərbaycan xalqıdır və güclü iqtisadiyyatdır // "İki sahil" qəzeti, 30 iyun 2017-ci il
17. Cəfərov Nizami., Musayev O., Osmanlı D. Türk dünyasının yeni lideri. Bakı: Çarşıoğlu, 2009. – 760 s.
18. Dövlətçiliyin, milli maraqların və təhlükəsizliyin Qarantı. Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyat evi, 2015. – 380 s.
19. Dünya iqtisadi sistemində Azərbaycanın mövqeyi möhkəmlənir. // "İki sahil" Analitik qrupu, 2 fevral 2011-ci il
20. Elektrik quraşdırma işləri sürətlənir // "İki sahil" qəzeti 4 dekabr 2012-ci il.
21. Əliyev Ağacan. Azərbaycanda idmanın inkişafı Ümummilli Liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır // XXI Əsrin Lideri İlham Əliyev-50. Müstəqil lider, İctimai-siyasi, Publisistik beynəlxalq jurnal. № 04(42) dekabr 2011, s.29-30.

22. Əhmədli R.A. *Azərbaycan dövlətçilik fəlsəfəsi [Mətn]: [monoqrafiya]* /Rafail Əhmədli; elmi red. L.Mövsüмова, M.Ağayev.- B.: Nurlan, 2008.- 360 s.
23. Əhmədov N.H. Xarici iqtisadi əlaqələr istehlak bazarının formalaşmasına təsir mexanizmi kimi. // *Pedoqoji Universitet Xəbərləri*. Bakı, №1, 2011, s. 124-131
24. Əliyev A.A., Qasimov N.Ə. Azərbaycanda əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin aktual problemləri. Bakı: "Səda", 2000. – 228 s.
25. Əliyev Heydər. Müstəqillik yolu. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997. – 136 s.
26. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. B.: Azərnəşr, 2012. – 480 s.
27. Əliyev Heydər. Ə. Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXX qurultayına Azərbaycan KP Mərkəzi Komitəsinin hesabatı. 28 yanvar 1981-ci il. Yekun sözü. 29 yanvar 1981-ci il. Azərbaycan Kommunist Partiyasının XXX qurultayı bağlanarkən nitq. 30 yanvar 1981-ci il. B.: Azərnəşr, 1981. – 230 s.
28. Əliyev İlham . İnkişaf – məqsədimizdir. Bakı: Azərnəşr, 2017. – 400 s.
29. Əsgərov Emin. İdarəetmədə rəhbər və lider amili // *Sosial və Humanitar elmlərin müasir problemləri*, Buraxılış №7. Bakı: 2012, s.302-304.
30. Əsrə bərabər illər. İqtisadiyyat inkişaf və tərəqqi amili kimi. Bakı: "Şərq-Qərb", 2013. – 276 s.
31. XXI Əsrin Lideri İlham Əliyev-50. // *Müstəqil lider, İctimai-siyasi, Publisistik beynəlxalq jurnal*. № 04(42) dekabr 2011

32. Formula-1-in Bakıda keçirilməsi ölkəmizin beynəlxalq idman aləmində qazandığı uğurları bir daha əks etdirdi. // "İki sahil" qəzeti 30 iyun 2017-ci il.
33. Hacıyev İsmayıl. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında. Bakı: "Elm və təhsil", 2016. – 360 s.
34. Hacıyev Şəmsəddin. Elmi əsaslara söykənən davamlı inkişaf strategiyasının müəllifi: Azərbaycanın özü qədər əbədi. //XXI Əsrin Lideri İlham Əliyev-50. *Müstəqil lider, İctimai-siyasi, Publisistik beynəlxalq jurnal*. № 04(42) dekabr 2011, s.10-11
35. Həbibbəyli Ə. Multikulturalizm: bəşəri ideya, yaxud Qərb dəyərləri? // "İki sahil" qəzeti, 4 dekabr 2012-ci il.
36. Həsənov Ə.M., Vəliyev A.İ.. Dünya ölkələrinin müasir siyasi sistemləri. Bakı, "Zərdabi LTD", 2013. – 776 s.
37. Heydər Əliyevin alternativsiz siyasəti prezident İlham Əliyevin fəaliyyətində uğurla davam etdirilir // "Səs", 26 aprel 2017-ci il
38. "Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi" // *Beynəlxalq elmi-praktik konfrans*. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2007. – 280 s.
39. "Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir" çoxcildliyin elmi-bibliografik göstəricisi. 2 cild. 1-ci cild. Bakı: "Şərq-Qərb" Nəşriyyat Evi, 2013. – 632 s.
40. Heydər Əliyev mənim həyatımda. I cild. Məsləhətçi: Ramiz Mehdiyev; Tərtibçi: İxtiyar Hüseynli. Bakı: "Azərbaycan", 2013. – 396 s.
41. Heydər Əliyev -75. – Bakı: "Azərbaycan Universiteti " nəşriyyatı, 1998. – 184 s.
42. Heydər Əliyev Müasir Azərbaycan Parlamentinin Banisidir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Nəşri. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamları və Mil-

- li Məclisdə çıxışları. Tərtibçi və müəlliflər: S.Mirzəyev, M. Qayıbov. Bakı: 2008. – 495 s.
43. Həsənov Ə.M. Geosiyasət. Dərslik. Bakı: "Aypara-3" nəşriyyatı, 2010. – 604 s.
44. Həsənov Ə.M. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasəti. Bakı: "Letterpress" nəşriyyat evi, 2011. – 440 s.
45. Həsənov Ə.M. Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırımı siyasətinin mərhələləri. Bakı: "Zərdabi LTD", 2017. – 400 s.
46. Həsənov Ə.M., Vəliyev A.İ. Dünya ölkələrinin müasir siyasi sistemləri. Bakı: "Zərdabi LTD", 2013. – 776 s.
47. Hüseynova Hicran. Azərbaycan Avropa integrasiya prosesləri sistemində. Bakı: "Hərbi Nəşriyyat", 1998. – 280 s.
48. Xəlilov S.S. Sivilizasiyalararası dialoq /S.Xəlilov.- Bakı: Adiloğlu, 2009.- 255
49. "Xəzri" istirahət və Sağlamlıq Mərkəzinin açılışı // Azərbaycan qəzeti 17 may 2012-ci il.
50. İlham Əliyevin 5 illik Prezidentlik Fəaliyyəti və Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyəti. // Azərbaycanda Vətəndaş Cəmiyyətinin İnkişafına Yardım Assosiasiyası: Sosioloji tədqiqat, noyabr-dekabr, 2008. Bakı: 2009.
51. İlham Əliyevin Xocalı soyqırımının 20-ci ildönümü ilə əlaqədar Azərbaycan xalqına müraciət // Azerbaijan & Azerbaijanis. ISSN 1997-9304. №1-2 Vol.111-112. Bakı: 2012
52. İnkişafın Azərbaycan modeli: İdeya rəhbəri və ön sözün müəllifi Ramiz Mehdiyev, buraxılışa məsul Bəxtiyar Sadıqov. Bakı: "Os-kar" NPM, 2011. –204 s.

53. Qaralov Z. Heydər Əliyevin elmi irsi (nəzəriyyə və təcrübə) II cild. "Şərq-Qərb" Bakı: 2013. – 306 s.
54. Qasimov C., Nağıyev N. Milli təhlükəsizliyin əsasları. MTN Maddi texniki Təminat Baş İdarəsinin nəşriyyatı-poliqrafiya mərkəzi. Bakı: 2015. – 408 s.
55. Qasimov C., Bağirov X. Azərbaycan təhlükəsizlik orqanlarının qısa tarixi. MTN-in nəşriyyatı. Bakı: 2008. – 492 s.
56. Qocatürk N. İlham Əliyev: İpək Yolu sivilizasiyası və Azərbaycan diplomatiyası. Bakı, "Nurlan", 2008. – 472 s.
57. Quliyev B. Milli Qurtuluş Günü Azərbaycan xalqının tarixində dönüş nöqtəsi, dövlət müstəqilliyimizin bərpasıdır. // Yeni Azərbaycan qəzeti 13 iyun 2010-cu il
58. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı: "Təhsil", 2002. – 328 s.
59. Mahmudlu Y. Azərbaycan dövlətçiliyi. – "Journal of Qafqaz University". Spring 2003, number 11, s.73
60. Mehdiyev Ramiz. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008. – 216 s.
61. Mehdiyev Ramiz. Demokratiya yolunda: irs haqqında danışarkən. Bakı: "Şərq-Qərb", 2008. – 792 s.
62. Mehdiyev Ramiz. Azərbaycan -2003-2008: Zaman haqqında düşünərkən. Bakı: "Şərq-Qərb", 2009. – 240 s.
63. Məhərrəmov A. M. İqtisadi diplomatiya. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2009. – 373 s.
64. Mehdiyev Ramiz.Ə. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı: XXI- Yeni Nəşrlər Evi, 2003. – 248 s.

65. Mehdiyev Ramiz. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. I cild "Şərq-Qərb", Bakı: "XXI- Yeni Nəşrlər Evi", 2006. – 624 s.
66. Mehdiyev Ramiz. Yeni siyasət: İnkişafa doğru. II cild, Bakı: "Oskar" NPM-nin mətbəəsi, 2008. – 343 s.
67. Mehdiyev Ramiz. Avropa strukturlarının deqradasiyasının mənbələri haqqında və ya Azərbaycana münasibətdə ikili standartlar siyasəti. Bakı: Şərq-Qərb Nəşriyyat evi, 2015 – 200 s.
68. Mehdiyev Ramiz. Yeni dünya nizamı və milli ideya. Bakı: "Şərq-Qərb", 2016. – 280 s.
69. Məhərrəmov A.A. Ekoloji təhlükəsizlik sferasında beynəlxalq mexanizmlər. Bakı: Şirvan nəşr, 2009. – 490 s.
70. Məlikli G. Siyasət siyasi mənafeələr sferasıdır. // Tarix və onun problemləri. Nəzəri, elmi, metodiki jurnal 1-2, Bakı: 2009, s.354-358
71. Məlikli G. Siyasi lider və liderlik // Müasir dövrün aktual problemləri II buraxılış, Bakı Dövlət Universitetinin 90 illiyinə həsr olunur. Bakı: 2009, s.168-173
72. Məlikli G. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı // XXI əsr-müləhizələr və düşüncələr. Gənc tədqiqatçıların elmi-praktik konfransının materialları. Bakı: 2009, s.90-93.
73. Məlikli G. Gənc nəsrlə dövlət qayğısı öz bəhrəlini verir // "Azərbaycan" qəzeti, 19 noyabr 2009-cu il.
74. Məlikli G. Şərqlə Qərbi özündə birləşdirən şəhər. // Yeni Azərbaycan qəzeti, 27 noyabr 2009-cu il.
75. Məlikli G. Milli təhlükəsizlik anlayışı // Müasir dövrün aktual problemləri. Buraxılış №3, 2010 s.185-190
76. Məlikli G. Həqiqi müstəqilliyimizin banisi. // Azərbaycan qəzeti, 2010

77. Məlikli G. Millətin və dövlətin xilas olduğu gün. // Yeni Azərbaycan qəzeti 13 iyun 2010-cu il
78. Məlikli G. Heydər Əliyev Fenomeni və Azərbaycanda Müstəqil Dövlət Quruculuğu Strategiyası // Dirçəliş-XXI əsr, № 141-142/2010, s. 137-145.
79. Məlikli G. 20 yanvar faciəsi Azərbaycan tarixinə qanlı hərflərlə yazılıb. // Yeni Azərbaycan qəzeti, 20 yanvar 2011-ci il.
80. Məlikli G. Ölkəmizdə gənclər siyasəti uğurla həyata keçirilir. // "Səs" qəzeti, 2 fevral 2011-ci il.
81. Məlikli G. Heydər Əliyev və Azərbaycan // Doktorantların və Gənc Tədqiqatçıların XVI Respublika Elmi konfransının materialları I. Bakı: 2012, s.446-449
82. Məlikli G. Azərbaycan Respublikasında qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial təminatı. // Heydər Əliyev adına Azərbaycan Ali Hərbi Məktəbi. Elmi əsərlər məcmuəsi №2(19) Bakı: 2012, s.10-16
83. Məlikli G. Bu qan yerdə qalmayacaq. // Xalq qəzeti 27 fevral 2011-ci il.
84. Məlikli G. BMT-nin gündəliyini indi Azərbaycan müəyyən edir. // "Azərbaycan" qəzeti 17 may 2012-ci il.
85. Məlikli G. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsində sosial siyasətin yeri. // Dirçəliş XXI əsr, 171-172/2012 s. 336-343
86. Məlikli G. Azərbaycan Respublikasının sosial siyasətinin inkişafında beynəlxalq əməkdaşlığın rolu. // Əmək və Sosial Münasibətlər. Elmi-Praktiki jurnal, №1(01), 2014, s.70-76
87. Məlikli G. Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sosial vəziyyətinin əsas xüsusiyyətləri. // Elmi Əsərlər, №1 (28), Bakı: 2017, s.187-193

88. Məlikli G. Azərbaycan Respublikasının dövlət təhlükəsizliyində sosial siyasətin yeri və rolu. "İndiqo" mətbəəsi, Bakı: 2018. – 208 s.
89. Məlikli G. Azərbaycanda gənclərlə iş dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilib. // "Xalq" qəzeti 2 fevral 2018-ci il.
90. Məlikov Qurbanəli. Azərbaycan iqtisadi cəhətdən günbəgün möhkəmlənir. Əbədi yol №10 (20)19-25 oktyabr 2013-cü il
91. Məmiyev C. M. Azərbaycan cəmiyyətində siyasi liderliyin rolu: Sosioloji təhlil: sosiologiya elm. namiz. ... dis. avtoreferatı: 22.00.01 / C. M. Məmiyev; elmi rəh. Ə. Ə. Şakirzadə; AMEA Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu. - Bakı, 2005. - 21 s.
92. Məmmədov Novruz. Geosiyasətə giriş İki cildə. I cild. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2011. – 576 s.
93. Məmmədov Novruz. Geosiyasətə giriş. İki cildə. II cild. – Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2011. – 416 s.
94. Məmmədov Novruz. Xarici siyasət: Reallıqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun, 2013. – 264 s.
95. Məmmədov N. Özünüməşğulluq-öz məşğulluğunu qur və ailə biznesinə yiyələn. // "İki sahil", 30 iyun 2017-ci il.
96. Məmmədov İlham. Elitaların təşəkkülü məsələsinə dair. // AMEA, Fəlsəfə institutu. Elmi Əsərlər, №1-2(13) Bakı: 2009, s.7-13
97. Məmmədov İlham. Multikulturalizm fəlsəfi problem və ideologem kimi // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu. Elmi əsərlər, №1(18), Bakı: 2012, s.13-16
98. Milli Təhlükəsizlik Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Qanun Nəşriyyatı. Bakı: 2013. – 28 s.

99. Mirələmov Hüseynbala. Amalın işığında. Bakı: "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2002. – 272 s.
100. Orucov Hidayət. Heydər Əliyev və Azərbaycanda milli siyasət. B.: Şərq-Qərb. – 2002
101. 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin seçilmiş nitqləri. Bakı: SAM center for strategic studies, 2013. – 191 s.
102. Paşayev H. Xalqa və dövlətə şərəfli xidmət missiyası // Azərbaycan qəzeti 2010-cu il
103. Prezident İlham Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizlə bağlı fikirləri. Bakı: "Nəşriyyat XXI" MMC-nin mətbəəsi, 2016
104. Rəcəbov Hadı M. BMT-nin ixtisaslaşmış qurumları və Azərbaycan. Bakı: Azərbaycan, 1997. – 82 s.
105. Rəcəbli Hadı Azərbaycan Respublikasının Sosial Müdafiə Sistemi. Bakı: "MBM" nəşriyyatı, 2012. – 408 s.
106. Rüstəmov Afaq. B. Müasir dünya və Azərbaycan reallıqları: fəlsəfi təhlil. Bakı: 2017. – 240 s.
107. Sadıqov Əminəğa. Azərbaycanın intellektual potensialı Heydər Əliyev irsinin ayrılmaz hissəsidir. "Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın müasir inkişafında İlham Əliyev mərhələsi" Beynəlxalq elmi-praktik konfrans. – Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2007. - 280 s.,s.234-241
108. Sərhədlərin Təhlükəsizliyinin Təminatçısı. Bakı: "Şərq-Qərb" mətbəəsi, Dövlət Sərhəd Xidməti, 2015. – 373 s.
109. Şirinov Azər., İbadov N. Politologiya. Bakı: 2015
110. Süleymanov M. Azərbaycanda Ali Baş Komandanlıq İnstitutunun Heydər Əliyev mərhələsi. Bakı: "Elm və təhsil", 2018. – 728 s.

111. Ulusel R. Heydər Əliyev və Azərbaycan-Dünya münasibətləri: siyasətdən mədəniyyətədək. Bakı: "İDEAL-PRINT", 2010. – 610 s.
112. Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 87-ci il dönümünə həsr olunmuş XV Ənənəvi Tələbə Elmi Konfransının Materialları. Bakı: 29 aprel 2010-cu il
113. Vahidov Fazil. Mənəvi-psixoloji amillər idarəetmə sisteminin zəruri komponentləri kimi // Qloballaşma şəraitində sosial problemlərin həlli yolları. Elmi-praktik konfransın materialları. Bakı: 27 aprel 2012-ci il.
114. Vahidov Fazil. Q., Ağayev T. B. Sosiologiya. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: «Təknur» nəşriyyatı, 2008, 334 s.
115. Yeni Azərbaycan Yaradıcısı. Bakı: "Nurlan", 2003.
116. Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılmasının 20 illiyinə həsr olunmuş Təntənəli mərasimdə Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi. // Dirçəliş XXI əsr, 171-172/2012, s.12-34.
117. Yeni Siyasət: inkişafa doğru. I cild Mehdiyev R. "Azərbaycan" qəzetinin "Azərbaycanın özü qədər əbədi" silsiləsindən IV kitabı, "Oskar" NPM mətbəəsi, 2008. – 581 s.
118. Yusifov M.A. Müasir maddi-texniki tədris bazası təhsilin keyfiyyətinin əsas göstəricisidir // Heydər Əliyev Adına AAHM Elmi Əsərlər Məcmuəsi. №2(19), 2012. s.3-4
119. Zaman E. Ordumuz ən müasir silahlarla təchiz edilir. // "İki sahil" qəzeti 30 iyun 2017-ci il.
120. 2003-2013 Prezident İlham Əliyevin Seçilmiş Nitqləri. SAM center for strategic studies, 2013. – 191 s.

Rus dilində

121. Александров Ю.Г. Этнический национализм и государственное строительство. М.: РАН, Институт востоковедения, 2001
122. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. М.: 1992
123. Баталов Э.Я. Социальная утопия и утопическое сознание в США. М.: Наука, 1982
124. Буниатов З.М. Государство Атабеков Азербайджана (1136-1225 гг.). Б: Элм, 1978, s.225-236
125. Бурдые П. Начала. Сборник статей. Socio-Logos М.: 1994. 288 с.
126. Бжезинский Э. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 1999
127. Богатуров А.Д., Косолапов Н.А., Хрусталеv М.А. Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений. М.: НОФМО, 2002
128. Бодриар Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. М.: 2006
129. Бурдые П. Социология политики. М.: 1993
130. Валлерстайн И. После либерализма. М.: УРСС, 2003
131. Волков Я.В. Геополитика и безопасность в современном мире. М.: Военный ун-т, 2000
132. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. М.: Международные отношения, 2003
133. Гаджев К.С. Глобально-политические горизонты России: контуры нового порядка. М.: Экономика, 2007

134. Геополитика. По общей редакцией редакцией В.А.Михайлова. М.: РАГС, 2007
135. Делез Ж., Гваттари Ф. Атни-Эдип. Капитализм и шизофрения. Екатеринбург: 2007
136. Добаев И.П. Кавказский макрорегион в фокусе геополитических интересов мировых держав: история и современность. Ростов-на-Дону: изд. ЮНЦ РАН, 2007
137. Дробот Г. А. Роль международных организаций в мировой политике: основные теоретические подходы // Вестник Московского университета. Сер. Социология и политология. М.: 1999. № 1. С. 140-148, s. 140-142
138. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? М.: Ладомир, 2002
139. Кожев А. Понятие власти. М.: Праксис, 2006
140. Кокошин А.А. Реальный суверенитет в современной мирополитической системе. М.: Европа, 2006
141. Котляр В.С. Международное право и современные стратегические концепции США и НАТО. М.: Центр инновационных технологий. 2008
142. Кульпин Э.С. Бифуркация Запад-Восток. М.: Московский лицей, 1996
143. Малахов В.С. Национальное государство, национальная культура и культурный суверенитет. // Вопросы философии, 2011, №9, с. 87-94
144. Мамедов Ф. человеческий капитал: возможности культурологического подхода к анализу и оценке // Культурологический журнал, 2012, № 1(7), с. 1-7

145. Миллс Ч.Р. Властвующая элита. Пер. с англ. М.: Иностранная литература, 1959
146. Модестов С.А. Геополитика ислама. М.: 2003
147. Мухаев Р.Т. Геополитика. М.: Юнити-Дана, 2007
148. Организация Объединенных Наций. Основные факты. М.: 2000, 369 с.
149. Панарин А.С. Правда железного занавеса. М.: Алгоритм, 2006
150. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1965
151. Поздняков Э.А. Геополитика. М.: Прогресс. Культура. 1995
152. Сетевые войны: угроза нового поколения. М.: Евразийское движение, 2009
153. Сметанюк С. И. Социологические проблемы социальной политики большого города: на материалах г. Тюмени. Авторефер. дисс. ... канд. соц.наук, М., 1998, 24 с.
154. Снапковский В. Международные организации в системе международных отношений // Белорусский журнал международного права и международных отношений. Минск: 2000. № 3, s.14
155. Современные международные отношения / Под ред. А.В. Торкунова М.: РОССПЭН, 2000. 290 с., s. 19
156. Тарасов И.Перспективы внешнеполитического единства ЕС // Международные процессы. 2007. № 3, с. 56-72
157. Уткин А.И. Мировой порядок XXI века. М.: Эксмо, 2002
158. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. М.: АСТ, 2004

159. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: АСТ, 2007
160. Хаусхофер К. Геополитике. М.: Мысль, 2001
161. Ширяев Б.А. Внешняя политика США. Принципы, механизмы. Методы. СПб.: изд. С-П. Университета, 2007

Türk dilində

162. M. Turgut Demirtepe. Dağlık Karabağ Sorunu: Dar Alanda Büyük Oyun. İstanbul: International Strategic Research Organization (USAK), 2011. – 119 s.
163. İlham Aliyev Haberleri, Güncel İlham Aliyev haberleri ve İlham Aliyev gelişmeleri // <https://www.haberturk.com/haberle>
164. Ertan Efegil. Siyaset, ekonomi ve toplum üzerine 3. uluslar arası mavi karadeniz kongresi: uyumsuzluk çözümü, işbirliği ve demokratikleşme. İstanbul: 2013. - 350 s.
165. Cihan Bulut, Osman Nuri Aras. Süleymanov E. Bagimsizlik Sonrasi Azerbaycan Ekonomisi. Bakı: 2009
166. Azerbaycan'da Devlet Başkanlığı seçimi ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyevin Kazanmasının Ardındaki Nedenler // <http://new-times.az/tr/>
167. Haluk Alkan. Azerbaycan Paradoksu: Çapraz Baskılar Altında Azerbaycan'da Siyasal Sistem ve Dış Politika. Ankara: International Strategic Research Organization, 2010. - 269 s.
168. Erdoğan Bakü'den Ermenistan'a mesaj verdi: 'Beklemeleri boşuna' // <https://www.cnnturk.com>

Qərbi Avropa dillərində

169. Agursky M. The Third Rome: National Bolshevism in the USSR/ Boulder: Westview, 1997
170. Barnett T.P.M. The Pentagon's New Map. New York: Putnam Publishing Group, 2004.
171. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1986.
172. Behar P. Une geopolitique pour l'Europe, vers une nouvelle Eurasie. P.: Editions Desjonqueres, 1992.
173. Braudel F. Civilisation materielle, economie et capitalisme (XVe-XVIIIe siecles). 3 volumes. Paris, Armand Colin, 1979.
174. BRICs and beyond. Goldman Sachs Global Economics Group. NY, 2007.
175. Brzezinski Z. The Choice: Global Domination or Global Leadership, New York: Basic Books, 2004.
176. Chauvprade A. Geopolitique — Constantes et changements dans l'histoire. Paris: Ellipses, 2007
177. Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital // Social Capital: a Multifaceted Perspective / Eds. P. Dugupta, I. Serageldin. Wash. DC: World Bank, 2000. P. 19.
178. Coutau-Begarie H. 2030, la fin de la mondialisation? P.: Artege, 2009.
179. Crocker D.A. Ethics of Global Development: Agency, Capability, and Deliberative Democracy. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

180. Gallayitti G. The Limits of International Organization: Systematic Failure in the Management of International Relations // The Politics of Global Governance: International Organizations in an Independent World. Ed. Paul F. Diehl. London, 1997. P. 375—414
181. Ebeling F. Karl Haushofer und die deutsche Geopolitik 1919—1945. unpubl. diss. Hanover, 1992
182. d'Hombres B., McKee M., Rocco L., Suhrcke M. Does social capital determine health? Evidence from eight transition countries. *Health Econ* 2010; 19: 56-74.
183. Fink E. Welt und Endlichkeit. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1990
184. Friedman T.L. The World Is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2005
185. Gray C.S. Strategy and History: Essays on Theory and Practice. Abingdon, UK: Routledge, 2006.
186. Greenberg A. S. Manifest Manhood and the Antebellum American Empire. Cambridge U. Press, 2005
187. Hackmann R. Globalization: myth, miracle, mirage. Lanham: University Press of America, 2005.
188. Haushofer A. Allgenaeine politische Geographie und Geopolitik (1944 unveröf- fentlicht). Heidelberg, 1951
189. Held D., McGrew A. Globalization Theory: Approaches and Controversies. Polity, 2007
190. Huntington S. P. The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order. New York: Simon and Schuster, 1996.
191. Kagan R. Dangerous nation. New York: Vintage, 2007

192. Khanna P. Der Kampf um die zweite Welt — Imperien und Einfluss in der neuen Weltordnung. Berlin: Berlin Verlag, 2008.
193. Kissinger H. Crisis: The Anatomy of Two Major Foreign Policy Crises. New York: Simon & Schuster, 2004.
194. Lacoste Y. Geopolitique de la Mediterranee. Paris: Colin, 2006
195. Levy-Strausse C. Mythologiques, t. IV: L'Homme. Paris: Plon, 1971.
196. Lohausen H.J. von. Les empires et la puissance: la geopolitique aujourd'hui. Paris: Le Labyrinthe, 1996
197. Luttwak E. The Grand Strategy of the Byzantine Empire. Cambridge, Massachusetts, 2009.
198. Mackinder H.J. Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. Washington, D.C.: National Defense University Press, 1996
199. Martonne E. de. Traite de geographie physique. Paris: Librairie Armand Colin, 1909.
200. O'Tuathail G. Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space. Minneapolis: University of Minnesota, 1996
201. McFaul M. U.S.-Russia Relations in the Aftermath of the Georgia Crisis. Washington: U.S. House of Representatives, House Committee on Foreign Affairs, 2008.
202. Mohler A. Die Konservative Revolution in Deutschland 1918—1932. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 1994
203. Overholt W. Asia, America, and the transformation of geopolitics. Cambridge: Cambridge University Press, 2007
204. Parvulesco J. Les Fondements geopolitiques du grand gaullisme. P.: Guy Tredaniel, 1995

205. Rohr A. Putin nach Putin: das kapitalistische Russland am Beginn einer neuen Weltordnung. Tiibingen: Universitas, 2009
206. Sadowski Y. The Myth of Global Chaos. Washington: Brookings Institution Press, 1998
207. Sallivan E. Multilateral Diplomacy in the Post-Cold War World // Multilateral Diplomacy and the United Nations Today. Ed. by J. P. Muldoon, J. P. Aviel, R. Reitano, E. Sallivan. Boulder. Colorado, 1999. P. 203
208. Serageldin I., Grootaert C. Defining Social Capital: An Integrating View // Social Capital: a Multifaceted Perspective / Eds. P. Dugupta, I. Serageldin. Wash. DC: World Bank, 2000. P. 44-68
209. Shiva V. Earth democracy: justice, sustainability and peace. London: Zed Books Ltd, 2006.
210. Thual F. Geopolitique des Caucases, Paris, Ellipses, 2004
211. Thual F. La crise du Haut-Karabakh. Une citadelle assiegee? Paris, IRIS, 2003
212. Wallerstein I. The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York, 1974, pp.18-80
213. Woyke W. (Hrsg.). Handwörterbuch Internationale Politik. Aktualisierte Aufl. Bonn, 1998. Einleitung. S. X., s. 174—175

İnternet-resursları

214. The impact of the oil and gas revenues to the social tension: case of Azerbaijan. Baku – 2010 // fes.ge/rus/images/Fes.
215. // <http://www.newsazerbaijan.ru>. В Азербайджане проводится мощная социальная политика.
216. www.ng.ru/branson/2010-07. Измерение мощи государств //
217. // <http://www.contact.az/docs/2012>. Капиталовложения в развитие регионов Азербайджана в 2011 году. Министерство труда и социальной защиты населения представит 11 видов е-услуг.
218. // <http://rustem-nureev.ru/wp-content> Нуреев Н. М. Человеческий капитал и проблемы его развития в России.
219. // interfax.az/view/ Социальная политика – одно из главных направлений государственной политики в Азербайджане.
220. // az.apa.az/. Статистика по спорту.
221. // <http://rusref.nm.ru/indexpub173.htm> Стиглиц Дж., Эллерман Д. Макро- и микроэкономические стратегии для России.
222. <http://besonus.narod.ru/Fayol.htm> Файоль Анри. Общее и промышленное управление. Под редакцией С.Н. Татарниковой М.: 1916.
223. <http://www.botexpert.com.ua/Articles>. Фиценс Жак. Человеческий капитал: как измерить и увеличить его стоимость. Интернет-журнал «Эксперт». //

224. // <https://president.az/articles/26840> İlham Əliyev regionların 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının dördüncü ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda iştirak edib
225. <http://www.ihr-az.org/index.php?lang> İnsan hüquqları institutu // «İnsan hüquqları müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı». 2007-ci il 17 iyun Fərman. Heydər Əliyev /
226. <http://www.judicialcouncil.gov.az/Meqaleler/3.pdf> Qurbanov R. İnsan hüquqları üzrə Avropa məhkəməsi və milli ədliyyə //
227. // <http://azerbaijan.news.az/index> Mehdiyev R. **Qloballaşma dövründə dövlət və cəmiyyət**
228. <http://files.preslib.az/site/ialiyev/2003.pdf> Vətənə, xalqa və dövlətə sdaqət andı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Heydər oğlu Əliyevin andıçmə mərasimi. 01 noyabr 2003-cü il.
229. <http://russianview.com/> Постсоветское пространство: что происходит? //
230. // <http://www.e-qanun.az> "Azərbaycan Respublikasının Avropaya integrasiyası üzrə Dövlət Komissiyasının yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2005-ci il 1 iyun tarixli 834 nömrəli Sərəncamında dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 avqust 2015-ci il tarixli sərəncamı
231. // <http://www.yap.org.az/az> Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin və Avropa Komissiyasının sədri Joze Manuel Barrozunun təkbətək görüşü olmuşdur
232. // <http://xalqqazeti.com> Sentyabrın 15-də Azərbaycan paytaxtının Azadlıq meydanında Bakı şəhərinin azad edilməsinin 100 illiyinə həsr olunmuş parad keçirilib.

233. // <https://www.trend.az> Развитие регионов Азербайджана обеспечивает устойчивость экономики //
234. Heydər Əliyev Sarayında "Bakı - İslam mədəniyyətinin paytaxtı-2009" Mədəniyyət ilinin təntənəli açılış mərasimi olmuşdur
235. Strateji yol xəritəsi təsdiqləndi // http://iqtisadiislahat.org/news/strateji_yol_xeritesi_tesdiqlendi-150
236. <http://www.gun.az/politics/18620>
237. <http://www.publika.az>

Günel Məlikli

İlham Əliyevin siyasi strategiyasında milli prioritetlər

Texniki redaktor:
Hüseyn KƏRİMOV

Bedii redaktor:
Fəxr VƏLİYEV

Dizayn və tərtibə:
Sədaqət KƏRİMCİYƏ

Çapa imzalanmışdır: 26.11. 2018.
Ölçü: 70x100 1/16. Çap vərəqi: 12,5. Sifariş: 261/18. Say: 500 ədəd.

NURLAR
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, H.Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295
E-poçtu: office@nurlar.az

